

Бхаймуратов А.
Тіл ыаныт китап.
Тіл құрауы: 5-ші

баспауот. Синтаксис
3-ші кітап.

сөзшп.

~~Қазақ~~ орда, 1927.

Сөздің құрауы мен
түрлері

497

جەر ءجۇزىنىڭ ەگبەكشىلەرى، بىرىڭىڭدەرا

بايتۇرسىن ۇلى اقىمەت.

494.342

Б 20

рк

ЦЕНТР. ГОСБИБЛИОТЕКА Т.С.С.Р.

И н в. № 72995.

ءتىل - قۇرال

ءسوزدىڭ جۇيەسى مەن تۇرلەرى.

III ءتىل تانىتىقىش كىتاب.

C. X.

ex 115

تۈزەتىلىپ، نولىقتىرىلىپ، جاڭا ەملا مەن 5 نىشى باسىلمۇى،

VI-1972

ГОС. БИБЛИОТЕКА
КССР им. А. С. Пушкина

А. Байтурсын ۇلى
‘ТЪЛ-QURAL

III ‘ты табытқые кытав
5-псь басыльвь

А. Байтурсунов
ГРАММАТИКА КАЗАКСКОГО ЯЗ.

„ТИЛЬ-КУРАЛ“

Книга III-я. Синтаксис.

V издание

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО К.А.С.С.Р

1 9 2 7

Типография
Семипалатинского Губерн. Из-ва
«СЕМГУБИЗДАТ»
Зав. № 666^а.

Савглавлит № 424.

Тираж 10000.

Семгублит № 91.

سەمەيەنىڭ كۆپىنچىلىك باسپاسى «كۆپىنچىلىك» باسپاناسى

1927

ГОС. Б. БЛИОТЕКА
КазССР г. Семипалатинск
Пушкина
095596

PK

19539

سوۋىلەم جۈيەسى .

سوۋىلەم دەگەنمىز، سوزدەردىڭ باسىن قۇراستىرىپ، بىر مۇ ايتقان وي. سوۋىلەگەندە، جازعاندا كىم دە بولسا، ويىن ايتادى. ويىن ايتىۋعا تىيىمىنى سوزدەردى الادى دا، ولاردىڭ باسىن قۇراپ، بىرىنە بىرىنىڭ قىرىن كەلتىرىپ، قىيىنداس-ئىمرادى. قىرى كەلتەتۇن سوزدەر، تۇرغان كۇيىندە السادا، قىيىنداسا قالادى. قىرى كەلمەيتۇن سوزدەردى، قىيىنداستىرىۋۇشۇن قىرلار بىن وزگەرتىپ، قىيىنۇن كەلتىرەمىز.

قىرى كەلتەتۇن، كەلمەيتۇن سوزدەردى مىسال مەن كورسەتەيىك: «قىس قاتتى، قار قالىڭ، كۇن سۇۋىق» دەگەندە، ۇش سوۋىلەم بار. ۇشەۋىنىڭ دە شىنىدەكى سوزدەر وزگەرتىلمەستەن المنعان جانا وزگەرتىلمەي اتي قىرلارى كەلىپ قىيىنداسىپ تۇر. ەندى باسقا سوۋىلەمدەردى التىپ قارايمى:

«ەلدىڭ مالى دالادا، بىتىكەن جانى جالادا، كويى جاتىر قالادا» - مۇندادا ۇش سوۋىلەم. ۇشەۋىنىڭ دە شىنىدەكى سوزدەر وزگەرتىلمەي المنعان بىر سوز جوق - بارى دە وزگەرتىلىپ تۇر. قىرلار بىن كەلتىرىپ، قىيىنداستىرىۋۇشۇن وزگەرتىپ تۇرغان - تۇرغان تۇيىكىلىكتى كۇيىندە الساق، قىرلارى جاناسبايدى، بىرىنە بىرى قىيىنداسبايدى. قىرلار بىن وزگەرتىپەي التىپ قارايمى، نە بولىپ شىعار ەكەن:

«ەل، مال، دالا، بىتىكەن، جان، جالا، كويى، جات، قالا» - وسى سوزدەردەن: «ەلدىڭ مالى دالادا، بىتىكەن جانى جالادا، كويى جاتىر قالادا» دەگەن ويلاردى ۇعۇعا بولارما؟ - اربىنە، بولمايدى.

سوندىقتان اۋزدان شىققان سوزدىڭ بارى سوۋىلەم بولا بىرمەيدى ايتىمۇ - شىنىڭ ويىن تىكىداۋشى ۇعارلىقى داراجادا تۇسىنىكتى بولىپ ايتىلغان سوزدەر عانا سوۋىلەم بولادى. سوندىقتان سوۋىلەمنىڭ جانى، سوزدەردىڭ باسى ماغانالى بولىپ قۇرالدى (قىسقا ايتقاندا سوۋىلەمنىڭ ماغاناسى). ولاي بولماسا، قۇر سوزدەردىڭ باسىن قۇراپ ايتقان مەن سوۋىلەم بولمايدى. سوۋىلەم شىنىدەكى سوزدەردىڭ باسىن قۇراپ ايتقان مەن سوۋىلەم بولمايدى. سوۋىلەم شىنىدەكى سوزدەردىڭ باسىن تۇسىنىكتى ەتىپ قۇراستىرىۋۇ، سوۋىلەمدەردى تۇسىنىكتى ەتىپ جاساۋ تۇۋرالى سوز ئابىيىعاتىنان شىققان تۇرلى زاكىدار، ئارتىبەر بار - قىسقا سىنان ايتقاندا ۇز الدىنا بىلەرلىك تولىپ جاتقان بىلىمدەر بار.

ول بىلىمدەر سوۋىلەم جۈيەسى دەپ اتالادى. سوۋىلەم جۈيەسى ەككە بولىنەدى: بىرى سوۋىلەم شىنىدەكى سوزدەر تۇۋراسىنداغى بىلىم. سوۋىلەم شىنىدەكى سوزدەر سوۋىلەم مۇشەلەرى دەپ اتالادى.

1-ئىشى مولىم .

سويىلەم مۇشەلەرى .

سويىلەم مۇشەلەرى، تۇرلاۋلى - تۇرلاۋلى بولمى، ەكىگە بولمىدى . تۇرلاۋلى مۇشە بولادى سويىلەم چولپان . چولپان بولمىدى سوزدەر، نەمەسە قالسادا، قالغاندىكى سەزىلىپ قۇرانتۇن سوزدەر . ماسلىقىمىز، «اسىل تاستان، اقىل جاستان» جا بولماسا « بالانى جا . » ، «قىلىمىز، بولمىدى» دەگەندە : «بىرىنشى مېسالىدا «شەعادى» دەگەن سوز، كىشىنى بىلىدىغاندا «ۇيرەت» جا «ۇيرەتتۇ» دەگەن سوز قالىپ تۇرغاندىكى سەزىلىپ تۇر . نە بولماسا، «جەمىلەن كۇرەسكە تويىماس» جا «اۋزى كۇيگەن ۇرىپ شەر» دەگەن سويىلەمدەردىكى بىرىنشىسىندە دە ، ەكىنچىسىندە «ادام» ، «سوز قالىپ تۇرغانى انىق سەزىلىدى . تولمىقتىرىپ ايتساق، بۇلاي دەر دەك : «اسىل تاستان شەعادى» اقىل جاستان شەعادى» ؛ «بالانى جاستان ۇيرەت» ، قاتىندى باستان ۇيرەت» ؛ « جەمىلەن ادام كۇرەسكە تويىماس» ؛ «اۋزى كۇيگەن ادام ۇرىپ شەر» . وسىنداى - سويىلەم شىندە بىردە بولمى، بىردە بولمايتۇن سوزدەر، نەمەسە كەرەك بولغان جەردە ايتىلمى، كەرەك بولماغان ورنىدا ايتىلماي قالىپ وتىرعان سوزدەر، جا ناتا قالغان جەردە، قالغاندىكى اشىق سەزىلمەيتۇن سوزدەر تۇرلاۋسىز مۇشە دەپ اتالادى سويىلەمنىڭ تۇرلاۋلى مۇشەلەرى ەكەۋ : 1) باس مۇشە، 2) بايانىشى مۇشە . باس مۇشە دەيمىز - سويىلەم شىندەگى سوزدەر بايلانانتۇن قازىق سوزدىن سويىلەم بىسەن . ول قازىق سوز بولاتۇن قانداى سوز؟ - سويىلەكەندە بىر نارسە تۇۋرالى سىرىن - سىپپاتىن، جاين، عامالەن، بولمىسىن سويىلەيمىز . سويىلەم شىندە سول نەرسەنىڭ اتىن نورسەتەتۇن سوز باس مۇشە بولادى . ول نارسەنىڭ سىرىن - سىپپاتىن، جاين، عامالەن، بولمىسىن ايتىمى باياندايتۇن سوز بايانىشى مۇشە بولادى

بۇلار باس مۇشە مەن بايانىشى مۇشەنىڭ ئىشى بەلگىلەرى بۇلاردان باسقا ئىسقى بەلگىلەرى بار .
 باس مۇشەنىڭ ئىسقى بەلگىلەرى : كىم ؟ نە ؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋب بەرىۋ .
 بايانىشى مۇشەنىڭ ئىسقى بەلگىلەرى - نەكىمى : نە ەتەك ؟ نە قىلماق ؟

قاي ەتېدىك؟ نە بولماق؟ نەشېك؟ نەمەنە؟ قالاي؟ كىمىدىكى؟ قايسى؟ نەنىكى؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەرۋ.

جەڭلىدىك ئۇشمن باس مۇشە - باستاۋشى دەپ، بايانشى مۇشە - بايانداۋشى دەپ اتالدى. مۇنان بۇلاي جەڭلىدىك ئۇشمن باس مۇشە، بايانشى مۇشە دەپ جاتباي، باستاۋشى، بايانداۋشى دەپ قىسقا تۇرلەرىن تۇتىنامىز. «بىر نەشە سويلەمدەردى مېيسالعا الىپ، باستاۋشى بەن. بايانداۋشى قالاي ئايملانۇنمىن كورەيىك.»

§1 باستاۋشى،

باستاۋشى بولاتۇن سوز تابتارى:

اۋەلى-باستاۋشى بولانۇن اتاۋ نۇلغاسىنداى زات-ەسىم مېسال بالا ويىنايدى. ات شاپادى وت جانادى. بۇل سويلەمدەردىك شېندە باستاۋشى قاي سوز ەكەنن اۋەلى شىكى بەلگىسى مەن تاۋىپ قازايىق ولاي تابمۇ ئۇشمن مېيسالعا المىعان سويلەمنىڭ ار قايسىسىندا نە نۇۋالى سويلەنىپ تۇرغانن اشمۇ كەرەك.

1-ئىشى سويلەم؛ بالا ويىنايدى مۇندا كىم نۇۋراسىنان سويلەنىپ تۇر؟ بالا تۇۋراسىنان.

2-ئىشى سويلەم؛ ات شاپادى. مۇندا نە نۇۋراسىنان سويلەنىپ تۇر؟ ات نۇۋراسىنان.

3-ئىشى سويلەم؛ وت جانادى مۇندا نە نۇۋراسىنان سويلەنىپ تۇر؟ وت تۇۋراسىنان.

سۇيتىمىپ، بۇل سويلەمدەردە بالا، ات، وت نۇۋراسىنان سويلەنگەن بولمى شىقتى ولاي بولسا، بۇل سوردەردە باستاۋشىنىڭ شىكى بەلگىلەرى بار، سوندىقتان بۇلار باستاۋشى بولمۇغا تىيىس.

ەندى تىسقى بەلگىلەرى مەن تاۋىپ قازايىق. ولاي تابمۇ ئۇشمن كىم؟ نە؟ دەپ سۇراۋ سالمۇ كەرەك. سول سۇراۋغا قاي سوز جاۋاب بەرسا، اشىپ ايتقاندا قاي سوز سۇراۋغا جاۋاب بولمىپ تابمىسا، سول سوز باستاۋشى بولماق. 1-ئىشى سويلەم؛ بالا ويىنايدى، كىم ويىنايدى؟ بالا. 2-ئىشى سويلەم؛ ات شاپادى. نە شاپادى؟ ات. 3-ئىشى سويلەم؛ وت جانادى، نە جانادى؟ وت سۇيتىمىپ بۇل سويلەمدەردە كىم؟ نە؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەرگەن سوردەردە بالا، ات وت بولمىپ شىقتى. ولاي بولسا، بۇل سوردەردە باستاۋشىنىڭ تىسقى بەلگىلەرى بار بولمىپ تابمىدى. شىكى، تىسقى ەكى بەلگىسى دە بار بولغان سول بۇل سوزدە باستاۋشى بولادى.

بالا، ات، وت اتاۋ نۇلغاسىندا تۇرغان زات ەسىمدەر ەكىشى باستاۋشى

بولاتۇن اتاۋ تۇلغاسىندا مىسالى: كوپ قوقمىداي؛ تەرەك
 باتىرادى. بۇل سويلەمدەردە سويلەنمى، سوز بولمىپ وتىرعان كوپ بەن تەرەك.
 سولاي بولغان سولك شىكى بەلگىسى بويىنشا باستاۋىش كوپ بەن تەرەك
 بولۇغا تىمىس. تىسقى بەلگىسى مەن قاراغاندا. كىم قوقمىداي؟-كوپ. نە
 باتىرادى؟-تەرەك مۇندا كىم؟ نە؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەرىپ تۇرعان
 «كوپ» بەن تەرەك دەگەن سوزدەر. شىكى-تىسقى بەلگىسى بىرەدى ئايلىپ
 تۇرعان سولك، بۇل سوزدەر باستاۋىش بولادى. «كوپ» تەرەك دەگەن سوزدەر
 اتاۋ تۇلغاسىندا تۇرعان سىم-سەمىدەر. قوشمىشى-باستاۋىش بولاتۇن اتاۋ
 تۇلغالى سەن-سەمى. مىسالى: بەرەرمەنگە بەسەۋ كوپ. بىرەۋ توپىپ
 سە كىرەدى. شىكى بەلگىسى بويىنشا باستاۋىش بەسەۋ، بىرەۋ بولۇغا تىمىس؛
 ۋىتكەنى 1-بىشى سويلەمدە سوز بولمىپ وتىرعان بەسەۋ، 2-بىشى سويلەمدە
 بىرەۋ دەگەن سوزدەر.

تىسقى بەلگىسى مەن نىدەسەك: بەرەرمەنگە نە كوپ؛ بەسەۋ؛ كىم توپىپ
 سە كىرەدى؟ بىرەۋ.

بۇل باستاۋىشتىك تىسقى بەلگىلەرى بەسەۋ، بىرەۋ دەگەن سوزدەردەن
 ئايلىغاندىن كورسەتەدى. شىكى، تىسقى ەكى بەلگىسى دە وسى بەسەۋ، بىرەۋ
 دەگەن سوزدەردەن ئايلىغان سولك باستاۋىش وسىلار بولادى.
 بەسەۋ، بىرەۋ اتاۋ تۇلغاسىندا تۇرعان سەن-سەمىدەر.

تورتىنشى - باستاۋىش بولاتۇن اتاۋ تۇلغالى سەمىدىك مىسالى: مەن
 كەلدىم؛ سەن كەتتىڭ. ول تەرەك؛ بۇل تايىم.

1-بىشى سويلەمدە مەن تۇۋرالى، 2-بىشى سويلەمدە سەن تۇۋرالى، 3-بىشى
 سويلەمدە ول تۇۋرالى، 4-بىشى سويلەمدە بۇل تۇۋرالى سويلەنمىپ تۇر. سوندىقتان
 مەن، سەن، ول، بۇل باستاۋىش بولادى. بۇل شىكى بەلگىسى بويىنشا. ەندى
 تىسقى بەلگىسى مەن قارايتى: كىم كەلدى؟-مەن؛ كىم كەتتى؟-سەن؛ نە تەرەك؟-
 ول؛ نە تايىم؟-بۇل. كىم؟ نە؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەرىپ تۇرعان سوزدەر.
 مەن، سەن، ول، بۇل؛ سوندىقتان بۇل سوزدەر باستاۋىش بولاتۇنى داۋىمىز.
 سۇيىتىپ، مەن، سەن، ول، بۇل دەگەن سوزدەر شىكى بەلگىسى مەن دە
 باستاۋىش بولمىپ شىمىپ تۇر.

بۇل سوزدەر اتاۋ تۇلغاسىندا تۇرعان سەمىدىكىلەر
 بەسەمىشى-باستاۋىش بۇلاتۇن تىسقىنىڭ تۇپىق رايى مەن سەمىشەگە اينالغان
 تۇرلەرى. مىسالى: المسباق جوق؛ اتىسباق بىر. وقىۋ وڭايلاندى.
 جەمىلغان كۇرەسكە توپىمىز.
 مۇندا سوز بولمىپ وتىرعاندا: 1-بىشى سويلەمدە المسباق، 2-بىشى سوي-
 لەمدە اتىسباق، 3-بىشى سويلەمدە وقىۋ، 4-بىشى سويلەمدە جەمىلغان.

ئىشكى بەلگىسىنىشە ئىسپاق، اتىسپاق، وقىۋ، جىمىلغان باستاۋىش بولادى.
(سولار تۇۋرالى سويلەپ ونىرمىز) ئىسقى بەلگىسىنىشەدە باستاۋىش بۇلاتۇن سول
سوزدەر: نە جوق؟ - المىسپاق؛ نە؟ بار؟ - اتىسپاق؛ نە وگايلاندى؟ - وقىۋ؛ كىم
كۆرەسكە تويماس؟ - جىمىلغان.

ئىسپاق، اتىسپاق ەتىمىكتىك تۇيىق رايىنداغى سوزدەر؛ وقىۋ مەن
جىمىلغان ەتىمىكتىك ەسىمەشەگە اينالغان تۇرىندەگى سوزدەر.

اتىمىشى باستاۋىش بولاتۇن ۇستەۋ جانا ۇستەۋ ورنىندا جۇرەتۇن سوزدەر.
مىسال^۱ «ارى المىستاتادى؛ بەرى جاقىندا تادى شاپشاڭ اسىقتىرادى؛ سوڭمىرا
كەشمىكتىرەدى بۇل سويلەمدەردە «ارى، بەرى، شاپشاڭ، سوڭمىرا تۇۋرالى
سويلەنىپ تۇر بۇلار باستاۋىش بولمۇ كەرەك بۇل ئىشكى بەلگىسىنىشە. نە المىستاتادى؟»

«ارى. نە جاقىندا تادى؟ بەرى نە اسىقتىرادى. شاپشاڭ. نە كەشمىكتىرەدى؟ سوڭمىرا.
سۇراۋ بويىنىشادا، نە مەسە ئىسقى بەلگىسى بويىنىشا دەگەندە «ارى، بەرى،
شاپشاڭ، سوڭمىرا دەگەن سوزدەر باستاۋىش بولادى

بۇل تورت سوزدىڭ نورنەۋى دە نە ۇستەۋلەر، نە ۇستەۋ ورنىندا جۇرەتۇن
سوزدەر

جەتىمىشى . باستاۋىش بولاتۇن دەمەۋ مەن دەمەۋ ورنىندا جۇرتۇن سوزدەر.
مىسال «الە» از ايتىلادى «با» كوپ ايتىلادى، «بالا كىي» سىپىرەك ايتىلادى.
بۇل سويلەمدەردە سوز بولىپ تۇرغان «الە» «با» «بالا كىي» بۇلار
سوندىقتان باستاۋىش بولمۇغا تىيىس بۇل ئىشكى بەلگىسىنىشە.

نە از ايتىلادى؟ - «الە» نە كوپ ايتىلادى؟ - «با»، نە سىپىرەك ايتىلادى؟
«بالا كىي» .

ئىسقى بەلگىسىنىشەدە «الە»، «با»، «بالا كىي» باستاۋىش بولمى شىعادى .
«الە»، «با»، «بالا كىي» دەگەن سوزدەر دەمەۋلەر
سە ئىزىنىشى - باستاۋىش بولاتۇن جالعاۋلىق جانانا جالعاۋلىق ورنىندا
جۇرەتۇن سوزدەر .

مىسال: «ئۇشىن» ۇش ايتىلغاندا، «ارقىلى» بىردە ايتىلمايدى. مۇندا
سوز بولمىپ تۇرغان «ئۇشىن» مەن «ارقىلى». سوندىقتان بۇلار باستاۋىش
بولادى دەيمىز. بۇل ئىشكى بەلگىسىنە قاراپ ايتىپ تۇرغانىمىز .

ەندى ئىسقى بەلگىسىنە قارايتىق. نە ۇش ايتىلغاندا؟ «ئۇشىن». نە بىردە
ايتىلمايدى؟ - «ارقىلى». ئىسقى بەلگىسى بويىنىشادا باستاۋىش بولاتۇن «ئۇشىن»
مەن «ارقىلى»، «ئۇشىن»، «ارقىلى» دەگەن سوزدەر جالعاۋلىقتار .
توغمىنىشى - باستاۋىش بولاتۇن وداعاي .

¹ شاپشاڭ - ۇستەۋ ورنىندا جۇرەتۇن سىم - سىم .

مىسال: «ا، قۇداي!» «و، قۇداي» كۆيزەلگەننىڭ بەلگىسى؛
 «تەك!» «تايىت!» «شايت!» بۇيرىغاننىڭ بەلگىسى. مۇندا سۆز بولمىدى
 نۇرغان «ا، قۇداي!» «و، قۇداي!» «تەك!» «تايىت!» «شايت!»
 سوندىنقى بۇل سۆزدەر باستاۋىش بولادى. بۇل شىكى بەلگىسى مەن بەلگەندىمىز.
 ەندى تىسقى بەلگىسى مەن قارايدىق. نە كۆيزەلگەننىڭ بەلگىسى؟ «ا، قۇداي!»
 «و، قۇداي!» نە بۇيرىغاننىڭ بەلگىسى؟ «تەك!» «تايىت!» «شايت!». تىسقى
 بەلگىسى مەن دە بۇل سۆزدەر باستاۋىش بولمىدى شىقتى.
 «ا، قۇداي»، «و، قۇداي!» «تەك!» «تايىت!» «شايت!» دەگەن
 سۆزدەر وداعايلار.

ۋەننىشى - باستاۋىش بولاتۇن بۇتۇن سويلەم.

مىسال: «سەنكى، مەنكى» دەگەن كۆكىل تارلىقى: «ارى جات!»
 بەرى جات!» دەگەن توسىك تارلىقى.

مۇندا ايتىلمىدى تۇر «مەنكى، سەنكى دەگەن» جانا «ارى جات!» بەرى
 جات! دەگەن» نۇرالى. سوندىنقى بۇل سويلەمدەر شىكى بەلگىسى بويىنشا
 باستاۋىش بولمىدى تىسقى. تىسقى بەلگىسى بويىنشا نە بولمىدى شىقتى.
 نە كۆكىل تارلىقى؟ «سەنكى مەنكى دەگەن». نە توسىك تارلىقى؟
 «ارى جات!» بەرى جات! دەگەن» تىسقى بەلگىسى بويىنشا بۇل سويلەم
 لەمدەر باستاۋىش بولمىدى شىقتى. سۇيىتىپ، ەندى قورنىتىپ ايتقانمىزدا: باستاۋىش
 بولادى. سۆز تابتارنىڭ توغىزىدا:

- 1) زات - سەم، 2) سەن - سەم، 3) سان - سەم، 4) سەملىك،
- 5) ەتتىكى، 6) ۇستەۋ، 7) دەمەۋ 8) جالعاۋلىق 9) وداعاي، جانا بۇتۇن
 سويلەمدەر.

قوسارلى باستاۋىش. باستاۋىش بىر سۆز بەن ايتىلماي، بىر نەشە
 سۆز بەن ايتىلسا، قوسارلى، نەمەسە كۆردەلى دەپ ايتىمىز.
 مىسالدار: 1) تاماعى جوقتىق تابتىرار. مۇندا تاماق جوقتىق جايىنان
 ايتىلمىدى تۇر. نە تابتىرار؟ - تاماعى جوقتىق. (باستاۋىش ەكى سۆز بەن
 ايتىلمىدى تۇر).

2) اسىق ويناغان ارار. مۇندا اسىق ويناغان نۇرالى ايتىلمىدى تۇر.
 كەم ازار؟ - اسىق ويناغان.

3) جونغە تارتقان جوندەر مۇندا جونغە تارتقان نۇرالى ايتىلمىدى
 تۇر. كەم جوندەر؟ - جونغە تارتقان.

4) سىمپىرا جالماڭ جالماڭ. مۇندا سىمپىرا جالماڭ جايىنان ايتىلمىدى تۇر.
 كەم جالماڭ؟ - سىمپىرا جالماڭ.

5) تونى جامان توشمار.

مۇنداق تونى جامان تۇۋرالى ايتىلىپ تۇر. كىم توڭغار؟ - تونى جامان.
 (8) جەتتى اتاسىن بىلمەگەن - جەتتىم. مۇنداق جەتتى اتاسىن بىلمەگەننىڭ
 جايىنان ايتىلىپ تۇر. كىم جەتتىم؟ جەتتى اتاسىن بىلمەگەن.
 اسلىنىدا باستاۋىش بولاتۇن زات - سەم. باستاۋىش بولغان جەردە زات -
 سەم بولماي قالمايدى. بىراق بىردە ايتىلادى، بىردە ايتىلماي ويدى تۇرادى.
 زات - سەمىنەن باسقا باستاۋىش بولغان سوزدەر زات - سەمىنىڭ ورنىندا، نەمەسە
 ارقاسىندا باستاۋىش بولا ادادى. جوعارىدا مېسالعا الىنغان سويلەمەردە سويلەۋ
 بولمەردىنىڭ بارى باستاۋىش بولۇغا جارايتۇن بولمى شىقتى. تۇبىن قازىب
 قاراستىرا كەلگەندە، سولاردىڭ بارىدە (زات - سەمىنەن باسقاسى) باستاۋىش
 بولىپ تۇرغاندارى نە زات - سەمىنىڭ ورنىندا تۇرغاندىقتان نە زات - سەمىنىڭ
 كومەگى بولغاندىقتان سول باستاۋىشتاردىڭ تۇبىن قازىبىقاراب قاراستىرىپ
 كۆرەيىك، قالاي باستاۋىش بولىپ تۇرەكەن.

زات - سەمىنەن باسقا باستاۋىش بولىپ تۇرغان:

اۋەلى - سەن - سەم. مېسالعا الىنغان: كوپ قورقىتادى؛ تەرەڭ باتىراى
 «كوپ قورقىتادى» دەگەندە، قورقىتاتۇن كوپ - شوبەلىس، ارىينە، ادام. «تەرەڭ
 باتىرادى» دەگەندە باتىراتۇن تەرەڭ سۇۋەكەنى انىق. ولاي بولسا، مۇنداقى
 «كوپ» بەن «تەرەڭ» «كوپ ادام»، «تەرەڭ سۇۋ» دەگەن سوزدەردىڭ ورنىندا
 تۇر. جەڭىلىك سۇشەن «ادام» مەن «سۇۋ» دەگەن سوزدەر ايتىلماعان، بىراق،
 ويدى تۇر.

كەمىشى - سان - سەم. مېسالعا الىنغان: بەرەرمەنگە بەس دە كوپ،
 الارمانعا التى دا از. بەرەۋە تويىپ سەكەرەدى «بەس دە»، «التى دا» دەگەندە،
 مۇنداق نارسە كۆڭىلدە تۇر. تۇرغانا سان بولسا، ازىنىنۇغا دا، كوپىنىنۇگەدە
 ورنى بولماس ەدى: «بەسەۋ»، «التاۋ» نارسەمىز قۇر سان بولسا، بەرەرمەن بەسەۋ
 تۇگىل، مىڭمىن كوپىنىنەتۇنى، الارمان التاۋ تۇگىل بىرىن دە ازىنىنباىس
 ەدى. بەرەرمەن كوپىنىنەتۇنى، الارمان ازىنىناتۇنى - بەرىلەتۇن - الىناتۇن قۇرسان
 مەس، نارسە بولغاندىعى. مۇنداقى «بەسەۋ» مەن «التاۋ سان عانا مەس،
 نارسەنىدە كۆرسەتىپ تۇر.

سولداي اقى: بەرەۋە تويىپ سەكەرەدى دەگەندە، ارىينە، سان سەكەرەيدى،
 ولاي بولسا، «بەرەۋە» دەگەن سوز مۇنداق زات - سەم ورنىندا تۇر.
 سۇشەنشى - سەمىدىك مېسالعا الىنغان: مەن كەلدىم؛ سەن كەتتىڭ.
 ول تەرەڭ؛ بۇل تايىمىز.

سەمىدىك سوزى سەم ورنىنا جۇرەتۇن سوز بولغان سولك، باستاۋىش بولغان
 سەمىدىكتەر زات - سەم ورنىندا تۇرغانى انىق. مەن، سەن، ول، بۇل - بارىدە
 زات سەم ورنىنا جۇرەتۇن سەمىدىكتەر.

تور تىمىشى - نىستىك، مېسالغا نىنعان: المىسابق جوق - اتىسابق بار. وقمۇ وگىلاندى. جىمىلعان كۇرەسكە تويماس، المىسابق، اتىسابق دەگەن سوزدەر بۇل جەردە المىسۇ، اتىسۇ، وقمۇ نىس سىمىدەرىن كورسەتەتۇن نىس - تىمىكتەن شىققان زات سىمىدەرى. جىمىلعان كۇرەسكە تويماس دەگەندە كۇرەسكە تويمىتۇن جىمىلعان مال يا اعاش مەس، ادام ەكەندىكى اتىق. سولاي بولغان سولۇ «جىمىلعان» دەگەن سوزدىك باستاۋىش بولمى تۇرعانى «جىمىلعان ادام» دەگەندىك ورنىندا تۇرعاندىقتان. جەگىلىدىك «ۇشىن» ادام» ايتىلغان؛ «بىراق كوكىلدە تۇر.

بەسىمىشى - ۇستەۋ. مېسالغا نىنعان: «ارى المىسقاتادى. بەرى جاقىندا - تادى. شابشاڭ اسىقتىرادى؛ سوگىرا كەشىكتىرەدى. جەگىلىدىك «ۇشىن قىسقارتىباي ايتقاندا، بۇل سوزدەر بۇلاي ايتىلار ەدى:

«ارى دەۋ المىسقاتادى، بەرى دەۋ جاقىندا تادى. شابشاڭ دەۋ اسىقتىرادى، سوگىرا دەۋ كەشىكتىرەدى. «دەۋ» دەگەن سوز بارىندە ايتىلماغان. «دەۋ» نىستىمىكتەن شىققان زات - سىم. «ارى»، «بەرى»، «شابشاڭ»، «سوگىرا» دەگەن سوزدەردىك باستاۋىش بولمى تۇرعاندىرى «ارى دەۋ»، «بەرى دەۋ»، «شابشاڭ دەۋ»، «سوگىرا دەۋ» ورنىندا بولغاندىقتان.

باستاۋىش بولغان دەمەۋ، جالعاۋلىقى، وداعاي - «بارى دە» وسى رەت بەن بولمى تۇر.

سۇيىتىمىش «تۇيىن قازىب قاراستىرىمى كەلگەندە باستاۋىش بولاتۇن زات - سىم. باسقا سوز تابتارى زات - سىمىدىك ورنىندا، نەمەسە ارقاسىندا عانا باستاۋىش بولا الادى.

§ 2 بايانداۋىش.

بايانداۋىش بولاتۇن سوز تابتارى:

اۋەلى بايانداۋىش بولادى ەتىستىك مېسال: قوي ۇرىكتى. مېيت قۇردى ادام ايقايلادى.

بۇل سويلەمدەردىك نىشىندە بايانداۋىش بولاتۇن قاي سوز ەكەندىن اۋەلى شىكى بەلگىسى مەن تاۋىپ قارايمى. بايانداۋىش بولماق كەرەك قانداي سوزدەر؟ - جوعارىدا ايتىۋىمىز بويىنشا بايانداۋىش بولاتۇن سوز باستاۋىش اتاعان نارسەنىڭ نەسىر - سىپاتىن، نە عامالدىن، نە جايىن، نە بولمىسىن كورسەتەتۇ كەرەك. ولاي بولسا، نىنعان سويلەمدەردىك نىشىندەكى باستاۋىشتى تاۋىپ سونان سولۇ ول باستاۋىش اتاعان نارسەنىڭ نەسىر - سىپاتىن، نە عامالدىن، نە جايىن، نە بولمىسىن كورسەتەتۇن سوزدى تابتۇ كەرەك.

1- ئىشى سويلەم: قوي ۇرىكتى. نە ۇرىكتى؟- قوي. باسناۋىش قوي دەگەن سوز بولۇپ شىقتى.

ۇرىكتى دەگەن سوز قويدىڭ نە ئىستەگەننى، عامالنى كورسەتىپ تۇر.

2- ئىشى سويلەم: عىيت عۇردى، نە عۇردى؟- عىيت. باسناۋىش عىيت دەگەن سوز بولۇپ شىقتى.

عۇردى دەگەن سوز ئىيتنىڭ نە ئىستەگەننى، عامالنى كورسەتىپ تۇر.

3- ئىشى سويلەم: ادام ايقايلادى. كىم ايقايلادى؟- ادام. باسناۋىش ادام دەگەن سوز بولۇپ شىقتى.

ايقايلادى دەگەن سوز ادامنىڭ نە ئىستەگەننى، عامالنى كورسەتىپ تۇر.

سۇيىتىپ، بۇل سويلەمدەردىڭ ئىشىندە باسناۋىش اتاعان نارسەلەردىڭ عامالنى كورسەتىۋىشى ۇرىكتى، عۇردى، ايقايلادى دەگەن سوزدەر بولۇپ شىقتى؛ نەمەسە كەينى سوز بىن ايتقاندا، بايانداۋىشنىڭ ئىشى بەلگىسى وسى سوزدەرگە كەلدى. سوندىقتان بۇل سوزدەر بايانداۋىش بولۇغا تىيىس.

ئىدى ئىسقى بەلگىسى مەن ناۋىب كورەيىپ.

بايانداۋىشنىڭ ئىسقى بەلگىسى نە ەتەك؟ نە قىلماق؟ كايىتەك؟ نە بولماق؟ نە شىك؟ نەمەنە؟ قالاي؟ كىملىكى؟ يىسا نەنكى؟ قايسى؟ نەگىزدى سۇراۋارغا جاۋاب بەرۋ. سوندىقتان بۇل نەگىزدى سۇراۋار بايانداۋىش سۇراۋارى دەپ اتالدى.

ئىنغان سويلەمدەر ئىشىندە قاي سوز بايانداۋىش سۇراۋارىغا جاۋاب بەرەر كەن قارايتى.

1- ئىشى سويلەم: قوي ۇرىكتى.

قوي نە ەتتى؟ ۇرىكتى.

2- ئىشى سويلەم: عىيت عۇردى.

عىيت كايىتتى؟- عۇردى.

3 ئىشى سويلەم: ادام ايقايلادى. ادام نە قىلدى؟ ايقايلادى.

مۇندا نە ەتتى؟ كايىتتى؟ دەگەن بايانداۋىش سۇراۋارىغا جاۋاب بەرپ تۇرغان ئىسقى سول ۇرىكتى، عۇردى، ايقايلادى دەگەن سوزدەر. ولاي بولسا، بايانداۋىشنىڭ ئىسقى بەلگىلەردى دە وسى سوزدەرگە كەلپ تۇر. ئىشى، ئىسقى بەلگىسى بىردەي كەلگەن سوڭ، بايانداۋىش بولۇپ تۇرغان وسى سوزدەر - ۇرىكتى، عۇردى، ايقايلادى دەگەن سوزدەر - ەتتىكىلەر. ەتتىكىنىڭ سەمىشە مەن كوسەمىشە تۇرلەردە بايانداۋىش بولادى. ەتتىكى سەمىشە تۇرىندە قوسار كۇيىندە عانا بايانداۋىش بولادى. كەۋەندە مېسال كەلتىرەيىك. سەمىشە دارا كۇيىندە بايانداۋىش بولاتۇنىغا مېسالدار:

مەن سويلەۋىشمەن؛ سەن - تىڭداۋىشمەن، مۇندا «سويلەۋىشمەن».

« تىڭداۋىشىسىن » دەگەن سۆزدەر « مەن »، « سەن » جايىن بايانداپ تۇر (بۇل بايانداۋىشتىڭ شىكى بەلگىسى).

مەن نەمەنەمەن؟ سويلەۋىشىمەن مەن نەمەنەمەن؟ تىڭداۋىشىسىن. (بۇل بايانداۋىشتىڭ تىسقى بەلگىسى).

2) زامان وزگەرگەن؛ بىلىم كۇشەيگەن. مۇندا «وزگەرگەن»، «مۇ-شەپكەن» دەگەن سۆزدەر «زامان» مەن «بىلىم» جايىن ايتىپ، بىرىنىڭ وزگەرگەندىگىن ەكىنشىسىنىڭ كۇشەيگەندىگىن بايانداپ تۇر (بۇل شىكى بەلگىسى مەن قاراعانداغىسى) زامان نە ەتكەن؟-وز گەرگەن بىلىم نە ەتكەن؟-كۇشەيگەن. (بۇل تىسقى بەلگىلەرى).

3) بىرەۋ بىرەتۇن، بىرەۋ الاتۇن مۇندا بىرەۋ جايىنان بىرەۋ تۇندىگى مەن الاتۇندىعى سويلەنمىز تۇر. (بۇل شىكى بەلگىلەرى) بىرەۋ نە ەتەتۇن؟-بىرەۋ تۇن. بىرەۋ نە ەتەتۇن؟-الاتۇن. (بۇل تىسقى بەلگىلەرى).

سەمىشە مەن كوسەمشە قوسار كۇيىندە بايانداۋىش بولاتۇنىغا مېسالدار:

1) بالا جىلاي بەرگەن .

كىم جىلاي بەرگەن؟-بالا. (باستاۋىش). بالا نە قىلغان؟-جىلاي بەرگەن. (بايانداۋىش).

2) وسپان وقىب جۇرگەن .

كىم وقىب جۇرگەن؟-وسپان. (باستاۋىش). وسپان نە قىلغان؟-وقىب جۇرگەن. (بايانداۋىش).

3) اسان ايتقان ەكەن .

كىم ايتقان ەكەن؟-اسان. (باستاۋىش) اسان نە قىلغان؟-ەكەن ايتقان ەكەن. (بايانداۋىش).

كوسەمشە بايانداۋىش بولاتۇنىغا مېسالدار:

1) ات تۇۋلاي بەردى .

نە تۇۋلاي بەردى؟-ات. (باستاۋىش) ات نە قىلدى؟-تۇۋلاي بەردى. (بايانداۋىش).

2) العان المىب بەردى .

كىم المىب بەردى؟-العان. (باستاۋىش). العان نە قىلدى؟-المىب بەردى. (بايانداۋىش).

3) تاۋىق ۇشا المايدى .

نە ۇشا المايدى؟-تاۋىق. (باستاۋىش) تاۋىق نە ەتە المايدى؟-ۇشا المايدى. (بايانداۋىش).

4 اقمن ايتما بەر بىتى .

كىم اينما بەر بىتى؟ - اقمن . (باستاۋىش) . اقمن نە دەيتى؟ - اينما بەر بىتى .
(بايانداۋىش) .

ەكىنشى - بايانداۋىش بولاتۇن سىن - سەم . قىس قاقسى مال سەمىز .
ەل توق . نە جاقسى؟ - قىس . نە سەمىز؟ - مال . كىم ئوقى؟ - ەل . قىس مال ، ەل -
باستاۋىشتار . بايانداۋىش بولاتۇن سوز اۋەلى بىشى بەلگىسى مەن كەلمۇ ئۇشەن
باستاۋىش اتاعان نارسەنىڭ ، ياعنى قىستىڭ ، مالدىڭ ، ەلدىڭ يا عاملەن يا
جايمىن يا بولمىسىن كورسەنۇ كەرەك ، ەكىنشى بايانداۋىشتىڭ تىسقى
بەلگىسى بولعان سۇراۋلارغا جاۋاب بەرىۋ كەرەك . قالاي بولار كەن ، قارايدىق .

1-ئىشى سويلەم: قىس جاقسى . قىس قالاي؟ - جاقسى .

2-ئىشى سويلەم: مال سەمىز . مال قالاي؟ - سەمىز .

3-ئىشى سويلەم: ەل توق . ەل قالاي؟ - توق .

مۇندا جاقسى ، سەمىز ، توق دەگەن سوزدەر قىستىڭ ، مالدىڭ ، ەلدىڭ
جايمىن - كۇيمىن كورسەتمەب نۇر . جانا قالاي؟ دەگەن بايانداۋىش سۇراۋىغا جاۋاب
بەرىب نۇر .

ول بايانداۋىشتىڭ بىشى - تىسقى بەلگىسى بىردەي وسى سوزدەر كە كەلگەنمىن
كورسەتەدى . سوندىقتان بۇل سوزدەر بايانداۋىش بولادى .

جاقسى ، سەمىز ، توق دەگەن سوزدەر سىن - سەمىز .

ئۇشەنشى - بايانداۋىش بولادى زات - سەمىز ، مىسال: ات - كولىك . اتشى
كىسى . قامشى قارىۋ .

نە كولىك؟ - ات . كىم كىسى؟ - اتشى . نە قارىۋ؟ - قامشى . ات ، اتشى ، قامشى
باستاۋىشتار . بايانداۋىش بولاتۇن سوزدەر ونىڭ بىشى - تىسقى بەلگىلەرى
بولمۇ كەرەك .

ات نەمەنە؟ - كولىك . اتشى نەمەنە؟ - كىسى . قامشى نەمەنە؟ - قارىۋ . كولىك ،
كىسى ، قارىۋ دەگەن سوزدەر اتنىڭ ، اتشىنىڭ قامشىنىڭ نەمەنە بولاتۇن بولمىسىن
ايتىب نۇر . سوندىقتان بۇلار بايانداۋىشتىڭ بىشى بەلگىسىنە نۇۋرا كەلەدى .

كولىك ، كىسى ، قارىۋ دەگەن سوزدەر نەمەنە؟ دەگەن بايانداۋىشتىڭ
سۇراۋىغا جاۋاب بەرىب نۇر . بۇل تىسقى بەلگىسىنە نۇۋرا كەلگەنى . بايانداۋ -
نىشتىڭ بىشى ، تىسقى بەلگىسىنە بىردەي كەلگەن سوڭ بۇل سوزدەر ارىنە ،
بايانداۋىش بولماق .

كولىك ، كىسى ، قارىۋ ، زات - سەمىز .

تور تىنشى - بايانداۋىش بولاتۇن سان - سەمىز مىسال: ەر كەزەگى ئوش .
نە ئۇش؟ - ەر كەزەگى . ەر كەزەگى دەگەن سوز باستاۋىش
بايانداۋىش بولاتۇن سوزدەر ونىڭ بىشى - تىسقى بەلگىلەرى بولمۇ كەرەك .

ەز كەزەكى نەمەنە؟ - «ئۇش. ئۇش دەگەن سوز ەر كەزەكىنىڭ نەمەنە بولانۇنن ايتىپ تۇر. بولمىسەن ايتىپ تۇرغان سوڭ، بۇل سوز بايانداۋىش بولماق (شكى بەلگىسى بويىنشا).

ئۇش دەگەن سوز نەمەنە؟ دەگەن بايانداۋىشتىڭ سۇراۋىغا جاۋاب بەرىپ تۇر. بۇل تىسقى بەلگىسىنىڭ دەسى سوزدەن تابىلغانن كورسەندى. شكى - تىسقى بەلگىسى كەلگەنى «ئۇش» دەگەن سوز بايانداۋىش بولغانن كورسەتەدى. ئۇش دەگەن سوز سۇن-سەسىم.

بەسىنىشى - بايانداۋىش بولانۇن سەسىمدىك. مېسال: مەدەۋى - مەن. ۋمارى-ول. وتەگەنى ۋوزى. مەن كىم؟ - مەدەۋى. ول كىم؟ - ۋمارى. ۋوزى كىم؟ - وتەگەنى. مەدەۋى، ۋمارى، وتەگەنى دەگەن سوزدەر-باستا-ۋىشتار. بايانداۋىش بولانۇن سوزدە شكى-تىسقى بايانداۋىش بەلگىسى بولارغا تىبىس.

مەدەۋى قايسى؟ - مەن. ۋمارى قايسى؟ - ول. وتەگەنى قايسى؟ - ۋوزى. مەن، ول، ۋوزى دەگەن سوزدەر مەدەۋىنىڭ، ۋمارىنىڭ، وتەگەننىڭ كىم بولانۇندىغىن ايتىپ تۇر. بولمىسەن ايتىپ تۇرغان سوڭ، بۇل سوزدەر بايانداۋىش بولادى.

ونىڭ ۋسىتىنە مەن، ول، ۋوزى دەگەن سوزدەر قايسى؟ دەگەن بايانداۋىش سۇراۋىغا جاۋاب بەرىپ تۇر. شكى - تىسقى بەلگىسى بىردەي كەلگەن سوڭ، بۇل سوزدەر، ارىپىنە، بايانداۋىش بولادى.

مەن، ول، ۋوزى دەگەن سوزدەر سەسىملىكتەر. التىنىشى-تەستىك بەن قوسلا وداعاي جانا باسقا سوزدەر بايانداۋىش بولادى. مېسال: مىلىتىق تارس ەتتى. وت جىلت ەتتى. كۇن جاز بولدى؛ ەت از بولدى. بەرەتۇنى بەس ەكەن.

نە تارس ەتتى؟ - مىلىتىق. نە جىلت ەتتى؟ - وت. نە جاز بولدى؟ - كۇن. نە از بولدى؟ - ەت. بەس نەسى ەكەن؟ - بەرەتۇنى.

مىلىتىق، وت، كۇن، ەت، بەرەتۇنى دەگەن سوزدەر-باستاۋىشتار. بايانداۋىش بولانۇن سوزدە شكى-تىسقى بايانداۋىش بەلگىسى بولارغا كەرەك. مىلىتىق نە ەتتى؟ - تارس ەتتى. وت نە ەتتى؟ - جىلت ەتتى. كۇن كايىتتى؟ - جاز بولدى. ەت كايىتتى؟ - از بولدى، بەرەتۇنى نە ەكەن؟ بەس ەكەن. تارس ەتتى. جىلت ەتتى، جاز بولدى، از بولدى، بەس ەكەن دەگەن سوزدەر مىلىتىقنىڭ، وتتىڭ، كۇننىڭ، ەتتىڭ، بەرەتۇننىڭ عامالدارىن، جايلارىن، بولمىستارىن ايتىپ وتىر. ونى مەن تۇرماي جانادا بايانداۋىش سۇراۋىغا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان ول سوزدەر بايانداۋىش بولادى.

« تارس ەتتى » دەگەندە تارس-وداعاي، « ەتتى »-ەتستىك، « جىلت ەتتى » دەگەندە « جىلت »-وداعاي، « ەتتى »-ەتستىك، « جاز بولدى »، « دەگەندە « جاز »-زات - ەسىم، « بولدى » ەتستىك.

« از بولدى » دەگەندە « از » سىن-ەسىم، « بولدى » ەتستىك.
 « بەس » ەكەن دەگەندە « بەس » سان-ەسىم، « ەكەن » ەتستىك.
 مۇنان كورنەپ تۇر: بارىندە « تۇرلى سوزدەر ەتستىككە قوسىلىپ، بايانداۋىش بولىپ شىققانى. وسىنداي ەكى سوزدەن، « ۇش سوزدەن، ايتەۋىر « بىر ەمەس، « بىر نەشە سوزدەن، قوسىلىپ بولغان بايانداۋىش قوسارلى، نەمەسە كۇردەلى دەپ اتالانۇنى جوعارىدا ايتىلعان.
 جەتىشى - بايانداۋىش بولادى - « بۇتىن سويلەم.

مىسال: « بىلەمىن » دەگەن-« بۇلەمىن » دەگەن بولادى؟ - « بىلەمىن » دەگەن (باستاۋىش). « بىلەمىن » دەگەن نەمەنە؟-« بۇلەمىن » دەگەن (بايانداۋىش). بۇل تەسقى بەلگىسى مەن تاپىۋ. شىكى بەلگىسى مەن قارايتىق: مۇندا نە جاينان ايتىلىپ تۇر؟-« بىلەمىن » دەگەننىڭ جاينان. ونىڭ جاينان نە ايتىلىپ تۇر؟ ونىڭ « بۇلەمىن » دەگەن بولانۇندى ايتىلىپ تۇر. بۇل الەمىن مىسالدا باستاۋىش دا، بايانداۋىش دا « بۇتىن سويلەمەن بولغان.

بايانداۋىش باستاۋىشقا جاقتارى مەن عانا جاناسىپ، قىيىنداسادى.
 مىسال: مەن كىتاب وقىدىم. سەن جازىۋ جازدىڭ. ول شاي قايناتتى.
 مۇندا « ار جاتى عوز جاعى مەن جاناسىپ، قىيىنداسىپ تۇر.

مەن كىتاب وقىدى؛ سەن جازىۋ جازدى؛ ول شاي قايناتتىم؛ نەمەسە شاي قايناتتىڭ دەپ ايتىلەيدى. سويلەم شەمەگى سوزدەر قىيىنداىي كەتەدى.
 مۇنداى « ار جاتى عوز جاعى مەن جانا سىۋ، جالغىز ەتستىكتەن بولغان بايانداۋىشتا ەمەس، باسقا « سوز تاپتارىنان بولغان بايانداۋىشتاردا بار.

مىسال: مەن جاسىمىن؛ سەن جاسىسىن؛ ول جاس. « بىز جاسىمىز؛ سىز جاسىسىز؛ باسقالارى جانا سولاي. « بىراق « دا»، « دە » دەمەۋلەر قوسىلعاندا بۇل ەمىرا بۇزىلىپ « دا » ايتىلادى.

مىسال: مەن دە جاس؛ سەن دە جاس؛ ول دا جاس. « بىزدە جاس؛ سىزدە جاس؛ ولاردا جاس، دەپ ايتىمۇعادا بولادى.

ەسكەرتىۋ: ەتستىكتەن بولغان بايانداۋىشتارداى « ەمىرا، « دا » دە » دەمەۋلەر قوسىلسادا، بۇزىلمايدى.

بايانداۋىش جەكەلىك، كوپتىك جۇزىنەن دە ەمىرالاسادى. « بىراق ول ەمىراسى تولىق ەمەس، نۇراقتى ەمەس.

مىسال: مەن بارامىن؛ سەن بارامىن؛ ول بارادى « بىز بارامىز؛ سىز بارامىز، نەمەسە سەندەر بارامىندار؛ ولار بارادى (« بارادىلار، ورنىغا

«بارادى» بولمىپ نۇر). مەن ساۋمىن: سەن ساۋسىن؛ ول ساۋ. بىز ساۋمىز؛ سىز ساۋسىز، نەمەسە سەندار ساۋسىندار؛ ولار ساۋ («ساۋلار» ورنىنىڭ «ساۋ» مانا بولمىپ نۇر). مۇنان نە كورىنىپ نۇر؟ جەكەلىك، كوپتىك جۇزىنەن، بىرىنىشى، ەكىنىشى جاقتارىندا بايانداۋىش باسناۋىش بەن بىمىرالاسىب، ۇشىنىشى جاققا كەلگەندە، كوپشە ايتىلماي بىمىرادان شىمىب كەتەتۇنى كورىنىپ نۇر. سۇيتىپ، بايانداۋىش باسناۋىش بەن جەكە ايتىلغاندا ۇش جاعى مەن بىمىرالاسىب، كوپشە ايتىلغاندا ۇشىنىشى جاعى مەن بىمىرالاسىبايتۇن بولمىپ شىمىب.

باسىم جاق.

باستاۋىش بىر جاقنى بولسا، بايانداۋىش ونى مەن ايتىلغان نۇردە بىمىر - لاسادى باستاۋىش ار جاقنى بولسا، ماسەلەن باستاۋىش بىرەۋ مەس، بىر نەشە بولسا جانا ار قايسى ار جاقنى بولسا، وندا بايانداۋىش باسىم جاعى مەن بىمىرالاسادى.

بىزگە مالىم بىرىنىشى جاق ايتىۋىشى، ەكىنىشى جاق تىكىداۋىشى، ۇشىنىشى جاق بوگدەلىك بولاتۇنى. بىرىنىشى، ەكىنىشى، ۇشىنىشى جاق قاتار كەلگەندە ايتىۋىشى سوزدى وزىنە ورايلاي سويلەگەندىكىتەن بىرىنىشى جاق، ەكىنىشى، ۇشىنىشى جاققان باسىم بولادى. سوندىقتان ايتىۋىشى مەن تىكىداۋىشى كەۋىنىڭ بىردەي عامالمن، جايىن، بولمىسىن كورسەتەتۇن بايانداۋىش ودا بىرىنىشى جاق بەن ايتىلادى.

مىسال: 1) مەن، سەن - ەكەۋىمىز بارامىز. 2) مەن، سەن، ومار ۇشەۋىدەن كىتەمىز بىرىنىشى مېمىسالدا مەن، سەن ەكەۋى دە باستاۋىش. ەكەۋى ەكى جاق؛ مەن بىرىنىشى جاق، سەن - ەكىنىشى جاق. بۇل ەكەۋىنىڭ بىردەي عامالمن كورسەتەتۇن ورتاق بايانداۋىش «بارامىز» بىرىنىشى جاق بەن مانا ايتىلىپ نۇر. ەكىنىشى مېمىسالدا: مەن، سەن، ومار - وشەۋى دە باستاۋىش. ۇشەۋى - ۇش جاق. مەن بىرىنىشى جاق، سەن ەكىنىشى جاق. ومار ۇشىنىشى جاق. بۇل ۇشەۋىنىڭ بىردەي عامالمن كورسەتەتۇن ورتاق بايانداۋىش «كەتەمىز» بىرىنىشى جاق بەن مانا ايتىلىپ نۇر.

بىرىنىشى، ەكىنىشى، ۇشىنىشى جاق - ۇشەۋى قاتار كەلگەن جەردە بىرىنىشى جاق باسىم بولادى دەگەن وسى.

ايتىۋىشى جاق وزىنە قوسىپاي، تىكىداۋىشى مەن بوگدەلىك جاقنى سوز قىلغاندا، سوزدى تىكىداۋىشى جاعىنا ورايلاي سويلەيدى. سوندىقتان ەكىنىشى جاق ۇشىنىشى جاققان باسىم بولادى. تىكىداۋىشى مەن بوگدەلىك - ەكەۋىنىڭ عامالمن، جايىن، بولمىسىن كورسەتەتۇن بايانداۋىش ەكىنىشى جاق بەن ايتىلادى.

זכרונות, וכן נראה שהיה זה המצב גם כן. וכן נראה שהיה זה המצב גם כן. וכן נראה שהיה זה המצב גם כן.

«...» וכן נראה שהיה זה המצב גם כן. וכן נראה שהיה זה המצב גם כן. וכן נראה שהיה זה המצב גם כן.

«...» וכן נראה שהיה זה המצב גם כן. וכן נראה שהיה זה המצב גם כן. וכן נראה שהיה זה המצב גם כן.

תוספת ד'

וכן נראה שהיה זה המצב גם כן. וכן נראה שהיה זה המצב גם כן. וכן נראה שהיה זה המצב גם כן.

ايتقاندا كورىنبەي نۇرغان كۈمەكشى ەتسىنىك-«بولادى»، تولىقتىرىپ ايتقاندا شىعا كەلەدى.

ەتسىنىك كۈمەگى مەن بايانداۋىش بولانۇن سوز ئاپتارى: 1) زات - ەسىم، 2) سىن - ەسىم، 3) سان - ەسىم، 4) ەسىمدىك، 5) ەتسىنىك (ەسىمشە، كۈسەمشە نۇرىندە).

مىسال: 1) جامان جۇرىسىنەن قۇل بولادى؛ 2) جاقسى جۇرىسىنەن بۇل بولادى 3) جۇب نەگىزى ەكى 4) وسپان وسى. 5) ول ەبىزدىك قورعاۋ - شىمىز. 6) وت جانىپ تۇر. بۇل مىسالداردا؛ 1) بايانداۋىش - قۇل بولادى. قۇل - زات - ەسىم؛ بولادى - كۈمەكشى ەتسىنىك. 2) بايانداۋىش - بۇل بولادى. بۇل - سىن - ەسىم؛ بولادى - كۈمەكشى ەتسىنىك. 3) بايانداۋىش - ەكى. ەكى سان - ەسىم. بولادى - دەگەن كۈمەكشى ەتسىنىكتىك كورىنبەي نۇرغان كۈمەگى بار (جۇب نەگىزى ەكى بولادى). 4) بايانداۋىش وسى. وسى - ەسىمدىك. ەتسىنىكتىك كورىنبەي نۇرغان «بولادى» دەگەن كۈمەگى بار (وسپان وسى بولادى). 5) بايانداۋىش - قورعاۋ شىمىز. قورعاۋ شىمىز - ەسىمشە. مۇندادا ەتسىنىكتىك كورىنبەي نۇرغان كۈمەگى بار (ول ەبىزدىك قورعاۋ شىمىز بولادى). 6) بايانداۋىش - جانىپ تۇر. جانىپ - كۈسەمشە. تۇر - كۈمەكشى ەتسىنىك.

جالاڭ سويلەم مەن جايىلما سويلەم .

باستاۋىشى مەن بايانداۋىشى بار. - ەكى مۇشەلى ھانا سويلەم. - جالاڭ سويلەم دەپ اتالادى. باستاۋىش بەن بايانداۋىش سويلەمنىڭ تۇرلاۋىلى مۇشەلەرى؛ ولاردان باسقا سويلەمنىڭ تۇرلاۋىسىز مۇشەلەرى دەپ بار دەپ جوعارىدا ايتىلدى. باستاۋىش، بايانداۋىشتان باسقا مۇشەلەرى بار سويلەم. - جايىلما سويلەم دەپ اتالادى. سويلەۋدىك اسىل ماغاناسى بىرەۋگە بىلىدىرىدىن دەگەن ويىن ايتىۋ. ايتىۋ. - شىنىڭ ماقتانى تىڭداۋىشىغا ويىن تۇگەل تۇسىنىدىرىۋ ويىن تۇسىنىدىرىۋ تۇشىن سوعان كەرەك سوزدەردى المۇ قاچەت. «بىر سوزدى ويىن انىقتاۋ تۇشىن السا، ەكىنشى سوزدى ويىن تولمىقتاۋ تۇشىن الادى»، تۇشىنشى سوزدى ويىن بىسىمە. - تاۋ تۇشىن الادى. سوندىقتان سويلەمنىڭ تۇرلاۋىسىز مۇشەلەرى، (1) انىقتاۋىش (مۇشە، 2) تولمىقتاۋىش (مۇشە، 3) بىسىمىقتاۋىش سوزدەر بولمىپ، ۇشكە بولمىغەدى.

§ 3 انىقتاۋىش.

انىقتاۋىش دەپ سويلەم شىنىدە انىقتىق تۇشىن ايتىلاتۇن سوزدى اينامىز، ماسلەن، الايمىق؛ «قىسقا، جىب كۆرمەۋگە كەلمەس» دەگەن سويلەمدى. نە كۆرمەۋگە كەلمەس؟ - جىب. جىب نە تەبەس؟ - كۆرمەۋگە كەلمەس. مۇندا «جىب باستاۋىش، كۆرمەۋگە كەلمەس بايانداۋىش.

قىسقا دەگەن سوز نە بولماق؟ بۇل «قىسقا» دەگەن سوزدى اينىباي، قۇر «جىب كۆرمەۋگە كەلمەس» دەپ ھانا قويساق، قانداي جىب كۆرمەۋگە كەلمەيتۇنى بەلگىسىز، جىبىنىڭ بارى كۆرمەۋگە كەلمەيتۇن سىياقتى بولمىپ شىعادى. كۆرمەۋگە كەلمەيتۇن اتى جىب بولغاننىڭ بارى ەمەس، «قىسقا جىب». قىسقا دەگەن سوز قوسىلسا، كۆرمەۋگە كەلمەيتۇن قانداي جىب ەكەنى اشىلمىپ، انىقتالادى. سوندىقتان قىسقا دەگەن سوز مۇندا انىقتىق تۇشىن المنىغان سوز بولادى. ونداي سوز سويلەمنىڭ انىقتاۋىش مۇشەسى دەپ، ئەمەسە جەگىلىدىك تۇشىن نىگىلەي «انىقتاۋىش» دەپ اتالادى. المىكى ايتىلمىغان انىقتاۋىش.

تىڭ شىكى بەلگىسى. مۇنان باسقا تىسقى بەلگىلەرى بىر. ولارى قانداي؟ قاي؟
 نە؟ نەشە؟ نەشەنشى؟ كىمىڭ؟ نە ەتۇشى؟ نە ەتكەن؟ دەگەن سۇراۋ-
 لارغا جاۋاب بەرىۋ. بۇل سۇراۋلار انىقتاۋىش سۇراۋلارى دەپ اتالادى.
 سويلەم ىشىندە انىقتاۋىش قاي سوز ەكەنن وسى سۇراۋلار مەن جانا
 شىكى بەلگىسى مەن تابامىز.

انىقتاۋىش بولاتۇن سوز تابتارى .

اۋەلى - انىقتاش بولاتۇن سەن - ەسەم .

1) مېسال: اش كىسى ۇرسقاق. كىم ۇرسقاق؟ - كىسى. اش كىسى
 قالاي؟ ۇرسقاق. قانداي كىسى ۇرسقاق؟ اش (كىسى). «اش» دەگەندى
 ايتباي، تەك عانا «كىسى ۇرسقاق» دەگەندە، قانداي كىسى ۇرسقاق بولاتۇنى
 بەلگىسىز، كىسىنىڭ ىبارى ۇرسقاق سىياقتى بولمى شىعادى. دۇرسىندا كىسىنىڭ
 ىبارى ۇرسقاق ەمەس، اش كىسى ۇرسقاق كەلدى. «اش» دەگەن سوز-
 ۇرسقاق بولاتۇن قانداي كىسى ەكەنن ايتىپ انىقتاپ تۇر جانا قانداي؟
 دەگەن انىقتاۋىش سۇراۋلارنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان انىقتان سويلەمىنىڭ
 ىشىندە «اش» دەگەن سوز انىقتاۋىش بولادى. بۇل سوز. سەن ەسەم (سەن-سەنى).
 2) مېسال: التەن جۇزىك جوعالدى. نە جوعالدى؟- جۇزىك. جۇزىك
 نە قىلدى؟- جوعالدى. قانداي جۇزىك جوعالدى؟- التەن. (جۇزىك). «التەن»
 دەگەندى ايتباي «جۇزىك جوعالدى» دەپ عانا قويغاندا، جوعالغان قانداي جۇزىك
 ەكەنى بەلگىسىز، ايتەۋىر ىبار جۇزىك جوعالغان بولمى شىعادى. «التەن»
 دەگەن سوز جوعالغان جۇزىك قانداي. ەكەنن اشىپ، انىقتاپ تۇر جانا قانداي؟
 دەگەن انىقتاۋىش سۇراۋنا جاۋاب بەرىپ تۇر. (قانداي جۇزىك؟ دەپ سۇراۋدىڭ
 ورنىنا نە جۇزىك؟ دەپ سۇرايدى). سوندىقتان «التەن» دەگەن سوز انىقتاۋىش
 بولادى. بۇل سوز جۇزىكىنىڭ نەدەن جاسالغان تەگەن كورسەتەتۇن سەن-ەسەم
 (تەك-سەنى).

ەكىنشى- انىقتاۋىش بولاتۇن زات-ەسەم (جالقى جالپى تۇرىندە).

1 - نىشى مېسال: اسان اۋىلناي كەلدى كىم كەلدى؟ - اۋىلناي.

اۋىلناي نە قىلدى؟ - كەلدى

قاي اۋىلناي كەلدى؟- اسان (اۋىلناي).

«اسان» دەمەي، قور «اۋىلناي كەلدى» دەپ عانا قويسا، كەلگەن قاي
 اۋىلناي ەكەنى بەلگىسىز، ايتەۋىر ىبار اۋىلناي كەلگەن بولمى شىعادى.
 «اسان اۋىلناي كەلدى» دەگەندە «اسان» دەگەن سوز قاي اۋىلناي كەلگەنن
 اشىپ، انىقتاپ تۇر جانا قاي؟- دەگەن انىقتاۋىش سۇراۋنا جاۋاب بەرىپ تۇر.
 سوندىقتان بۇل سوز انىقتاۋىش بولادى «اسان» جالقى زات - ەسەم.

2- نىشى مىسال: قان جانىبەك قايمىردى. كىم قايمىردى؟ جانىبەك. نە قىلدى؟ قايمىردى. قاي جانىبەك قايمىردى؟ - قان (جانىبەك). «قان» دەگەندى ايتباي، تەك «جانىبەك قايمىردى» دەپ فانا قويساق، قاي جانىبەك قايمىرعانى بەلگىسىز بولار ەدى؟ ۇيتكەنى جانىبەك اتنى ادام كوپ. «قان» دەگەندى قوسىپ ايتقاندا، قاي جانىبەك ەكەنى اشىلىپ، اتىق بولادى. «قان» دەگەن سوز قاي جانىبەك ەكەنن دە اشىپ، اتىقتاب نۇر، قاي؟ دەگەن اتىقتاۋىش سۇراۋىنادا جاۋاب بەرىپ نۇر، سوندىقتان قان - اتىقتاۋىش بولادى. قان - زات - ەسىم.

3- نىشى مىسال: ارىستان، اڭ پاتىساسى، اۋىربىتى. كىم اۋىربىتى - ارىستان. ارىستان كايىتتى؟ - اۋىربىتى. قاي ارىستان اۋىربىتى؟ - اڭ پاتىساسى (ارىستان) «اڭ پاتىساسى» دەگەندى ايتباي، «ارىستان اۋىربىتى» دەپ فانا قويساق، اۋىرعان اڭ ارىستان با، ارىستان اتنى ادام با؟ بەلگىسىز بولادى. «اڭ پاتىساسى ارىستان» دەگەندە قاي ارىستان اۋىرعانى اشىلىپ، اتىق بولادى، بۇل «اڭ پاتىساسى» دەگەن قاي؟ دەگەن اتىقتاۋىش سۇراۋىنادا جاۋاب بەرىپ نۇر، قاي ارىستان اۋىرعانن دا اتىقتاب نۇر، سوندىقتان اتىقتاۋىش بولادى. اڭ پاتىساسى - زات - ەسىم.

4- نىشى مىسال: شەبەردىڭ قولى ورتاق. شەبەردىڭ نەسى ورتاق؟ - قولى. شەبەردىڭ قولى فالاي؟ - ورتاق. كىمىڭ قولى ورتاق؟ - شەبەردىڭ. «شەبەردىڭ» دەگەندى ايتباي، قۇر «قولى، ورتاق» دەپ قوياندا، كىمىڭ قولى ورتاق بولاتۇنى بەلگىسىز، ايتەۋىر بىرەۋدىڭ قولى ورتاق بولمىش شىعار ەدى. «شەبەردىڭ» دەگەن قوسىلعاندا، ورتاق بولاتۇن شەبەردىڭ قولى ەكەندىكى اشىلىپ، اتىقتالادى. «شەبەردىڭ دەگەن سوز ورتاق بولاتۇن كىمىڭ قولى ەكەنن اتىقتاب نۇرعان سوڭ جانا «كىمىڭ؟» دەگەن اتىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ نۇرعان سوڭ اتىقتاۋىش بولادى. شەبەردىڭ - زات ەسىم (بىلىك جالعاۋ).

عۇشىنىشى - اتىقتاۋىش بولاتۇن سان - ەسىم (ەسەبتىك، رەتتىك ەكى نۇرىندە) مىسال:

(1) عۇش جىل عوتتى، (2) عتورتىنىشى جىل جەتتى. نە وتتى؟ - جىل. جىل نە ەتتى؟ - عوتتى. نەشە جىل وتتى؟ - عۇش (جىل). «عۇشى» ايتباي تەك «جىل وتتى» دەپ قوياندا، نەشە جىل وتكەنى بەلگىسىز، بىر عانا جىل وتكەن دەپ تۇسىنىۋگە بولادى.

وتكەن بىر جىل ەمەس، عۇش جىل. «عۇش» دەگەن سوز وتكەن نەشە جىل ەكەنن اشىپ، اتىق كورسەتەدى جانا «نەشە؟» دەگەن اتىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرەدى. ەكىنشى مىسالدا: «تورتىنىشى» دەمەي، قۇر «جىل جەتتى» دەپ قوياندا، نەشىنىشى جىل جەتكەنى بەلگىسىز، ايتەۋىر بىر جىل جەتكەن بولادى دا قويادى. «تورتىنىشى» دەگەن سوزدى قوسقاندا جىل اتىقتالپ نەشىنىشى ەكەنى اشىلادى «تورتىنىشى» دەگەن سوز جىلدىڭ نەشىنىشى ەكەنن

اننىقتابدا تۇر، نەشىمنىشى؟ دەگەن اننىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋابدا بەرىپ تۇر. «ئۇش»، «تورتىنشى» دەگەن سوزدەر ميسالغا اننىغان سويلەمدەردىك نىشىندە چىلىك نەشەۋ جانانەشىنىشى كەننن اننىقتاب تۇرغان سولك جانانەشە؟ نەشىمنىشى؟ دەگەن اننىقتاۋىش سۇراۋىلارنا جاۋاب بەرىپ تۇرغان سولك اننىقتاۋىش بولادى. «ئۇش»، «تورتىنشى» دەگەن سوزدىك بىرەۋى سەبەتەك سان-سەم، كىنىشىسى-رەتتەك سان سەم.

تورتىنشى-اننىقتاۋىش بولانۇن سەمىدىك. ميسال: (1) سوزدىك ئاۋىل كوشتى. (2) وسى ات جۇيرىك. (1) نە كوشتى. ئاۋىل. سوزدىك ئاۋىل نە تىتى؟-كوشتى. قاي ئاۋىل كوشتى؟-سوزدىك (ئاۋىل). (2) نە جۇيرىك؟-ات. وسى ات قلاي؟-جۇيرىك. قاي ات جۇيرىك؟-وسى (ات). سوزدىك دەگەندى ايتباي «ئاۋىل كوشتى» دەپ قانا قويسا، قاي ئاۋىل كوشتەنى بەلگىسىز بولار ەدى. سوزدىك دەگەن سوز قاي ئاۋىل كوشتەننن اشىپ، اننىق كۆرسەتىپ تۇر جانان قاي؟ دەگەن اننىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ تۇر.

كىنىشى ميسالدا: «ات جۇيرىك» دەپ قانا قويسا، قاي اتنىك جۇيرىكتىكى اچىلىپ تۇرغانى بەلگىسىز، اتنىك سوزى جۇيرىك دەگەن بولمىپ شىعادى. «وسى» دەگەن سوز قاي اتنىك جۇيرىك كەننن اننىقتاۋىش جانان قاي؟ دەگەن اننىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەردى،

سۆيىنىپ، «سوزدىك»، «وسى» دەگەن سوزدەر سويلەم نىشىندەكى سوزدەردى اننىقتاب، اننىقتاۋىش سۇراۋىلارنا جاۋاب بەرىپ تۇرغان سولك. اننىقتاۋىش بولادى. بۇل سوزدىك كەۋى دە سەمىدىك؛ بىرەۋى-چىكتەۋ سەمىدىكى. كىنىشىسى-سەلتەۋ سەمىدىكى.

بەشىنشى-اننىقتاۋىش بولانۇن تەستىك، (كوبىنەسە سەمىشە تۇرىندە) ميسال: (1) المۇشى ادام الداندى (2) بارغان كىسى كەلمەدى. (1) كىم الداندى؟-ادام. المۇشى ادام نە قىلدى؟-الداندى. قاي ادام الداندى؟-المۇشى (ادام). (2) كىم كەلمەدى؟-كىسى. بارغان كىسى نە قىلدى؟ كەلمەدى؟ قاي كىسى كەلمەدى؟-بارغان (كىسى). «المۇشى» دەگەندى ايتباي. قۇر «ادام الداندى» دەپ قانا قويسا، قاي ادام الدانغانى بەلگىسىز، ايتەۋىر ادام الدانغان-قانا بولمىپ تابىلادى. «المۇشى» دەگەن سوز قوسىلسا، الدانغان قاي ادام كەنى اشىلىپ، اننىقتالادى. «المۇشى» دەگەن سوز «قاي؟» دەگەن اننىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ تۇر. كىنىشى ميسالدا: «بارغان» دەگەن سوزدى ايتباي-«كىسى كەلمەدى» دەپ قانا قوبىغاندا، كەلمەگەن قاي كىسى كەنى بەلگىسىز، تەك بىرەۋ كەلمەگەن بولمىپ شىعادى. «بارغان» دەگەن سوزدى قوسقاندا، كەلمەگەن قاي كىسى كەنى اننىق بولادى. «بارغان» دەگەن سوز قاي دەگەن اننىقتاۋىش سۇراۋىنادا جاۋاب بەرىپ تۇر. «المۇشى»، «بارغان» دەگەن سوزدەر اننىقتاۋىش

بۇل سۆزدىڭ ەكەۋى دە ەسىمىشە ەتسىتىك: مېرى وسى شافىتىق، ەكىتىشى وتكەن شافىتىق نۇردە ايتىلغان.

ەسكەرتىۋ: ەتسىتىك جالعز ەسىمىشە نۇرىندە عانا انىقتاۋىش بولمايدى. باسقا نۇرىندە دە بولادى. ماسەلەن. الماقتىڭ بەرمەگى بار. الماقتىڭ نەسى بار؟- بەرمەگى، (باستاۋىش). الماقتىڭ بەرمەگى نەشەك؟- بار (بايانداۋىش). نەنىڭ بەرمەگى بار؟- الماقتىڭ (انىقتاۋىش). ەتسىتىكتىڭ باسقا نۇرلەرى دە وسلايشا.

التىشى - انىقتاۋىش بولاتۇن ۇستەۋ. ميسال: «ابدان» نىڭ ايتىلمىۋى جىڭشىكە. «ابدان» نىڭ نەسى جىڭشىكە؟- ايتىلمىۋى (باستاۋىش). «ابدان» نىڭ ايتىلمىۋى قالاي؟- جىڭشىكە (بايانداۋىش): نەنىڭ ايتىلمىۋى جىڭشىكە؟- «ابدان» نىڭ (انىقتاۋىش).

سۇيتىب، بۇل ميسال: «ابدان» نىڭ انىقتاۋىش بولادى؛ ۇيتكەنى «ابدان» دەگەن سۆزدى ايتباي، نەك «ايتىلمىۋى جىڭشىكە» دەب فويسا، نەنىڭ ايتىلمىۋى ەكەنى بەلگىسىز بولار ەدى. «ابدان» نىڭ دەگەن سۆز ايتىلغاندا، نەنىڭ ايتىلمىۋى جىڭشىكە ەكەندىگى انىق بولادى. وسلايشا دەمەۋ، جالعاولىق، وداعاي، فاتنا مۇنەن سويلەم انىقتاۋىش بولادى. ميسالدار:

- 1 «دا» نىڭ ماعاناسى ەكى ءتۇرلى. «دا» نىڭ نەسى ەكى تۇرلى؟ ماعاناسى (باستاۋىش). «دا» نىڭ ماعاناسى قالاي؟- ەكى تۇرلى (بايانداۋىش). نەنىڭ ماعاناسى ەكى تۇرلى؟- «دا» نىڭ (انىقتاۋىش).
- 2 «مەنەن» نىڭ ايتىلمىۋى ەكى ءتۇرلى. «مەنەن» نىڭ نەسى ەكى تۇرلى؟- ايتىلمىۋى (باستاۋىش). «مەنەن» نىڭ ايتىلمىۋى قالاي؟- ەكى تۇرلى بايانداۋىش). نەنىڭ ايتىلمىۋى ەكى تۇرلى؟ «مەنەن» نىڭ (انىقتاۋىش).
- 3 «ويباي» دىڭ اياعى جىلاۋ بولدى. «ويباي» دىڭ نەسى جىلاۋ بولدى؟- اياعى (باستاۋىش)، «ويباي» دىڭ اياعى نەمەنە بولدى؟- جىلاۋ بولدى (بايانداۋىش). نەنىڭ اياعى جىلاۋ بولدى؟- «ويباي» دىڭ (انىقتاۋىش).
- 4 «ادام بولدى» دەگەننىڭ الدى جايلى. «ادام» بولدى دەگەننىڭ نەسى جايلى؟ الدى. (باستاۋىش). «ادام بولدى» دەگەننىڭ الدى قالاي؟- جايلى (بايانداۋىش): كەمنىڭ الدى جايلى؟- «ادام بولدى» دەگەننىڭ (انىقتاۋىش).

§ 4 تولىقتاۋىش.

تولىقتاۋىش دەب نارسە عامالەن، جايەن، بولمىسىن تولتىرىۋ مۇشەن ايتىلاتۇن سۆزدى ايتامىز. سويلەم شىندە نارسەنىڭ عامالەن، جايەن، بولمىسىن ايتانۇن سۆز كوپىنەسە بايانداۋىش. سولاي بولغان سولۇ تولىقتاۋىش كوپىنەسە بايانداۋىشتى تولىقتاۋ مۇشەن ايتىلاتۇن سويلەم مۇشەسى بولمىش شىعادى.

مىيىسال ۋەشىن الايتقى «مەرگەن قۇس اتتى» دەگەن سويلەمدى، كىم
 اتتى؟ - مەرگەن. مەرگەن نە قىلدى؟ - اتتى. نە اتتى؟ - قۇس. مۇندا
 «مەرگەن» دەگەن سوز - باستاۋىش، «اتتى» دەگەن سوز - بايانداۋىش،
 «قۇس» دەگەن سوز نە بولماقشى؟ مۇنىڭ نە بولانۇنن بىلىۋ ۋەشىن «قۇس»
 دەگەن سوز نەگە ايتىلىپ تۇرغاننن اشدۇ كەرەك، تەگىندە نەمەنەگە كەرەك
 بولغانننن ايتىلىپ تۇرغاننن بىلىۋ كەرەك. ونى بىلىۋ ۋەشىن «قۇس» دەگەن
 سوزدى ناستاب، تىبىتى ايتباي فويا تۇرىپ قاراۋ كەرەك؛ ايتىپاندا كەلەنۇن
 كەمشىلىك بارما كەن؟ جانا فانداي كەن؟ قۇس دەگەندى فالىرىپ، «مەرگەن
 اتتى» دەپ قانا فويغاندا، مەرگەن اتقاننن عانا بىلەمىز، نەنى اتقاننن بىلەيمىز.
 كەنىشى سوز بەن ايتقاندا، مەرگەننىڭ عامالمن عانا بىلەمىز، ول عامالمن نەگە
 جۇمساعاننن بىلەيمىز. «اتتى» دەگەندە نەنى اتقانى بەلگىسىز بولىپ، سويلەمنىڭ
 جەتپەي تۇرغان جەرى بار: عامال نەگە جۇمساعاننن ايتباي تۇر. سويلەمدە
 كەمشىلىك بار. سول كەمشىلىكتى تولىقتىرۇنۇن سوز - «قۇس»، «قۇس اتتى»
 دەگەندە مەرگەن عامالى نەگە جۇمساعانى ماعلىۋم بولادى. «قۇس» دەگەن سوزدىڭ
 چوقتىغىنن «اتتى» دەگەن سوزگە كەلىپ تۇرغان كەمشىلىك جوعالادى. «اتتى» -
 بايانداۋىش «اتتى» دەگەن سوزگە كەلىپ تۇرغان كەمشىلىك جوعالىپ، مۇنىڭ
 تولىققانى بايانداۋىش تولىققانى بولىپ تابىلادى. سۇيىتىپ. «قۇس» دەگەن «اتتى»
 دەگەن بايانداۋىشنى تولىقتاۋىشى سوز بولىپ شىقتى. جوعارىدا ونداى بايانداۋىشنى
 تولىقتاۋ ۋەشىن ايتىلنۇن سوز تولىقتاۋىش بولادى دەدىك. بۇل شىكى
 بەلگىسى.

مۇنان باسقا تولىقتاۋىشنىڭ تىسقى بەلگىلەرى بار. ول بەلگىلەرى: تولىق -
 تاۋىش سۇراۋلارنىما جاۋاب بەرىۋ. تولىقتاۋىش سۇراۋلارى مىناۋ: كىمگە؟
 نەگە؟ كىمدى؟ نەنى؟ نە؟ كىمدە؟ نەدە؟ كىمنەن؟ نەدەن؟ نە قىلمەۋە؟
 نە ەتۋگە؟ جانادا كىم؟ نە؟ دەگەن سۇراۋلارغا «مەن»، «ۋەشىن»، «تۇرالى»،
 «تاقىرىبىتى» جانا باسقا جالعاۋلىقتار قوسىلىۋ مۇمكىن. سويلەم شىندە تولىقتا -
 ۋىشنى وسى سۇراۋلار مەن جانا جوعارىدا ايتىلغان شىكى - بەلگىسى مەن
 تابامىز.

اۋەلى توامىقتاۋىش بولادى زات ەسىم، (جالعاۋلى - جالعاۋسىز جانا جالعاۋلىق
 قوسىلغان كۆيىندە). مىيىسال: (1) كەسى بالاسىمنا كىتاب ساتىپ الدى. (2) اسان
 ۋسەن مەن اقمىداستى. (1) كىم كىتاب ساتىپ الدى؟ - كەسى. اكەسى
 نە قىلدى؟ ساتىپ الدى. نە ساتىپ الدى؟ - كىتاب. كەمگە ساتىپ الدى؟ -
 بالاسىمنا. (2) كىم اقمىداستى؟ - اسان. اسان نە قىلدى؟ - اقمىداستى. كىم مەن
 اقمىداستى؟ - ۋسەن مەن.

1-نشى مىيىسالدا - «كىتاب»، بالاسىمنا. دەگەن سوزدەر «ساتىپ الىپ» دەگەن

بايانداۋىشىنى تولىقتاب نۇر جانا نە؟ كىمگە؟ دەگەن تولىقتاۋىش سۇراۋلارنا جاۋاب بەرىپ تۇر.

2-ئىشى مېسالدا «ۋسەن مەن» دەگەن سوز «قىلىدىسى» دەگەن بايانداۋىشىنى تولىقتاب نۇر جانا «كىم مەن» دەگەن تولىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ تۇر.

سوندىقتان «كىتاب»، «بالاسمنا»، «ۋسەن مەن» دەگەن سوزدەر تولىقتاۋىش بولادى. «كىتاب»، «بالاسمنا»، «ۋسەن مەن» دەگەن سوزدەر - زات - سەم. (بىرىنشى سوز جالغالىق بەن نۇر). جالغالىق سوز جالغالىق سوز تولىقتاۋىش تۇۋرا تولىقتاۋىش دەپ الالدى.

ەكىنشى - توامقتاۋىش بولاتۇن سەم - سەم. جالغالىق كۆيىندە. مېسال: كۆشتەن ەستى وزدى. كىم وزدى؟ - ەستى. ەستى نە قىلدى؟ - وزدى. كىم نەن وزدى؟ - كۆشتەن. مۇندا «كۆشتەن دەگەن سوز «وزدى» دەگەن بايانداۋىشىنى تولىقتاب نۇر جانا كىم نەن؟ دەگەن تولىق - تاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان «كۆشتەن» تولىقتاۋىش بولادى. «كۆشتەن» سەم سەم (جالغالىق).

ۋشەنشى - توامقتاۋىش بولاتۇن سان سەم جالغالىق كۆيىندە. مېسال: بالا ەتورت بەن بەستى قوسا الامادى. كىم قوسا الامادى؟ - بالا. بالا نە قىلدى؟ - قوسا الامادى. نەنى قوسا الامادى؟ بەستى. نەمەن قوسا الامادى؟ - ەتورت بەن. مۇندا «بەستى»، «ەتورت بەن» دەگەن سوزدەر «قوسا الامادى» دەگەن دەگەن بايانداۋىشىنى تولىقتاب نۇر جانا نەنى؟ نەمەن؟ دەگەن تولىقتاۋىش سۇراۋلارنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇلار تولىقتاۋىش بولادى. «بەستى» «ەتورت بەن» دەگەن سوزدەر سان - سەم (جالغالىق جانا جالغالىق قوشىلغان كۆيىندە).

ەتورتەنشى - تولىقتاۋىش بولادى سەمەدىك. مېسال: 1) بىزدە ازىق جوق؛ 2) سەندە جازىق جوق. 1) نە جوق؟ - ازىق. ازىق نەشەك؟ جوق. كىمە، جوق؟ - بىزدە. 2) نە جوق؟ - جازىق. جازىق نەشەك؟ - جوق. كىمە - جوق؟ سەندە. مۇندا «بىزدە»، «سەندە»، دەگەن سوزدەر «جوق» دەگەن بايانداۋىشىنى تولىقتاب نۇر جانا كىمە؟ دەگەن تولىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇلار تولىقتاۋىش بولادى.

«بىزدە»، «سەندە» دەگەن سوزدەر سەمەدىك (جالغالىق كۆيىندە). بەسەنشى - توامقتاۋىش بولاتۇن ەستەك. ەستەك تولىقتاۋىش بولادى كۆيىندە سەمگە اينالغان نۇرى مەن سەمە تۇرىندە، 1) مېسال كۇرەسەمۇ گە دارمەن جوق. نە جوق؟ - دارمەن. دارمەن نەشەك؟ - جوق. نەمەن گە جوق؟ - كۇرەسەمۇ گە. 2) مېسال: جۇماش جۇرىۋۇ شۇمەن قايعىر -

مادى. كىم قايعىر مادى؟ - جۇماش. جۇماش نە قىلدى؟ - قايعىر مادى. نەمەنەنە ئۇشمن قايعىر مادى؟ - جۇرۇ ئۇ ئۇشمن. (3) مېسال: قورۇشنى تورۇشنى الادى. كىم الادى؟ - تورۇشنى. تورۇشنى نە قىلدى؟ - الادى. كىمدى الادى؟ - قورۇشنى. (4) مېسال: - جامان سىمىلاغاندى بىلمەس. كىم بىلمەس؟ - جامان. جامان نە تەبەس؟ - بىلمەس. نەنى بىلمەس؟ - سىمىلاغاندى. 1 نىشى مېسالدا: «كۇرەسەۋگە» دەگەن سوز «جوق» دەگەن بايانداۋىشنى تولقىتاب تۇر؛ 2 نىشى مېسالدا «جۇرۇ ئۇشمن» دەگەن سوز «قايعىر مادى» دەگەن بايانداۋىشنى تولقىتاب تۇر. 3 نىشى مېسالدا: «قورۇشنى» دەگەن سوز «ادى» دەگەن بايانداۋىشنى تولقىتاب تۇر. 4 نىشى مېسالدا: «سىمىلاغاندى» دەگەن سوز «بىلمەس» دەگەن بايانداۋىشنى تولقىتاب تۇر. جانانا بۇل «كۇرەسەۋگە»، «جۇرۇ ئۇشمن»، «قورۇشنى»، «سىمىلاغاندى»، دەگەن سوزدەر نەمەنەنەگە؟ نەمەنەنە ئۇشمن؟ كىمدى؟ نەنى؟ دەگەن تولقىتاۋىش سۇراۋارىنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇلار تولقىتاۋىش بولادى. («كۇرە-سەۋگە»، «جۇرۇ ئۇشمن» تىنىكتىكى سىمىگە اينالغان تۇرلەرى؛ «قورۇشنى»، «سىمىلاغاندى» سىمىشەنىڭ وسى شافىتىق، وتكەن شافىتىق تۇرلەرى).

تىنىشى-تولقىتاۋىش بولاتۇن ۇستەۋ. مېسال: «انى» دەن «مىنى» كوپ ايتىلادى. نە كوپ ايتىلادى؟ - مىنى. مىنى نە تەتەدى؟ - كوپ ايتىلادى. «مىنى» نەدەن كوپ ايتىلادى؟ - «انى» دەن. مۇندا «انى» دەن دەگەن «كوپ ايتىلادى» دەگەن بايانداۋىشنى تولقىتاب تۇر جانانا نەدەن؟ دەگەن تولقىتاۋىش سۇراۋارىنا جاۋاب بەرىپ تۇر، سوندىقتان بۇل سوزدەر تولقىتاۋىش بولادى. «انى» - ۇستەۋ.

وسى سىپاقتى دەمەۋدە، جالعاۋلىقدا، وداعايدا، قاننا بۇتىن سويلەمدە تولقىتاۋىش بولا الادى.

1 «اشە» دەن «تاعى» كوپ جۇمسالادى. نە كوپ جۇمسالادى؟ - تاعى (باستاۋىش). تاعى نە قىلادى؟ - كوپ جۇمسالادى (بايانداۋىش). نەدەن كوپ جۇمسالادى؟ - «اشە» دەن (تولقىتاۋىش) اشە، تاعى - ۇستەۋەر.

2 مەن «دەيمىن» نەن «شەيمىن» دى كوپ ايتامىن؟ كىم «دەيمىن» - نەن «شەيمىن» دى كوپ ايتادى؟ - مەن (باستاۋىش). مەن نە تەتەمىن؟ - كوپ ايتامىن (بايانداۋىش). مەن نەنى كوپ ايتامىن؟ - «شەيمىن» دى (تولقىتاۋىش). مەن «شەيمىن» دى نەدەن كوپ ايتامىن؟ - «دەيمىن» نەن (تولقىتاۋىش)؛ «دەيمىن»، «شەيمىن» جالعاۋلىقتار.

3 «وي، اللا» ئىنان ويىيىم تىنىش، نە تىنىش؟ - ويىيىم (باستاۋىش).

ويىبايمىم قالاي؟ - تىنىشىش (باياندۇش). ويىبايمىم نەدەن تىنىشىش؟ - «وي اللاتىنان» (تولىقتاۋىش). «وي اللاء!» - وداعاي.

4) «باي بول» دەگەننەن! دام بايىمايدى. كىم بايىمايدى؟ - ادام (باستا - دۇش). ادام نە قىلىمايدى؟ - بايىمايدى (باياندۇش). ادام نەدەن بايىمايدى؟ - «باي بول» دەگەننەن (تولىقتاۋىش). «باي بول» - دەگەن بۇتۇن سويلەم.

§ 5 پىسقىتاۋىش سوزدەر.

پىسقىتاۋىش سوزدەر دەپ عامال پىسقىتاۋىشنىڭ ئىشلىتىلىشىنىڭ سوزدەردى ايتىلغان مەنىسىنى سويلەم ئىشلىتىش نارسىنىڭ عامالدىن كورسەتەتۇن سوز باياندۇش. سوندىقتان پىسقىتاۋىش سوزدەر باياندۇشنى پىسقىتاۋىش سوزدەر بولۇپ شىعەدى. بۇلار باياندۇشنى قالاي پىسقىتاۋىش؟ - اۋەلى باياندۇش كورسەتەتۇن ئورگان عامالدىڭ مەزگىلىدىن ايتىپ، كەينىسى ورنىدىن ايتىپ، ئۇششىنى - سىنىدىن - سىيىقىدىن ايتىپ، ئورنىنى - سەبەبىدىن ايتىپ، بەسىنىشى - ماقساتىدىن ايتىپ پىسقىتاۋىش. سوندىقتان پىسقىتاۋىش سوزدەردىڭ ئۆزى بەس ئارقىلىق بولغىنىدىن جانانا ار ئايدى ئۆزىنىڭ پىسقىتاۋىش مانىسىنى قارايدى: مەزگىل پىسقىتاۋىشنى، مەكەن پىسقىتاۋىشنى، ۋىشى، سەدىن پىسقىتاۋىشنى، سەبەب پىسقىتاۋىشنى، ماقسات پىسقىتاۋىشنى دەپ ايتىلدى. عامالدىڭ مەزگىلىدىن، مەكەندىن، سىنىدىن، سەبەبىدىن، ماقساتىدىن كورسەتەتۇن بۇل پىسقىتاۋىش سوزدەردىڭ ئىشلىتىلىشى. بۇلاردىن باشقا تىسقى بەلگىلەردى دە بار؛ ار پىسقىتاۋىش سوزدىڭ ئۆزىدىن باشقا بىر تەرەپ سوزاۋ - لارى بار. ولار تىسقى بەلگىسى بولادى، فاي پىسقىتاۋىش كەينىدىن ئىشلىتىش، تىسقى بەلگىلەردى مەن ئاۋىب الامىز

1 مەزگىل پىسقىتاۋىشنى.

مەزگىل پىسقىتاۋىشنى عامالدىڭ مەزگىلىدىن كورسەتەتۇن سوز بولغاندىقتان قاشان؟ قاي ۋاقىت؟ قاندا ۋاقىت؟ (جالعاۋلى - جالعاۋسىز سۇراۋلارغا جاۋاب بەرەدى مەزگىل پىسقىتاۋىشنى، بولانۇن سوز ئايتارى؛ اۋەلى - مەزگىل پىسقىتاۋىشنى بولانۇن مەزگىلدىڭ ۋىستەۋى. مىسال: مانا قار جاۋدى. نە جاۋدى؟ - قار. قار نە ەتتى؟ - جاۋدى. قاشان جاۋدى؟ - مانا.

كەينىشى - مەزگىل پىسقىتاۋىشنى بولانۇن مەزگىلدىڭ ۋىستەۋىگە اينالغان زات - سەم مىسال: ە تەڭ بوران بولار. نە بولار؟ - بوران. بوران نە ەتەر؟ - بولار. قاشان بولار؟ - ە تەڭ.

ئۇششىنى - مەزگىل پىسقىتاۋىشنى بولانۇن مەزگىلدىڭ ۋىستەۋىدىن ورنىدىن ايتىلغان زات - سەم.

مىسال: قاتشى كۇنى بويى جازدى. كىم جازدى؟ - قاتشى. قاتشى نە قىلدى؟ - جازدى. قاندا ۋاقىت جازدى؟ كۇنى بويى. تورتىنشى - مەزگىل پىسىقتاۋىشى بولاتۇن زات - ھىم، جانانا سان - ھىم مەن قوسىلىپ ەكەۋى.

مىسال: وقمۇ ون ساعاتتا باستالدى. نە باستالدى؟ - وقمۇ. وقمۇ نە قىلدى؟ - باستالدى. ناي ۋاقىتتا باستالدى؟ - ون ساعاتتا.

1 نىشى مىسالدا - «مانا»، 2 نىشى مىسالدا - «رەتەك»، 3 نىشى مىسالدا - «كۇنى بويى»، 4 نىشى مىسالدا - «ون ساعاتتا» دەگەن سوزدەر بولغان عاملدىك مەزگىلدىن كورسەتەتۇرۇر. جانا قاشان؟ قاندا ۋاقىت؟ قاي ۋاقىتتا؟ دەگەن مەزگىل پىسىقتاۋىشىنىڭ سۇراۋلارنا جاۋاب بەرەتۇر. سوندىقتان بۇل سوزدەر مەزگىل پىسىقتاۋىشى بولدى.

«مانا» مەزگىلدىك ۋستەۋ، «رەتەك» مەزگىلدىك ۋستەۋىنە اينالغان زات - ھىم، «كۇنى بويى» مەزگىلدىك ۋستەۋ ورنىنا اينالغان زات - ھىم، «ون ساعاتتا» دەگەننىڭ - ونى سان - ھىم، ساعاتى زات - ھىم.

2 مەكەن پىسىقتاۋىشى،

مەكەن پىسىقتاۋىشى عاملدىك ورنىن كورسەتەتۇن سوز بولغاندىقتان، قايدا؟ قايدان؟ قالاي؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەرەدى.

مەكەن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن سوز تابىنارى. اۋەلى - مەكەن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن مەكەندىك ۋستەۋ.

1 مىسال: انتى ارمان بارا جاتەر. كىم بارا جاتەر؟ - انتى. انتى نەشەك؟ - بارا جاتەر، قايدا بارا جاتەر؟ - ارمان.

ەكەنشى - مەكەن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن، مەكەندىك ۋستەۋگە اينالغان زات - ھىم.

2 مىسال: تىستا تىقىر ەستىلدى. نە ەستىلدى؟ - تىقىر. تىقىر نە قىلدى؟ - ەستىلدى. قايدا ەستىلدى؟ - تىستا.

عۇشەنشى مەكەن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن زات - ھىم ۋز قالىبىندا. مىسال: قاپاش قالاعا كەتتى. كىم كەتتى؟ - قاپاش. قاپاش نە قىلدى؟ - كەتتى. قايدا كەتتى؟ - قالاعا.

تورتىنشى - مەكەن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن مەكەن ۋستەۋىنە اينالغان ھىمىدىك.

مىسال: مۇقان مۇندا كەلدى. كىم كەلدى؟ - مۇقان. مۇقان نە قىلدى؟ كەلدى. قايدا كەلدى؟ - مۇندا.

بەشىنشى - مەكەن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن ۋستەۋ ورنىنا اينالغان ھىمىدىك

مىسال: وسپان وسىنان اتتاندى، كىم اتتاندى؟ - وسپان، وسپان نە قىلدى؟ - اتتاندى. قايدان اتتاندى؟ - وسىنان.

التىنىشى - مەكەن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن ۇستەۋگە اينالغان زات - ەسىم. مىسال: قوناق تىسقا شىقتى. كىم شىقتى؟ - قوناق. قوناق نە قىلدى؟ - شىقتى. قايدا شىقتى؟ - تىسقا.

جەنىشى-زات ەسىم مەن ۇستەۋگە اينالغان كوسەمشە قوسىلىپ مەكەن پىسىقتاۋىشى بولادى.

مىسال: قىلاشى ەلگە قاراي بۇرىلدى، كىم بۇرىلدى؟ قىلاشى. قىلاشى نە قىلدى؟ - بۇرىلدى. قىلاي قاراي بۇرىلدى (قايدا)؟ ەلگە قاراي.

1 نىشى مىسالدا «ارمان»، 2 نىشى مىسالدا «تىستا»، 3 نىشى مىسالدا «قالاعا»، 4 نىشى مىسالدا «مۇندا»، 5 نىشى مىسالدا «وسىنان»، 6 نىشى مىسالدا «تىسقا»، 7 نىشى مىسالدا «ەلگە قاراي» دەگەن سوزدەردىڭ ىبارى عامل ورنىن كورسەتىپ نۇر جانە قايدا؟ قايدان؟ قىلاي قاراي (قايدا) دەگەن مەكەن پىسىقتاۋىشىنىڭ سۇراۋلارنا جاۋاب بەرىپ نۇر. سوندىقتان بۇل سوزدەر مەكەن پىسىقتاۋىشى بولادى.

«ارمان» - مەكەندىك ۇستەۋ، «تىسقا» - مەكەندىك ۇستەۋنە-اينالغان زات-ەسىم، «قالاعا» زات-ەسىم، «مۇندا» مەكەندىك ۇستەۋگە اينالغان ەسىمدىك، «تىسقا» ۇستەۋگە اينالغان زات-ەسىم، «ەلگە قاراي» - ەل زات-ەسىم قارايى ۇستەۋگە اينالغان كوسەمشە.

3) سىن پىسىقتاۋىشى.

سىن پىسىقتاۋىشى عاملدىڭ سىنن كورسەتەتۇن سوز بولغاندىقتان قىلاي؟ قىلايشا؟ كىتىمى؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەردى.

سىن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن سوز تابتارى؛

اۋەلى - سىن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن سىناۋلىق ۇستەۋلەر.

مىسال تازى تۇلكىگە ارەڭ جەتتى. كىم جەتتى؟ - تازى. تازى نە قىلدى؟ - جەتتى. كىمگە جەتتى؟ - تۇلكىگە. قىلاي جەتتى؟ - ارەڭ.

ەكىنشى - سىن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن ۇستەۋ ورنىنا ايتىلغان زات - ەسىم. مىسال: قۇس ۇشار جۇيەسى مەن اسپانداغى. نە ۇشار؟ - قۇس.

فۇس نە قىلار؟ - ۇشار. قاي قۇس؟ - اسپانداغى. قىلاي ۇشار؟ - جۇيەسى مەن. ۇشۇشى - سىن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن ۇستەۋگە اينالغان زات ەسىم.

مىسال: بالا شالقاسىنان قۇلادى، كىم قۇلادى؟ - بالا. بالا نە ەتتى قۇلادى. قىلاي قۇلادى؟ - شالقاسىنان.

تورتىنشى - سىن پىسىقتاۋىشى بولاتۇن ۇستەۋ ورنىنا ايتىلغان زات ەسىم.

مىسال: اسكەر جايلاۋ عۇردى. كىم عۇردى؟ - اسكەر. اسكەر نەتتى؟ -
عۇردى. قالاي عۇردى؟ - جايلاۋ.

بەسەنشى - سىن پىسقتاۋشى بولادى ۇستەۋگە اينالغان ەسەمدىك.
مىسال: ومار ولاي ويلامادى. كىم ويلامادى؟ - ومار. ومار نە قىلدى؟ -
ويلامادى. قالاي ويلامادى؟ - ولاي.

التىنشى - سىن پىسقتاۋشى بولاتۇن سان - ەسەم.
مىسال: بالىشى نوقتەن تورت - تورتتەن سانادى. كىم سانادى؟ - بالىشى.
بالىشى نە قىلدى؟ - سانادى. نەنى سانادى؟ - نوقتەن. قالاي سانادى؟ - تورت - تورتتەن،
جەتمىشى - سىن پىسقتاۋشى بولادى كوسەمشە.
مىسال: وت ساۋلاپ جاندى. نە جاندى؟ - وت. وت نە قىلدى؟ - جاندى.
قالاي جاندى؟ - ساۋلاپ.

- 1 نىشى مىسالدا - «ارەك». 2 نىشى مىسالدا - «جۇيەسى مەن»، 3 نىشى مىسالدا - «شالقاسىنان»، 4 نىشى مىسالدا - «جايلاۋ»، 5 نىشى مىسالدا - «ولاي»، 6 نىشى مىسالدا - «تورت - تورتتەن»، 7 نىشى مىسالدا - «ساۋلاپ» دەگەن سوزدەر عاملدىك سىندىن كورسەتىپ تۇر جانانا قالاي؟ دەگەن سىن پىسقتاۋشىنىڭ سۇرۇۋىنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇل سوزدەر سىن پىسقتاۋشى بولادى. «ارەك» - سىمناۋلىق ۇستەۋ؛ «جۇيەسى مەن» ۇستەۋ ورنىنا ايتىلغان سىن ەسەم؛ «ولاي» - ۇستەۋگە اينالغان ەسەمدىك؛ «تورت - تورتتەن» - سان - ەسەم؛ «ساۋلاپ» - كوسەمشە.

4) سەبەب پىسقتاۋشى.

سەبەب پىسقتاۋشى عاملدىك سەبەبىن كورسەتەتۇن سوز بولغاندىقتان نەدەن؟ نەگە؟ نەلىكتەن؟ نە سەبەبتەن؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەرەدى. اۋەلى - سەبەب پىسقتاۋشى بولاتۇن زات - ەسەم.

مىسال: اتاسى اشتان عولمىتى. كىم ولبىتى؟ - اتاسى. اتاسى نە قىلدى؟ -
عولمىتى. نەدەن ولبىتى؟ - اشتان.

ەكەنشى - سەبەب پىسقتاۋشى بولادى ەسەمشە.
مىسال: بالا ۇيالغانان قىزاردى. كىم قىزاردى؟ - بالا. بالا نە قىلدى؟ -
قىزاردى. نەسەبەبتەن قىزاردى؟ - ۇيالغانان.

عۇشمىشى - سەبەب پىسقتاۋشى بولاتۇن ۇستەۋگە اينالغان ەسەمدىك.
مىسال: سوندىقتان وت جانبادى. نە جانبادى؟ - وت. وت نە قىلدى؟ -
جانبادى. نەلىكتەن جانبادى؟ - سوندىقتان.

- 1 - نىشى مىسالدا - «اشتان»، 2 - نىشى مىسالدا - «ۇيالغانان»، 3 نىشى مىسالدا - «سوندىقتان» دەگەن سوزدەر عاملدىك سەبەبىن كورسەتىپ

تۇر جانانا نەدەن؟ نە سەبەبتەن؟ نەلىكتەن؟ دەگەن سەبەب پىسىقتاۋىشىنىڭ سۇراۋلارنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇل سوزدەر سەبەب پىسىقتاۋىشى بولادى. «اشتان» - زات - ەسىم؛ «ۇيالغانان» - ەسىمشە؛ «سوندىقتان» - ۇستەۋگە اينالغان ەسىمدىك.

(5) ماقسات پىسىقتاۋىشى.

ماقسات پىسىقتاۋىشى عامالدىك ماقساتىن كورسەتەتۇن سوز بولغان سولك نەگە؟ نە ۇشىن؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەردى. ماقسات پىسىقتاۋىشى بولاتۇن سوز تابنارى. اۋەلى - ماقسات پىسىقتاۋىشى بولاتۇن ەتستىك. مېسال: جۇرت ولەك تەكداۋغا جىمىلدى. كىم جىپىلدى؟ - جۇرت. نەگە جىپىلدى؟ - تەكداۋغا. نە تەكداۋغا؟ - ولەك. ەكىنشى - ماقسات پىسىقتاۋىشى بولاتۇن ەتستىكتەن ەسىمگە اينالغان جانانا «ۇشىن» جالعاۋلىق قوسىلعان سوزدەر.

مېسال: جىمگەت قىز تاشداۋ ۇشىن ۇرىپتى. كىم ۇرىپتى؟ - جىمگەت. جىمگەت نە قىلىپتى؟ - ۇرىپتى. نە ۇشىن ۇرىپتى؟ - تاشداۋ ۇشىن. نە تاشداۋ ۇشىن؟ - قىز.

ۇشىنشى - ماقسات پىسىقتاۋىشى بولاتۇن زات - ەسىم.

مېسال: بىرەۋ تانىسىنا قوناققا بارىپتى. كىم بارىپتى؟ - بىرەۋ. بىرەۋ نە قىلىپتى؟ - بارىپتى. كىمگە بارىپتى؟ - تانىسىنا. نەگە بارىپتى؟ - قوناققا. 1 نىشى مېسالدا - «تەكداۋغا»، 2 نىشى مېسالدا - «تاشداۋ» (ۇشىن) 3 نىشى مېسالدا - «قوناققا» دەگەن سوزدەر عامالدىك ماقساتىن كورسەتەتۇر تۇر جانانا نەگە؟ نە ۇشىن؟ دەگەن سۇراۋلارغا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇل سوزدەر ماقسات پىسىقتاۋىشى بولادى.

«تەكداۋغا» - ەتستىك؛ «تاشداۋ» - ەسىمگە اينالغان ەتستىك؛ «قوناققا» زات - ەسىم.

§ 6 بۇراتانا سوزدەر.

بۇل ايتىلغان سويلەم مۇشەلەرىنەن باسقا سويلەم ما كاپىندا جۇرەتۇن بۇراتانا سوزدەر بولادى. ول بۇراتانا سوزدەر ەكى تۇرلى: بىر تۇرلى سوز اراسىنا كەرەك جەرىندە قىستىرىلا ايتىلاتۇن سوزدەر. بۇلار قىستىرما سوز دەپ اتالادى. قىستىرما سوزدەر سويلەم ئىشىندەگى باسقا سوزدەرى مەن ۇيلەسەيدى. بايلاسبايدى. الپ تاستاعاندا ورنى ويسىراي قويمايدى.

ەكىنشى تۈرى سۆز بەتمەن بىرەۋگە قاراتا، قاداب سويلەگەندە ايتىلاتۇن سۆز، بۇلار قاراتىبا سۆز دەپ اتادى.

بۇلاردا سويلەم ئىشلىتىلگەن سۆزلەر مەن ۋىلەسبەيدى، بايلاسبايدى.

(ا) قىستىرما سۆز.

اۋرىۋ، ارىينە، جاقسى نارسە مەس. ازىرگە، شۇكىر، جامان مەسبىز. بۇل سويلەمدەرگە قىستىرىلىپ ايتىلىپ تۇرغان قىستىرما سۆزلەر: «ارىينە» مەن «شۇكىر» دەگەن سۆزلەر. بۇلار باسقا سۆزلەر مەن ۋىلەسبە، بايلاسبە تۇرغان جوق، قۇز قىستىرىلىپ تۇر. ونى الەب تاسىتاعاندا، سويلەمگە كەلە قويانۇن كەمشىلىك جوق. ماسەلەن: «اۋرىۋ جاقسى نارسە مەس» دەسەك، نەمەسە «ازىر جامان مەسبىز» دەسەك، «ارىينە» مەن «شۇكىر» دەگەن سۆزدەردىك ورنى ۋكىرەيىپ جوقتمى سەزىلىپ تۇرغان جوق.

(ب) قاراتىبا سۆز.

قىزىم، ساعامان ايتامەن، كەلىنەم، سەن تىكدا! سۆز تىكدا شىم، الەۋمەت! ەي، ەالجىن، قايدا باراسەن؟ قۇداي وىكدا! وىكدا باستال- مۇندا قاراتىبا سۆز بولاتۇندار: «قىزىم»، «كەلىنەم»، «الەۋمەت»، «ەالجىن»، «قۇداي» ۋىنكەنى سۆز بەتمەن سولارغا قاراتىلىپ ايتىلىپ وتىر.

سويىلەم مۇشەلەرىن ايدىرىشقا كەرەك سويىلەم مەيسالدارى.

سويىلەم مۇشەلەرى ايدىرىش جۇزىندە سويىلەم مەيسالدارى مەن «ئۇش تۇرلى
«ئىس سەتەلەدى» (1) ولەك مەن جازىلغان سويىلەمدەردى ولەكسىز تۇرگە
اينالدىرىش، (2) سويىلەم شىمىندەگى مۇشەلەرىن ايدىرىش، (3) سويىلەمنىڭ
قاجەت بولغان تۇرلەرىن وقۇشملاردىك وزىنە تاپقىزىش

ات ايدىرىش، تون تۈزىدى. بۇلت شىمىتى؛ جەل كۇشەيدى، داۋىل بولدى؛ كۇن
جاۋدى. كۇن پانتى؛ نەمىرت جاپىلدى. قاسقىر شاپتى؛ قوي ۇرىكتى؛ مەيت
شۇۋلادى. ەگەن شىمىتى؛ استىق ارزانداى؛ ەل نوغايىدى.

تاۋ، تاۋغا قوسىلمايدى؛ ادام ادامغا قوسىلادى. جومارت جوقىمەن بىلەيدى؛
جۇپىرىك توقىمەن بىلەيدى. جاقسى جاتىرقامايىدى. اگتاۋ اگدامايىدى، اگكى
تىگدامايىدى. جالقاۋ جارتىبايدى. اۋرىۋ ازىدىرادى، سۇۋىق نوگىدىرادى. ۇلەكەن
باشتار، كىشى قوستار، ەسكى جاڭا بولماس، جامان جاقسى بولماس. شىرىك
شىرىندەدى، بۇزىق بۇلىدەردى.

بەرەۋ ەكەۋ بولماس؛ ەكەۋ ۇشەۋ بولماس. الارمانغا التاۋ از. جەۋزىدى مىڭ
جىمەدى. تۇگەل تورتەۋ الا التاۋدى الادى. قىرىقتان ەمەۋ كوپ. «بىرىنشىسى
بەردى، ەكىنشىسى اللى.

مەن گەلەم مېرزىلىمنىڭ ورداسىنا. مەن ماعان قارامادىك. ول ماعان اتىن
بەرە المايدى. «وزىم بارا المادىم» سوزىم جەتە المادى. ولار كوشىپ كەتتى؛
بىزدىكى ەرىۋ قالدى. ەوزى جىمەلغان وكىمبەندى ەتتىڭ «بارى قازى بولماس،
«مەيتتىڭ «بارى نازى بولماس. بۇلار بۇگۇن جۇرەدى؛ ولار ەرتەك كەندەدى.

«سوزدىڭ راسىن ايتىپاق كەرەك. كوپكە ۇناماق قىيىن. ات ۇستاعان ازىدىنان
تۇتىلار. اسىققان جەتەس، بۇيەرەن كەتەس. اس قادىرىن اسىققان بىلەر،
ات قادىرىن اسىققان بىلەر. بەرىۋشى بەستى قىممايدى، اللۇشى اتىنى ازىمىنادى.
ەسكەرگەن ەسكى اسىغان ساقىتايدى. ۇبالغان تەك تۇرماس. اتقاننىڭ قوسىن
چاتقان بايلانار. «تاعى» جۇۋان ايتىلادى، «ئادان» جىگىشكە ايتىلادى. «تەبىتى»
نەقتاۋلىق ۇستەۋ، «ادامشا» سىناۋلىق ۇستەۋ «ما»، «با» سۇراغاندا ايتىلادى.

19539

PK

ГОС. БИБ. ИОТЕКА
КазССР им. А. Пушкина
195596

«دا» ەكى ماعانادا ايتىلادى. وتىرعانلاردىڭ قۇلاغىنا «ويىي» ەستىلىدى. «ايتاق» قويىلىدى «اتنان» ەستىلىدى. «شاۋىم - شاۋىم» وداعاي. «ارقىلى» جالعاۋلىق. «مەنەن» - مەن بولغان. «نامان» جاقىنداۋدى كورسەتەدى. «كوردىم» دەگەن كوپ سوز، «كورمەدىم» دەگەن مېر سوز. اشەۋ - كاپىر، اقل - دوس؛ اقلنىڭ اقل قوس. جاقسى سوز سۇيىمدىرەدى، جامان سوز كۇيىندىرەدى. اقىماقتى ۇيرەتمەۋ - ولگەندى تىرىلمەۋ. وقۇمۇ تۇبى - توقۇمۇ. ونەر اللى - قىزىل تىل. نىپىعان اۋزدا بالە بار. تىل قىلمىشان وتكىر. ادام سوزىنەن جازار، سىير مۇزىنەن جازار. جۇزدىڭ كوركى ساقال، سوزدىڭ كوركى ماقال. تاۋدى، تاستى جەل بۇزار، ادام - زانتى سوز بۇزار. تامان ئوق، كويلەك كوك، ۋايىم جوق. اۋزى جامان ەللى بىلغار، اياعى جامان توردى بىلغار. جاستىق - ماستىق. وكقا ويدىن بۇزار. نەنقەك جىپىن بۇزار. جامان ەركەك توي بۇزار، جامان ايەل ۇي بۇزار. ەلسىز كولىگە باقا ايعىر. بىرەۋدىڭ ۇزى جاقسى، بىرەۋدىڭ كوزى جاقسى. «ەل بىلەدى» دەگەن كۇلەر، «وزىم بىلەم» دەگەن بۇلەر. ەل قۇلاعى ەلمۇ. اللىكەيسى اللى، كەيىنگىسى جەنى. سويلەگەن - مەن، تىڭداغان - سەن. بەرگەن - ۇزى، العان - ەوزى. ماللىك - اناۋ، ۇرنىڭ - مىناۋ. سان سۇراۋى - «نەشە؟» سىن سوراۋى - «نانداي؟» دايبە كىشلى ۇستەۋ - «ارى»، دايبە كىشىمىز ۇستەۋ - «بەرى». «ول» دان تۇۋعان ولاي، «بۇل» دان تۇۋعان بۇلاي، «سول» دان تۇۋعان سولاي «بىلەمىن» دەگەن «بۇلەمىن» دەگەن. جومارت ەر جۇقتىنەن بىلمەيدى؛ جۇپنىڭ ات توقتىنەن بىلمەيدى. نىت نويىعان چىرىن نىزدەيدى ەر تۇۋعان چىرىن نىزدەيدى. جۇك اۋىرىن نار كوتەرەدى، فاذا اۋىرىن ەر كوتەرەدى. جاقسىلىققا جاقسىلىق ار كىسىنىڭ ىسىدى. جاماندىققا جاقسىلىق ار كىسىنىڭ ىسىدى. جاكبىرىمىن جەر گوگەرەدى، باتامەن ەر كوگەرەدى. مېتىسى جامان قامىستى سۇۋ شىفەن ۇرت شالار، تۇۋىسى جامان جىگىتتى نۇپە ۇستىنەن نىت قاپار. سەك سەمىرگەن كۇنى نىسەن تەبەر. جاتىنىڭ شاراپانى تەپەر تار چەردە؛ جاماننىڭ كەسەپەتى تەپەر ار چەردە. جاقسى جۇرگەن چەرىنە كەنت سالادى؛ جامان جۇرگەن چەرىنە ۇرت سالادى. جورعا جۇرىسىنەن بۇل بولادى؛ جامان جۇرىسىنەن قۇل بولادى. جامان ەردەن جايداعىم جاقسى، جامان قاتىننان بويداعىم جاقسى. ۇزى ۇرى جۇرتنىڭ بارىن «ۇرى» دەيدى؛ ۇزى قار جۇرتنىڭ بارىن «قار» دەيدى. ۇرى ولە - ولگەنشە اقبىن دەيدى. كوپ جورىقان تۇلكى تەرىسەن اللىرادى. اللىرەھان اناسىنىڭ قوينىن اشادى. شىعاسىغا نىسەسى باشى بولادى قالقى جاماننىڭ مېسى ازادى، قاتىنى جاماننىڭ ۇيى ازادى. چاندىن اياماعان جاۋ الادى، مالىن اياماعان داۋ الادى. سوز جۇپىسەن نىبادى؛ مال نىسەن نىبادى. شوقباردى سالا الماعان وزىنە تىپكىزەدى. ناۋ بەلگەسى ناسىندا، باي بەلگەسى اسىندا. اقل - مەن.

جان - مەن ۋوزىم، تان - مەنىگى. مەنى مەن مەنىكىمنىڭ ھاھاناسى ەكى. مەن ولمەككە تاغدىر چوق اۋەل باستان.

بۇل ئويىدا ئاپتان وزغان مەن ايتامىن. سويلەمىس بوئەن قازاق مەن تۇرغاندا. اۋزىمدا تاگمىرى بەرگەن جەل تۇرغاندا. ئوي قەلماق بۇل دۇنيەنىڭ زەينەتى. ەدى ۋىر بالانىڭ زارىنان جىيىن ئويغا بارمادىم. قۇلدىن كوردىم قورلىقتى، جالشىدىن كوردىم زورلىقتى.

مايقارا قارا سايعا بىتەر قالىڭ. قوشلاق سەمبوتەدى ارەمن مالەن. قاراساي قوشالاقى مەكەن ەتكەن، ەبىر جىلى كەنە سارى اعالارىم قاڭئاردا قوشالاقى مەكەن ەتكەن. جايلارغا تورعاي سۇۋىن كوكتەي وتكەن. قاراساي قوشالاقىڭ قارا وتىنا، ئاۋرىزىي كەنە سارى مال سەمبوتەكەن. قاسىندا ئولەڭگىتى ۋۇز قارالى ۋى. جىگىتىڭ ايتقانى ولەڭ، ئارتقانى كۋى. كەسەبى جورئەۋىلدىن مال اكەلۋ. قانىمنا جاقسى ات ئارتقان الادى سىي. جىمىلمەن اناتقى انتار ئالاي جەردەن، بارلىقى اسقان جۇيرىك ئاپپالى ەلدەن. ۋىر كۋنى ۋىر ۋۇش جىگىت انقا مىنگەن. ئۇساۋلى جاۋىر ئورى وتئاب تۇرغان. جەلقوم ەر جەردە جاتىر باسى سىنغان. ۋشەۋى جونەلەدى ەلگە تامان، بىر جىگىت، ەبىر ات ولجا، وزدەرى امان. ۋشەۋى بىيشارانى ورتاعا العان. قاراساي ەل جاعىمنا كەيىن سالغان. ۋىر سەنى كەنە قانغا اپارامىز. ئايىمنا، بۇل ئورىمىدى باغىب ەدىم. ۋكىمى قۇيرىقى، جالغا تاغىب ەدىم. ئۇن قاتىب ۋۇش. ئۇرت كۋندەي ولار جۇردى. ەلمنە قان كەنەنىڭ جاقىن كەلدى. ۋشەۋى ول جىگىتكە جاۋاب بەرگەن. قان كەنە زەكەت الادى كوشكەن ەلدەن. جاتىبايدى جىگىتتەرى قاننىڭ نەككە. جولققان جورئەۋىلىشى شىعار شەتكە. سەمبىزىن كەلگەن مالدىڭ سوپىب جەگەن. ولچادا جەتتەم. جەسىر مالدىن ارتىقى: كەلەدى قالقى ولاردىڭ ئارتىۋ ئارتىب. قالىققا كەنە جاتىر قورقەۋ سالىب. ئوگمەرەكتە ەل قالمادى باغىنباغان. باقىمى كەنە قاننىڭ قابىنداعان. بۇل كۋندە كۋشتى بوب تۇر كەنە سارى. كەنەگە باغىنغان ەل قويدان جۇۋاس. قەستتاۋغا جىلانشىققا مەكەن سالىدىق. بىيىل قىس قاتنى بولدى: جۇتاب قالىدىق. جابىاستا جىلگەلدىنىڭ بالاسى باي. ايدارعا مال، ارتارعا اتانى ساي. بەسىندە بۇل ئورتەۋى ەلگە كەلدى. الستان ەل قاراسىن كوزى كوردى. جايلاعان قارا سايدى ۋۇز قارالى ۋى. بىيشارا ئۇنقىن جىگىت وي ويلايدى. ورتادا قاتار ئىككەن ۋۇش اق وردا، الستان كورنەدى جىگىت سورعا. ۋى سايمىن بايلاۋلى ات، قارا ئايىزا. بەلدەۋدە قىستىرىلغان ۋىر. ۋىر دوربا. دالادا كەنە سارى جۇرگەن ەكەن. ئورتەۋىن كەنە سارى كوزى كوردى. ايتادى سوندا ئۇنقىن: الدىيار، قان! قورقادى قارىڭنان نەشە مىڭ جان. « ەلەك بىن مەنى بايلاپ الدىم» دەگەن، ئاقسىمىر اۋ، جىگىتىڭنىڭ سوزى جالغان. مەن، ئاقسىمىر، ۋۇيۇقتايمىن دەپ غاپىل قالىدىم. ۋشەۋىڭ قاندارىڭا وتىرىت ايتبا: جەرىمە

ۋېمىقتاب جانتقان بايلاپ الدىڭ، قاپى قالدىم، انىما مەنە المادىم؛ بىلىڭكە
 قەلەشمىدى بىلە المادىم. ئاقسىمىر ۋە، استىمىدا انىم جۇيوريك جەلدەن. جارىستا
 وزىۋشى ەدىم قالمىڭ ەلدەن. ماقىتاعان، تۇتقىم جىگىت وسى ما انىڭ؟ الدىڭى
 جەلدەن جۇيوريك اسىل زاتنىڭ؟ ماستەكتى تىيىمشادان وزا المايتۇن، جىمبەرمەس
 جۇيوريك دەيسىڭ ەردىڭ داتىن، جۇيوريك جوق التى الاشتا تورى انىمداي. باياعى
 قولدا نىقتىمار تۇرغان كۇندە انىما الماۋشى ەدىم ەكى جۇز ناي. نە پايدا! نورى
 انىم مەن قاشا المايمىن ەلەستىب بەلدەن بەلگە اسا المايمىن كەنە قان وردا.
 سىنا قاراي جۇردى. ارقاندا جاۋىر تورى تويىب العان. قىزارىپ كۇن باتىسقا
 كۇن دە بارغان. قىزارىپ تاڭ اتادى شەمىس جاقىنان كورسەنتى كۇن دە نۇرىن
 شاشىراتقان. قۇيىنغان شىق سۇۋىغا شالەين مەن قاۋ. تەرلەگەن. ورمان اعاش،
 باقىشا مەن باۋ. بىيىك شىرلاب ۇشادى بوز تورعايلار. تۇندىك جايىق كىمىز ۇي
 ەشى سامال. قورادا قىيىملىك ماس ەبىر قارا مال. بايتو بەتتەر ۇيىقىدا؛ دىبىسى
 جوق. تاتتى ۇيىقىدا بارلىعى جارالعانىڭ: ەستىلمەس دىبىسى شەمىب جالەمز
 چەننىڭ. كۇن ساسكە كوتەرىلدى ساعىم جۇرىپ. جەلمگە ۇيەز دەپ تۇر جىلقى
 كەلىپ. تۇندىڭى كەنە قاننىڭ اشىلادى. قالمىققا قان جارلىعى شاشىلادى. اتى
 جۇيوريك تالابىكەر قۇۋسىن دەيدى، كەنە قان ەبىر تۇتقىندى قاشىرادى ەبىر
 شانىشىپ جەتكەن جەردە جوق قىلمۇغا نايىزاسىن وتكىر قىلىپ قايراعان بار قان
 ۇشىن تۇۋ تۇيىنە جايغان كەلمە. باتىسايى كورپە توستىب قويغان، بىلەم تورى
 انغا تۇتقىن جىگىت قامشى باستى. بىلەزدە جاۋىر تورى بەلدەن استى، قىمىق
 ادام ەبىر ادامدى قۇۋىپ كەتتى. شانىداي شاپقان انىڭ كوككە شىقتى.
 قۇۋىنىشى كەشكە جاقىن قايتىپ كەلگەن. جۇيوريگىن جاۋىر انىڭ ايتىپ كەلگەن.
 ساسكە تۇستە كىمىز ۇي ەشى سالەن. سالىقن قەمىز قىزدىرار قازاق قالىقن.
 سىيلى - سىيلى كەنەنىڭ جىگىتىنەرى - جىيىلىسقان ورداغا ەردىڭ ەبارى. قان
 اتاسى، توردە وتىر وتەتلىۋ بوساغا دا توبىنانعان نوكەرلەرى وسىنداي ۇرەلىك
 بەن جاز وتەدى. قاراڭغى تەۋىندەرى ۇزاق كوز جەتەدى. ۇرەلىك جىگىتىنەرى
 كەزەك - كەزەك قاسقىردان قويدى ۇۋىندە كۇزەتەدى. ارقاندىن تۇباقاندى شەشىپ
 الدىم قويىشىنىڭ جەلقوم ەرىن ۇعان سالىدىم. وتكىن قەس جايىق بويىن جاعالادىم.
 ابايىسىم، سويلەر سوزگە كەنە كەنسىن. ەلىكىنەن شەمىب جۇرگەن ەرەكەنسىن.
 ارامىزا انقاۋەلگە زاڭقوي بولغان، كەنشىم-باي دەگەن، مولدا سەنەكەنسىن. «كويى
 سوكبە، كەندى نوكبە» دەگەن قايدا؟ بايقادىم ونەرىڭدى شەنەكەنسىن. انانمىز
 ەستەمىن قارا كوزدى. ايتاسىن ماغان نەگە جاما سوزدى؟ جۇسىپ بەك نۇرەكە مەن
 اسقان زاڭغا. جۇرگەندە جول بارمەيدى تىرى جانغا. جاقسىمىن سىزدىڭ
 ەلدىڭ كورىپ جۇرمىن: تەڭ كەلەر وسىلارغا كەسلىڭ بىارما؟ جايپاسىم، سەن
 ماقىتاما مىرقىڭىزدى. ۇەلى مىرقى بۇزغان نىرقىڭىزدى. جايپاسىم، مەن دە ايتايمىن
 باسى ادامدى، ماقىتاسىن قاي - قايداى ناس ادامدى.

ئىت جامانى بىسەن قابار. قارا ئاۋدىڭ باسماڭ كوشى كەلەدى. قارا كوز-
 دەن مولتەلەپ جاس كەلەدى. غۇش جۇزگە، بىزدىڭ قازاق بولمىدەدى؛ وسىلاي
 شەجىرەدەن كورىندەدى. بولمايدى كەشەلمەكسىز شى بىر قالق. بارىنەن كەيىن
 قالغان قازاق انىق باسقاچۇرت بىز سەكەلدى جالقاۋ دەس. غەلەم مەن قاراڭغىنى
 ەتەر جارىق. وقۇعا جۇرتتىڭ بىرى مەس قۇمار. ايرىسىن وقۇشىلار ماغاناسىن.
 ساتادى قىزدى قازاق مال ورنىما. ول كەبەك مىقتى بولغان جاس باسماڭ
 توقاڭ دا ناستامايىدى ۇز قاسىنما. ون بەسىندە كەبەكتىڭ. اتى شىقتى. مىڭ قارعا
 زالال قىلماس غېر سۇڭقارعا. اكىمدەر جاڭا ۇسپىرىم جاستان بولدى. باسما
 ۇرلاردىڭ بوستان بولدى. اۋەلى قور بولغاننىڭ بىرى بىلىك. مەن كوردىم
 نەشە جۇيرىك دانالاردى. ورنىشا جازبۇلارنى كوردى كوزىڭ. جۇرەكتى ۇيقتاپ
 جاتقان ۇن وياتار. قۇدايا، قۇدىرەتىڭگە ناساڭ قالامىن، جولىندا بىر عاشىمتىڭ
 زارلانامىن. ەشەمدى عاشىق وتى كۇيدىرەدى؛ سىرتىما شىعاربۇعا ارلانامىن. اق
 ەركە، اما مويمىن، قالدى كەيىن. قولمىن جىبەك باۋلى ۇشتى تۇيىمىن. «تاتىر
 چوق تاعىرىنما دەگەن - مىيسان. دۇنيەدە ايرىلماغان كىمنىڭ دوستى؟ كانعا.
 ندا جاقىب ۇلى جۇسۇب وتكەن. جۇسۇبقا زىلىقانى عاشىق ەتكەن. عاشىققا قاپا
 كورمەك بوستان تاعى. وي تۇسبەك بىر بىرىفە دوستان تاعى. مائىساتىن وسىلاردىڭ
 ەتتى قاسىل. ازەلدە تاعىر قۇدا قوسقان تاعى. غازىزا، قات جازامىن، جانىم
 سىزگە، جۇرەگى دوستىڭىزدىڭ مالىم سىزگە. بىر از كۇن بارا المادىم سەبەب
 بەنەن. ولەڭ مەن بىلىدەرىمىن قالىم سىزگە. دوستىڭىڭە كى بولماس ايتقان سەرتى.
 تۇيىمىدە نەزەرنىڭ «كوكەك!» دەگەن: «قام قالما - باستان داۋرەن وتەد» دەگەن.
 قاراعىم ساپار شەكەنىڭ بونەن ەلگە. «قوش» ايتىۋ قىيىن بولدى كەنەر جەردە،
 بۇل جەردە قانار جۇرگەن نورنەۋ دىك. نورنەۋمىز ماچىلىستىڭ كوركەمى ەدىك،
 نورنەۋمىز كەلىۋشى ەدىك كۇندە كەشكە، اق سۇڭقار، بالا يىتەلگى ارشىن نوسكە.
 قاراعىم، بونەن ەلگە ساپار شەكەنىڭ؛ دوستىڭى بىرگە جۇرگەن زار ەگۈرەتنىڭ.
 قۇۋانىشتىڭ اقمىرى بولدى مۇنداي. الدىنمان قارسى كەلدىڭ قان - زادا
 قىزا ۇر ونەر، ەركەم سىزدەن تايىلادى. قۇربىڭىز ەسكە العاندا ساعىنادى.
 جاماندار اقبىلماڭ جاتىلادى. شىم تولىپ بارادى قايعى مەنەن. ايرىلماستىن
 دەۋشى ەدىم سۇيىگەنمەنەن. باسىمدا تۇر بار قايعى دۇنيەدەگى، ولەڭ مەنەن
 ايتامىن كۇيىگەنمەنەن. ەل شى وسەك، غايىپات قاپتاپ جۇرگەن. جاماننىڭ
 ەتەك جەڭگى ناز سىقىلدى قايعى اشىلمايتۇن قار سىقىلدى. سۇيەيدى جامان -
 ىلاردى كەي بىر ساپاز، بۇتىلدى اۋدىرمايتۇن ناز سىقىلدى. سىپىپاغان سىپىر
 بىلمەس قىزمەتنىڭى. سىپىلاغان جامان بىلمەس قۇرمەتنىڭى. ۇر قالاي بىر
 سىپاپات ەتكەن جامان: بولادى اتقارغانداي مىفەتنىڭى. كەي بىرەۋ سويلەي -
 تۇغىمىن وت باسماڭ، ول كۇنى شى بىر جان جوق وعان تەگەس. قۇر كەۋدە

كونەرگەن مەن ئۇزامايدى: ئۇيدەكى نۇزدەكى مەن نۇزۇرا كەلمەس. مەن جاسىم-
ئىن ئاتاندىم مۇسا جايۇ. جاقسىلىق ھاماندىق بىن نۇرسىن تايۇ. شورماننىڭ
مۇستاپاسى اتىدى العان. سول سەبەبىنەن ئاتاندىم مۇسا جايۇ. كەنە - سارى
ياۋرۇزىناي - قان ابلایى بالاسى. اۋەلى مەكەن قونىسى - كوكشە تاۋدىڭ پاناسى.
جازى جايلاۋ مۇرسى - ودا سونىڭ دالاسى. وگشەك بۇزىقى،
قان - شەر، قاسىنا مۇرگەن قاراشى؛ اقمرىندا نە بولدى؟ قىرغىزدان
جەتتى قازاسى. كەنە - سارى مە بولدى. ەل شىندە مېر بولدى.
اسمۇ قىمىن بەل بولدى. قارسى كەلگەن ادامنىڭ كوزىنىڭ جاسى كور بولدى.
الاناۋدىڭ جىراسى قازىۋلى داىىن كور بولدى.

كۈمىستى ساداق، التىن وقى كەنە كەم جاۋعا جولىقتى. اساۋلار ۇزەر شىدەردى.
كەنە قان مۇزدى كۈدەردى. قاباعى قاننىڭ تۇنەردى. قىرغىزما كوشە ۇدەردى.
وگلىلىقى بىن قازاققا اسىۋىن قىرغىز مېرمەدى. قارا بالتا سوۋەقلىق اگىغا رىنان
شاڭ اسنى. قىرغىز قازاق ەكى جار - جالعىز جولعا تالاستى. سول ۋاقىتتا قان كەنە
اقمىنان اداستى. ويدان انغان زەگبەرەك تاۋ باسىنا جەتتەدى. ەي بۇعاىاي، بۇعاىاي!
امان نابىشى بۇعان اي! بىلىنەر مۇزنىڭ كەلگەننەن قاننىڭ الدىڭ جارىلىغىن. تايىق
كەشۋ تار جولدا قولدىڭ الدىڭ جابىقىغىن. مېر بىزىگىنەن جۇرگەن مۇزنىڭ مۇش
الاشنىڭ بارلىغىن قىسىلغاندا مۇر قاشان مېلىمۇ شى ەدى نارلىغىڭ. وسى ساپار،
بۇعاىاي. قىرغىزدىڭ كوردىم قورلىغىن. قىرغىز عالمى ئولىمىنى باسى تاۋمەن
قوبەنىڭ. سالانۇغىن الدىما بۇعاىاي باشى مۇ دەيدى، ادىرا قالغىر، الاناۋ! اسمۇ
قىمىن بەل دەيدى كەنە قان سوندا مۇيلىغىمى: كەتتەسىن جاۋعا ار دەيدى.
قولداغى وگشەك باتىردىڭ سىرىكتىب مۇرىن ال دەيدى. ەكى - مۇش جۇزدەي
باتىرمەن ويراندى بارىب سال دەيدى. قىمىن جەردە قانداق بولادى كومەك
قاراشى. قىسىلغان جەردە مۇر كەمىنىڭ بولادى الا پاناسى. از كەسكە جاقسى ەوي
الاناۋدىڭ اراسى. «ماقۇل» دەدى قان كەنە ناۋرۇز بايدىڭ سوزىنە. سول ۋاقىتتا
ناۋاننىڭ جان كورنىبەس كوزىنە. وتمز جىگىت جونەلدى تامام قولدىڭ بەكئەرى.
ناۋرۇزباي كەتتى بەكئەر مەن تاۋ باسىنا بارعالى. تاۋ باسىنا قىرغىزدىڭ قالمىن
بۇزىب العالى. كەنە - سارى باسىمى ەتەكتە تۇرىپ قالعالى. تالاب قىلىپ ۇرىندى.
تىگىنان مېر جول سالعالى. قول كورنىبەس شاڭ بولدى الاناۋدىڭ اراسى. قارا
اعاشناي كوپ قازاق، قانعا بولدىڭ قاراشى. ويدا قوقان، قىردا ورسى. اكىم
بولدى قىلاسى. كەمىن تايىق ەكەندەي مۇزنىڭ قازاق بالاسى. الدىرىب جۇر-
گەن دۇشبانعا مۇز اۋىزىنىڭ بالاسى. دىن مۇسىلمان بالاسى! مېر كە مىندىڭ
كەمەكە مۇش الاشنىڭ بالاسى. بارۇزاق، دانقا مۇسىندى بۇل جاۋابنىڭ تەكەنە.
قاننىڭ كوكىلى سوغىپ نۇر ئىگىنان مېر جول سالغۇعا؛ قىلايىدا ەندى بات
قويىدى تاۋ باسىنا بارغۇعا. ۇيات شىعار تورەدەن مۇ بولىدىب كەمىن قالغۇعا. وسىنى

ايتىپ بايۇزاق قامشى بولدى نوكرگە. تالاب قىلدى بايۇزاق مېمىر بىسشىملىق
 ەتەرگە. تۇسە قالدىق مېرىمىز. جايمىر-چۇبىمىر قول قويىدىق جاسىمىز بىن كارىمىز.
 تاۋىباسىنان شوۋ شىقتى. وتىز كەكچال مېورى مەن ناۋرىزباي تۈرە سول شىقتى.
 بولجال-بولجال كورىنەر: جاۋ جوعارى مېز تومەن. جەنكەن ەكەن قامالعا ناۋرىز-
 باي سىمىدى سۇر پەرەن. قازقاراداي استىمىدا بايۇزاق بەرگەن كوك دونەن.
 كۇن شىمەس جاۋدىك شەتىنەن قامالعا كىردى گولەنەن. ور قويانداي بۇلتىد-
 ەن كوك دونەن ات استىمىدا. كورعۇلعا بەرگىسىز وتىز كوكچال قاسىمىدا.
 ناۋرىزبايدىك ەرلىگىن قىرغىز قازاق سوكبەدى. تۈرەنىك الدىن ورادى جاپاۋ
 مەرگەن توككەلى. الىب شىقتى ۇش جۇزدەن ايعىم مەنەن بىيەسىمىن. مېولمىپ
 بەردى بارىنە سىمبالى تىيەسىمىن. ابدىلاي اسپاس اسىمۇعا كەنەكەم دۇكەن قۇر-
 ەنى، كەنەكەم كەلدى مېمىر ۇشدىن ۇش الاشتىك فورعانى. ايانباي بۇگۇن
 مېس كورسەت، تامانىك باتىر قۇرمانى دەنەدەكى شىمىدىن جان ار نامىستىك
 قۇربانى. چار بولاكور بىزدەرگە، انامىز وتكەن ابدىلاي. سەنلەر ەدىك قاناتىم
 مەككىدى-باي، دۇۋلات، اعىباي! دابىلىك اسقان ۇش جىگىت-شاكىم، جاۋكە،
 تۈلەباي. ۇمىلىكدار ەرلەرىم! ەكى جۇز ۇبىدىك مەكەنى-اق سۇۋدىك ايانى
 سالاسى. سەگىز مەككداي بار ەدى سوگىنى فولدىك شاماسى. ون ەكى مىك اسكە
 ردىك كويى دۇۋلات قالقى ەدى. ەگەسكەندى مۇقاتىق-گەنە قانىمىك سالىنى
 ەدى. مەرگەن تۇتقان ۇلەنى مادالى دەگەن سارت ەدى اى اۋىزدەگەن ارعىماق
 مادەلى بەرگەن ات ەدى. قارافىستاۋ شوگكىمىرگە بىسىقان قىرغىز قامالدى. قازا-
 فىنىك قولى سىمبايدى الاناۋدىك باۋرىنا، دۇۋلاننى قان ايدادى وشىككەن قىر-
 ىزى-جاۋىنا. قۇسۇمب جانىر ەن قىرغىز كەنە قانىمىك اۋىنا. ون مىك كىسى ات
 قويدى كەكەلىكتىك تاۋىنا. بۇل ساپاردا چاربولدى قان ابلان باباسى. قىرغىزعا
 لىق نولمىنى الاناۋدىك اراسى. ەي، ناۋرىزباي ەر تۈرەم، قارايمىپ جۇرمەن قانىما.
 نە جازىمىم بار ەدى كەنە-سارى قانىمىكا. الماعان ارى قالدىما قىرغىزدا ونىك
 ناعىدا! ابدىلايدىك تۇسىمىدا قىلغان ەنىمىك ەچون كەلگەن. قەستاي شاپتىمىك
 ەلىمىدى؛ مالىمىدى سالىدىك تەلىمىگە. بالالى ارقار باۋرايدى؛ بالاسىز ارقار ماخرابىدى.
 مەيرىمىمىز مۇنشا مېس قىلدىك: كوپ مۇسىلمان زارلايدى. نەسەبەبىنەن قان كەنە
 قىرغىزعا مۇنشا وشىكتى؛ اى قازپاقنى قىرغىزدان قازاققا بەردى نەستىتى. جاقسى
 ايناسىمىن، كارى-بوزا ناقۇ ەدىك سەننى مەن. سەن بىلمەيسىمىن كارى-بوو،
 موينىمىكداغى چاراگىدى. تىبىتىدە مۇمىت قىلمايمىن سەندەگى قاتىن بالادان.
 چولپىمىتى اگىمىزدا ەر-جان باتىر ارانغا ەندى مۇندا ناقسىر قان نۇرماغىمىز
 ارامىدى. قولعا تولدى سامسا مەن قىزىل سۇۋدىك كەمەرى. شىمعار مەزگىل تاياندى
 ات بىن ەردىك ۇنەرى.

بەدەر كىردى مايدانعا قىرغىزدىك مېمىر بالاسى. باتىرلاردىك مايداندا قىزباس

بولدى ويىنى. قايمىغا تولدى بۇ ساپار قازاقتاردىكى قوينى. سەگىز كىسى جونەلدى ناۋرېزبايدىكى سوڭمىن. شاپا المايدى قازاقى ات تاسى بەن تاۋدىكى توڭمىن بەدەر مەنەن ناۋرېزباي جاقىنداسىب بارىستى. استارىغا مىنگەن ات اۋىزدىق بەن قارىستى. ات ۇستىند المىستى؛ ناپزا مەنەن سالمىستى؛ بىر-بىرىنە جاپىستى؛ كەرە-گەدەي قابىستى. بەدەر بارىب جىمىلدى. كۆرەك قاسقا اتتىك ساۋىرىنان ا، قۇ-دايلاپ شۇۋلادى، ۇش الاشتىك بالاسى. شانمىشقان ەكەن ناۋرېزباي ەر بەدەردى جۇرەكتەن. ناۋان بۇ جول اعىنتى ەرلىگىنىمك تىيەگىن. كەنە قان قاقتى يىيەگەن بۇقارباي باتىر اكەلدى ەر بەدەردىك سۇيەگىن. ولجا يولات بالاسى، وراز كىردى مايدانغا ەر بەدەردىك ارتىغان. باياغى سوزدەن اعىباي قارايعان ەكەن قانغا. ەزىر وڭغا قاراپ تۇر ناۋرېزبايدىك جۇمىسى ەزىر اسا بىتىكەن چوق قان كەنەنىك تىنمىسى. قارا الاتى ىمىر قىرغىز جانقاراش بەكتىك تىنمىسى، جەكە-لەب كىردى مايدانغا. باتىر ەكەن مۇنمىسى. ناۋرېزباي قارسى شاپادى جەكە شىققان باتىرغا. قان يىيەك قاقتى نوكەرگە الدىندا اسكەر چوق بولدى. زەڭبەرەكنىك اۋزىنا سەلەپ-سەلەرەك ۇدوب كەلدى. سەگىز كىسى ۇشۇردى سەلەر سىبەرەك شەتمەن. ىمىر اتتى انىب ۇشۇردى قولدىك ارھى بەتمەن. كوڭلى يىمىنى ناۋاننىك تۇز تانۇرغان ەرىنە. ناۋان تاغى جونەلدى تاۋدىك تۇسكەي ۇرىنە. جوڭكىلىب جۇرگەن قىرغىزدىك ناۋرېزباي ۇستىن قايتادى. جالغىز بارغان تورەنى ىبارى تەگىس اتقانى، لاپ قويا شاپتى قىرغىزدار مەرگەننىك انىن بەرگەلى. الدىلاب جۇرگەن قىرغىزدىك جەلى تۇۋدى ۇڭمىن. اي مۇيىزدى قوشقاردىك ىبورى تارتتى قوڭمىن. مۇرتتاي ۇشنى اق اۋىز ىمىر مىلتىقنىك وغمىن. ناۋرېزبايغا لاپ قويدى قالىك قىرغىز شوغمىن. قىزىل سۇۋمەن داۋاننىك اككارىنان شاك استى تورەدەن قازاق اداستى. قىرغىز قازاق ەكى جاق-باۋرېزبايغا تالاستى. قىمىادا جۇرگەن بۇقارباي اتىنا قامشى ىمىر باستى بۇل ەكەۋىن قورعاۋغا اعىباي سىرتىن اينالدى. بۇقارباي مەن ناۋرېزباي مىنگەسۇلى ىمىر اتقا؛ بۇلاردىك قولى بايلاندى. جالغىز ۇزى اعىباي قورعاۋغا ەلى كەلمەدى؛ قولمىداغى جاراعىن وڭىدى-سولدى سەرمەدى. اتاسى داڭىدى-ايدىلاي بۇقارباي مەن ناۋانغا وشىكىنى قىرغىز جاپىلداي. كەر نايلاق اتتى جەنكىزدى جاۋكە مەنەن ئولەباي. شۇبىرتبالى اعد-باي نالايدى شانمىشتى جۇرەكتەن. الا ىمىر تاۋدىك جىلماسى، باۋىرىندا وينار قۇلجاسى. تار جەردە جولداس بولادى ەرلەردىك ناپزا قۇرداسى.

بەلسەنىپ جاۋغا شاپادى جىگىتتىك جانغا مەرزاسى. سۇيەگىمەن بۇل ناڭبا ولەسولگە، نىشە قالمايدى. مەن اينايىن ىمىر مىسسال. تورەلەر مەن قازاققا جاقىندادى ىمىر قىساڭ ەر-جان تۇسنى قىرغىزغا. ودا بولدى ىمىر نىسان. ەندىگى جەردە سويلەيمىن بولغان ىسنى باستاغى. جۇرىتتان بۇرىن نىسانباي چوق سۇمىدىقتى باستادى: قوبىزى قالدى قوشىندا، تۇزەدى بەتتى قاشقالى. ۇز باسنى عانا

قۇتقارماق؛ ويلامادى باسقانى بۇل ساپاردا قازاقتىڭ بولمادى قايل توپاسى .
رۇستەم مەن جۇۋاناي-تورەنىڭ ناعىز بالاسى، ۇندەس بولدى قورعەزبەن . ون ەكى
مىڭ دۇۋلاتنى قاشىردى تۇندە راسى . قازاقتىڭ كوپى قىرىلدى؛ موينىنا بولسىن
جازاسى . سول بارغاندىن تورەلەر ەلگە قايتىپ كەلمەگەن .

توبىشىمنان ۇزىلدى ەكى بىردەي قاناتىم پايدا ۇشىن بىرەۋ جاقىن بۇگۇن
تاڭدا . ەندىگى جۇرتتىڭ ۇسوزى-ۇرلىق-قارلىق . سانالى جان كورمەدىم ۇسوزدى
ۇعارلىق . وسى كۇندە وسى ەلدە دانەمە جوق . بايلاردا مال قىزىعىن بىلە الماي
جۇر . ساۋدەگەر تىمىشىنقى ساۋدا قىلا الماي جۇر . ەستىلەردە ەسىنە قۇۋانباي
جۇر . قارىنداس قارا جەرگە نەمە الماي جۇر . ۇمر كۇشىنى كوپ نەنەكتى
جىمە الماي جۇر . جىنلىپ جاز جايلاۋعا قونا الماي جۇر . كۇز كۇزەۋدە جانجالسىز
بولا الماي جۇر . قىس قىستاۋىڭ قىمب-قىمىزىل و ۇمر پالە . جاسى كىشى ۇلكەنەن
ۇيالماي جۇر .

سۇرامساقنار ەنابىسىن تىيا الماي جۇر . وسىنداى سىيدالڭ چىگىت ەلدە
مول اق . بارىدە شاربۇعا كەلەدى ىلاق . ولاردىڭ ويىندا جوق مالىن باقىباي .
ۇمر داۋرەن كەمدى كۇنگە بوز بالالىق . چاستىقتا ۇمر كۇلگەنىڭ ۇمر
قارلىق . كۇلكى باققان ۇمر كورەر بىيشارلىق . ات ارقىنار ، تون توزار ، كادىر
كەتەر ۇايمىر قورعانى-ەسى بارلىق . قىسىمى بۇل دۇنيەنىڭ قولى نارلىق
• ەگە لەرمە ، بوز بالالار! بۇل بەس كۇندىك ۇمر مايدان ەر سىنارلىق . الدىڭدا
ۇۋايمىر كوپ شوشىنارلىق . اقل كەرەك ، ەس كەرەك ، مەنەز كەرەك . ەرى ۇيالار
ۇس قىلماس قاتىن زەرەك . ۇزىن ۇزى كۇندەيدى . ۇماز بولادى بولسىڭ
ارقاغا ۇلىق قاقانعا . وزگەلەردى ۇمر مەس نۇسۇرمە كىشى قاقانعا . بىلىمىدەن
شىققان ۇسوز ئالابىمعا بولسىن كەز . نۇرىن سىرىن كوربۇگە كوكىرەگىنە
بولسىن كوز . جۇرەكى-اينا ، كوگىلى-وياۋ ، ۇسوز تىڭداماس ول باياۋ . ۇز
ونەرى تۇر نايۋ ۇقباسىنا ۇسوزدى تەز . ابدەت باسقان ەلەرمە سوزگە جۇۋىق
كەرمە؟ بايلاۋلى مەس اقل-وي . باي سەيلىدى ۇمر بەيلىدى . ەلدە جاقسى
قالماي . ۇجوندى-ۇجونسىز ۇسوز تىڭداۋسىز .

باس بىن اباي-ۇمر سەپ . كەتتى بىرلىك . ۇسوندى ەرلىك . ەندى كەمگە
ۇبت دەمەك . ۇنتى ۇمىر . قايتتى كوگىلىم بۇل دۇنيەنىڭ نىمىنە . مەنۇستى
ەويدىن؛ نولدى قويمىن؛ اقل سەل . مەن پاك ەدىم . ۇبي-قام ەدىم . ەش نارسە
دەن قايعىمىز ، نەز دەرتتەندىم؛ كەيدە ورتەندىم؛ كەيدە-ۇمۇز . زامان اقمىر
چاستارى (بار) . قوسىلماس ەش ۇمر باستارى (بار) . ساۋداسى ارمانى بىمانى ،
قايرات جوق بويمىن نىيەلى . كۇلمەدەپ كەلەر كوزدەرى . قالچىڭباس كەلەر
وزدەرى . قايعى شىعار نىمىن ، نزا شىعار بىلمىن ، زار شىعادى تىلمىن ، اقل
بەتەس داۋلەتكە . داۋلەت بىتەس كەلبەتكە . باس القا ۇسوز سەندە جوق . ەل

قەيىنىدى؛ مال سەيمىلىدى، ۇرلىق-ونىرىك گۇۋدە-گۇۋ، يايى باسباق؛ بىيى ساسباق؛
 ۇلەكى اسباق، سىپىرا قۇۋ. بۇرىلغى ئۇستى سىكە. كورنىبە ەل كوزىنە
 استە قورقاق. جانى: خان دەمەيتۇغىن جان شىعبى باق. اندا-ساند قۇتىرعان
 جامان مەس. چۇرۇ: بالا: ەش نارسەسىن تارتىپ الما. تار جەردە تاپالمۇدان
 تانبا ەار كەز. كەۋەسى تولىغان قۇۋلىق وي. ەبارىدە پىسقى زەبە مەس.
 قۇمارى ونىك ايت بەن توى. ئالاي ەسوز بۇدان بۇرىن كوپ ايتقانمىن. قازاق -
 لىك وزگە جۇرتتان ەسوزى ۇزىن. ەبىرىنىك ەبىرى شاپشاڭ ۇقباس ەسوزىن.
 كوزدىك جاسى، جۇرەكتىك قانى مەنەن، ەرتۇگە بولمايدى شىكى مۇزىن.
 ناۋەكەلسىز، ئالابسىز مال تابىلماس. ەكېدىك قىلماس ەرىنشەك ادام بولماس. مال
 كەتەر؛ مازاڭ كەتەر؛ ار بۇيرىماس. اساعان ۇرتتاعانعا ز جۇبانار. سەنمىدى
 داۋلەت مەس ول قۇۋانار، كەزەگەن ەيىت تىم اق كوپ ەبىزدىك تۇستا، مالعا
 دوستىك مۇڭى جوق مالدان باسقا الارىندا شارا جوق الداماسقا. ۇزى شوشقا
 وزگەنى ەيىت دەپ ويلار. ماقتامايى ەش كىمىدى بۇل كۇندە كوپ. تۇۋىزغان
 اتا-انا جوق. تۇۋىزىرلىق بالا جوق. تولمىسىب جۇرەر شاما جوق. جاستارعا
 جابباس جالا جوق قارتاڭ شالدا شىنا جوق. ەبىر سۇلۇ قىز نۇرىبىتى قان
 قولىندا. قاندا جانىن قىيادى قىز جولىندا. كۇزەتشى، قىز-كەلىنشەك؛ جۇر
 سوڭىندا. دەگەن ەسوز: «بۇقا بۇۋعا، تەنتەك دۇۋعا». قان قارىق بوپ ئۇسىب
 جۇر ايقاي شۇۋعا. جار ئاستان قىز قۇلابتى نەرەك سۇۋعا. سان، سالتانات
 جۇباناباس جاس جۇرەكتى. ەبكە كونەر ەيىت جۇرەك سائۇ مەس. سەلەز
 جاس تاتىمىدى تۇتادى ەكەن. مال ەومردى جاڭغىرتىباس، قۇداي ۇرغىر. قۇرىداي
 قوش نۇتىم جاسىك مەن كارىڭدى. ورتاعا كوپ سالىدىم وزىمدە بارىمىدى. . .
 «ۇيالاىن» دەگەنى كوڭىل ۇشىن. ۇساق قۇۋلىق ەبىر عانا ۇمىر ۇشىن.
 جالغىمۇ بار، شالقۇ بار، ەش پىسۇ بار. جاڭا سۇيگىش ادامزات «كورسە
 قىزار». ەوزىك ۇلكەن؛ قىلمىك بالا-شاعا. بالاشا عماز ەبوب جۇرسىن ناماشاعا.
 ولەك ەسوزدىك پاتىساسى، ەسوز ساراسى. قىيىننان قىيىستىرار ەر-اناسى. ايتىۋشى
 مەن تىڭداۋشى-كوبى نادان. بۇل جۇرتتىك ەسوز ئانىماس ەبىر پاراسى.
 قازاققا ولەك دەگەن ەبىر قادىرسىز بىلىشراق كورىنەدى. ەسكى اقمىش مال ۇشىن
 تۇرمان زارلاب. تۇۋعاندا دۇنىيە سىگىن اشادى ولەك. ولەك مەن جەر قويىمىنا
 كىرەر دەنەك. ومىردەكى قىزىمىك ەبارى ولەك مەن. ولەك دەگەن ەار ەسوزدىك
 ۇناسىمى. قارنى توق، قاسا نادان ۇقباس ەسوزدى. كوپ تويىدا ەسوز ۇعارلىق
 كەسى ازاق. مەن جازبايمەن ولەكدى ەرمەك ۇشىن؛ كوڭىرەكى سەزىمىدى،
 ەتمى ورامىدى جازدىم ۇلكى جاسنارعا بەرمەك ۇشىن. ەسوز ايتىم ازىرەت
 ەلى ايداعارسىز، مۇندا جوق النىن نىك سارى الا قىز. باتىردان بارىمىشى
 نۇۋار داڭقوي. كوڭىل قۇسى قۇيىمىجر شار ناراپقا. سالعان ەن-كولەككەسى

سول كوڭلىدىكى. ۇيقتاپ جاتقان جۇرەكتى مان وياتار؛ ونىڭ تانتى ورايعان مانى وياتار. بالامدى مەدەپەسىگە مېل دەپ بەردىم، تۇيىنىدە تىغىش جۇرگەندى تەرىس كورمەدىم. كەلىدىك نالاي جەرگە ەندى، كەرىۋگە قالدىق كورگە ەندى. كۇڭگىرت كوڭلىم سەرلاسا سۇرغىلىت تارتقان مېي ۇاققا. جاسىمدا المېت عوستىم ويدان جىراق. وي كىرگەلى تىيمەدى ەرك وزىمە. مېشىم تولغىن ۇمەن عورت؛ سىرتىم دۇردەي. ولەك شىركىن وسەكشى جۇرتقا جايار. جۇرەگىم مەنىڭ قىرىق جاماۋ. قايمىسىزدىك مېرى اساۋ. الدىمىزدا ايلاجوق. دۇنيەنى، كوڭلىم كەزەسىن. قۇلىدىغان جاسىل جەر جۇزى. ايتتىم سالەم، قالامقاس! ساعان قۇربان مال مەن باس. سەنەن ارتىق جان تۇۋماس. مېرى وزىگىنەن باسقاغا نىتىقتىمىم ايتىلماس اسىل ادام ايتىلماس. سىزدە سىمبات (بار)؛ بىزدە نىقلا (بار).

II نىشى بولم .

سوئىلەم تۇرلەرى .

1 § جالىپى تۇرلەرى .

(1) بولمىدى سوئىلەم .

نە جايىنان دا بولسا بولدىرا ، بار قىلا سوئىلەگەن سوئىلەم بولمىدى دەلىپ
انالادى .

مىسال : دەدىل بويى نوعايى بار؛ نوعايى تولعان نوعايى بار؛ بۇۋرىل انئا بۇعاۋ
بار؛ ونى دا كەسەر ەگەۋ بار؛ سوم نەمىرگە بالعا بار؛ سۇمىسىنغانعا الا بار؛ قاس
جورعا دان جورناقى نۇۋار؛ قاس باتمردان قورقاقى نۇۋار؛ قاس شەبەردەن شورقاق
تۇۋار؛ ساي سايعا قۇيار؛ باي بايعا قۇيار . قاتتى جەرگە قاقى تۇرار؛ قايمراتتى ەركە
مىل نۇرار كوپ قورقتار، نەرەك باتمىرار . ۇلكەن باستار . كىشى قوستار .

(2) بولمىسىز سوئىلەم .

نە جايىنان دا بولسا بولدىرماي ، جوق قىلا سوئىلەگەن سوئىلەم بولمىسىز
دەلىپ انالادى .

مىسال جەر جۇتمۇعا ئويمايدى؛ وت وئىنغا ئويمايدى ، كىشى ويغا ئويمايدى؛
بورى قويغا ئويمايدى جالعىز اعاشى عۇي بولماس ، جالعىز جىگىت بېي بولماس .
تە : قامىندا قىمىسقى اعاش جانباس . بايلىق مۇرات مەس ، چوقتىق ۇيات مەس .
تۇرا بىيدە تۇۋعان جوق؛ تۇۋعاندى بىيدە بىمان جوق . سىيەر سىپىپاعاندى
بىمەس ، جامان سىپىپاعاندى بىلمەس . وئكەن كەلمەس ، وشكەن جانباس تۇپى
بىرگە تۇنەيدى . شام جارىعى تۇبىنە تۇسبەس . سوقىر كورگەنمەن جازباس .

(3) تۇلمىدى سوئىلەم .

تۇرلاۋلى مۇشەلەرى بار سوئىلەم تۇلمىدى دەلىپ انالادى .
مىسال : ولگەن كەلمەس ، وشكەن جانباس . بەرگەن الار . ەككەن ورار . جەر
تاۋسىز بولمايدى؛ ەل داۋسىز بولمايدى . كوپ قورقتادى؛ نەرەك باتمىرادى . ارزانمىڭ

سورپاسى تاتمىس. سوقمى كورگەننەن جازباس. اعاش كوركى چاپىراق، ادام كوركى شۇبەرەك. قوياندى قامىس ولتىرەر. ساي سايعا قۇيار؛ باي بايعا قۇيار. تەننەك شوقبار جيار. ات اۋناعان جەرىندە نۇك قالار. ناۋمەن تاستى سۇۋ بۇزار؛ ادامزانتى سوز بۇزار. اسمل تاستان شىعار؛ اقل جاستان شىعار. التىن، كومىس ناس بولار؛ ارپا، بىيداي اس بولار.

4) تولمىسىز سويلەم.

تۇرلاۋلى مۇشەسىنىڭ بىرەۋى نەمەسە ەكەۋىدە جوق بولسا، سويلەم تولمىسىز دەلىب اتالادى.

مىسال: ئىت تويغان جەرىنە؛ ەر تۇۋعان جەرىنە. بارى مەن بازار، جوقتى قايدان تاپار. اقل جاس ۇلانغان؛ جۇيرەك تاي، قۇنانغان. كۆلمە دوستىگا، كەلەر باسنىگا. اسنىگا-اسنىگا اسنىگا؛ بەرەكە بەرسىن باسنىگا. اسمك باردا ەل نانى؛ انىك باردا جەر نانى اۋرۇ استان؛ داۋ قارىنداستان. التىستان ارپالاعانشا، جاقىننان دوربالا. شالقايعانغا شالقاى: بايعامباردىڭ ۇلى مەمس. ەككەيگەنگە ەككەي: اتاگمان قالغان قۇل مەمس. بالانى جاستان، قاتىندى باستان.

5) جالاڭ سويلەم.

تۇرلاۋلى مۇشەلەرى عانا بار سويلەم جالاڭ دەلىب اتالادى. مىسال ەل قويدى. ات اۋنادى. قوي ماگىرادى. اسپان اشىق. ەت جاسىق. قىمىز سۇۋسىن. كوپ قورقىنادى، نەرەك باتىرادى ۇلكەن باسنا، كىشى قوستار. ولگەن كەلىدەس وشكەن جانباس ات تەبىتى، قاسقىر قايتى. ات ازار، تون تۇرار وتىن بار. وت جوق.

6) جايدىما سويلەم.

تۇرلاۋلى مۇشەلەرىنەن باشقا تۇرلاۋسىز مۇشەلەرىدە بار سويلەم جايدىما دەلىب اتالادى.

مىسال: اقل جاستان شىعادى؛ اسمل تاستان شىعادى. قوياندى قامىس ولتىرەر؛ ەردى نامىس ولتىرەر. ساي سايعا قۇيادى، باي بايعا قۇيادى. انانىڭ كوگىلى بالادا، بالانىڭ كوگىلى دادادا. بىلەگى تولىق مېردى جىعادى؛ بىلەمى تولىق مىگىدى جىعادى ەكى قاتىن العانىڭ داۋ ۇيىندە؛ جامان قاتىن العانىڭ جاۋ ۇيىندە. قاتى جەرگە قاق تۇرار. جۇيرەكتەن شاپان تۇۋادى. جاقىمدان جامان تۇۋادى قارا ورك باسنىن كوش كەلەدى. مەن كەلدىم مىرزالىنىڭ ورداسىغا؛ ەز ايتتىم قاسنىداغى ەلدىسىغا. ۇيىگە سويلەس قىلدىم كەش ۋاقىتىغا. كەش مەزگىل كەلە جاتتى ەكى كىشى. قازاقتىڭ قازاق مېيسى تۇرغان شاققا الاشنىڭ بالاسىغا كەرەكەسىمەن.

§ 2) ايتىلمەۋىنىشا ايمىرلاتۇن تۇرلەرى.

ايتىلمۇ تۇرلەرىنى قارايمىز سويلەم تورت تۇرلى بولادى.

1) سۇراۋلى سويلەم.

سۇراۋلى سويلەم دەلىب جاۋاب سۇرالعاندا ايتىلنۇن سويلەم اتالادى.

مىسال: سەن تاماق ئىشتىڭ بە؟ ۋىدە كىم بار؟ سونشاما بۇل بىمىدايدىڭ
دانى كوپ بە؟ سۇۋىمىدى نەكە بىلەبىل بىلايلىسىن؟ مۇمكىن بە بىلايلاۋغا وسى
ارادان؟ اكەڭدى دىكىڭداغى ئانىمىسىن؟ ۋشەۋىن اسراۋغا كوپ كەرەك بە؟
وسىنداي ەلدە ۋاقىمغا ازغاناما؟ بوشكەنىڭ قايسىسىنىڭ بۇلى قىمبات؟ تۇۋرا
چول سونان ارتىق ئاپامزىبا؟ مەسقى جان، بۇل جەردەگى جۇرتتار قانداي؟ زالالدىن
باسقا نارسە ئىستەدىڭ بە؟ وڭي ما ارىستانغان المۇ اقتاب؟ شىبىچىقماقتاندى ما،
ويىنادى ما؟ قۇنىڭغا تۇرارما سول جەگەن ئاۋىق؟ ئاۋىق بىن مەن بە جالغىز ويىنايتۇن؟
كۇيمەي مە بىرەۋ ۋشەن بىرەۋ وتقا؟

سۇۋاۋ سويلەمدەرنىڭ سوڭىنان سۇراۋ بەلگىسى (؟) قويىلادى.

لەبىتى سويلەم.

لەبىتى سويلەم دەلىب اتالانۇن ادام كوڭىل كۇيى، جان جايى مەن سويلەگەندە،
ماسەلەن جان اۋىرعاندا، نەكەنەلگەندە، ئاڭدانغاندا، سۇقتانغاندا، كەيىگەندە،
ەسىر كەگەندە، كۇيىنگەندە، سۇيىنگەندە، قورىققاندا، قۇۋانغاندا، ايتىلنۇن سويلە
مەدە. بۇلار ايتىلغاندا جاي ايتىلماي لەبىتى ۋن مەن ايتىلادى. سوندىقتان
لەبىتى سويلەم دەپ اتالادى

مىسال: ۋۇپ، اللا! ئىتتى قانىم! شىقتى جانىم! ەي شىركىن، چاقىلىقتى
بىلىمەيتۇنغىن! چارايىدى، بارەكەلدى، ساباز اي! يا رابىمىم! سول ۋاقىتتا دەدى
ارىستان. جاساعان جالغىز جان بىە اي! قايران ەركىن زاماندارىڭ! دارىعا، ول
زاماننىڭ باي ۋتى! الدا سورلى بىمىشارا بالالار! اي جاسىنان ولىگەن ەكەن
انالارى اي! تاماشا قاراعانغا نۇرىڭ قانداي! مەنۋا كوز، مەنۋا مويىن، مۇرىن
قانداي! ولىگەن ەكەن اپىرىم اي! قۇۋ باقىسى! وتىرىكشى! الجىعان شال!
اتمىدى اپىرىمىن بوسقا مەنەن! قانغان قان، ەتتەن ەتتىم، باۋىر جۇرتىم!
وادارىيىعا، ۋتىنىڭ باستان قىزىق چىس! ائىتەڭ دۇنيە اي، قالغانىم عوي اپىرىلمە!
الاقاي اي، ائام كەلدى عوي!

لەبىتى سويلەمدەردىڭ سوڭىنان لەب بەلگىسى (!) قويىلادى.

3) تىلمەتتى سويلەم.

نارسەنىڭ بولغانىن، ئىستىڭ ئىستەلگەننىن كوڭىل تىلمەگەن ۋرىندا ايتىلنۇن
سويلەم تۇرلەرى تىلمەتتى دەپ اتالادى

مىيسال: بالالار، وقىمۇغا بار! جاتبا قاراپ. ال، كەلدىك جامان چەرگە! ەندى
ساققان. جولاما سول جاقتاعى وزەنگە اققان. سويلەپ قال، قەزىل تىلىم! كوربۇكە
جازعاي ەدى قاقى تاعالام. قولدا وكشاشك، اربۇاق! توش، ساۋ بول، قارقارالى
جۇۋىلماغان. ايداي بەر قالسا ادامك قۇۋىلماغان. ەلدىي - ەلدىي، اق بوپەم!
چىلاما، بوپەم، چىلاما. تىلىك تارت!

كورىنبەي، جوعال شاپشاڭ، كوزىمە ەندى!

ەماندا ساققان. ايعورسەپ مومىندارعا اقمى، ەنەم.

اشىپ ايت، بۇكەيى بارىن؛ ەش قايمىقبا.

نەبولار؟ ايتشى، باقسىم قۇداي سۇيگەن.

دوستارىم، وسىنداى ەپىر ەس ەنەلك.

جانىمدى ەپىر شىبىنداى قەي، اقساقال!

ايت بالمىقا: اق سۇيەك ەتسىم مەنى.

كەلمىكەر، بوزبالالار، انتى االىڭدار!

كوڭىل تىلەگى تۇرلى ايتىلدى: (1) بۇيرىق تۇردە، (2) ەتتىش تۇردە،

(3) ۇگىت (اقىل) تۇردە، (4) جاي تىلك (مۇرات) تۇردە.

ايتىلمەۋى تۇرلى بولغان سوڭ، تىنىس بەلگىلەردە تۇرلى قويىلدى. ەار

تۇردە گەسەن الەب تىنىس بەلگىلەردىن قويىپ قارايتىق:

(1) بۇيرىق تۇردە گەسى.

كەلمىكەر، بوزبالالار، انتى االىڭدار!

جەتەكتەپ توعايىما اب بارىڭدار!

جابىڭدار جابىۋىنا تۇكتى كەلمە!

نازالاب، جۇۋىپ، تاراپ، بابىناڭىزدار!

جەمىنە ەك قالاۋلى سۇلى االىڭدار!

بۇلاقتىك سۇۋى مەن ەم سۇۋارىڭدار!

ەزىك مەن ۇيگە كىرمەي، قايت بالمىقا!

اق - سۇيەك ەتسىن مەنى - ايت بالمىقا!

كورىنبەي، جوعال شاپشاڭ، كوزىمە ەندى!

كەن، شىق!

بار! جۇگەر! ۇش!

(2) ەتتىش تۇردە گەسى.

داۋسىڭدى، نەم بولماسا، ەپىر شىعارشى!

كەزەك بەر ەپىر ازىراق سوزگە، تاقسىر!

دوستارىم، وسىنداى بىر ئىس تىلەك!
 جاستاردى چەتىم قالغان كىسى تىلەك!
 ەزگىلەر ورماندا بار ەكەنن
 وسىنداى ساۋاپ ەسى بەن كورسە تىلەك!
 ايناكور، قايرىمىدى ەر بار بولسا . . . !
 سالا ئۇس، الدە بولسا، بىتە گەنە!
 نە بولار؟ ايتشى، باقسىم قۇداى سۇيگەن!
 اشب ايت، بۇكەي بارىن! ەش قايمىقبا!
 باقىل بول، سەرىك اتمە، ئوردىچىمە!
 جانمىدى بىر شىبىنداى قىي، اقساقال!

(۳) ۇگىت (اقىل) تۇردە گىسى .

بالالار، وقىۋعا بار! جاتبا قاراب.
 جۇۋىنىپ، كىيىنىڭىز شايشا كىراقى.
 ايامەن كورىپ اسەن ئىش؛
 اناسەن كورىپ قىزىن ال.
 بىيەك تاۋدىڭ توبەسەن كورىپ ئۇيىنە پارما!
 جاقسىنىڭ اتمە سىتىپ ۇيىنە پارما.
 كىسى اقىلى مەن باي بولغانشا،
 ۇز اقىلىڭ مەن جارلى بول.
 ەككەيگەنكە ەككەي. باسنىڭ جەرگە جەنكەنشە؛
 شالقايعانعا شالقاي، توبەك كوككە ەنكەنشە.
 سەرىن بىلمەيتۇن اتنىڭ سەرتىنمان جۇرمە.
 ويناب سويلەسەڭدە. ويلاپ سويلە .
 وقى جەتەس جەردەن قىلىش سۇۋىرما.
 قول كوتەرمەس شوۋباردى بەلگە قىستىرما
 جاي تىلەك تۇردە گىسى .

جاساعان بولعاي پانامىز. كورىۋگە جان عاي ەدى .
 ەسەن-ساۋ كەلگەي ەدىڭ.
 قاقى بەندەسى بەزدەي عىمرا بولماسەن.
 بەزدەي بولسا، بو دۇنمىيەگە كەلمەسەن.
 ارمان مەنەن ئىنەم شوڭدە ولمەسەن.
 قايتا المادىم جورىقتان؛ بو دۇنمىيدا جولىقبا؛

قۇداي قەسقان قوساعىم افرەتتە كەز كەلسەن:
 ەرنە مەنەن قوي ورەر؛ جايمەلەنمەن جۇرت كورەر؛
 جايمەلەننى شاشىگىنىڭ سوعان، بالام، كورنەنمەن.
 چورتقاندا جولەك بولسەن، جولداسىڭ قەدىر بولسەن.

4) جاي سويلەم.

سۇراۋسىز، لەبىسىز، نەلەكسىز ايتىلغان سويلەمەردىڭ ەبارى جاي سويلەم دەلىپ اتالادى.

مەسىلەن: ات ەرىندى كەلەدى؛ ەر مۇرىندى كەلەدى. ۇزىڭ قويغان زەكەتتى، ەبىزدىڭ ەلدە جۇز-باي بار. جانا مۇنىڭ چولداسى قارا نا، ەر دادان بار؛ ەرىپ جۇرگەن سوگىنىدا قىرىق-ونىزداي ادام بار؛ شوگەۋىرىن دەگەن مولدا بار؛ تۈلەگەن دەگەن چورعا بار؛ انىغا جەمدىلىككە التى ەنەن قىلغان دوربا بار.

3 § قۇرىلىۋىشىدا ايدىرىلاتۇن تۇرلەرى.

سويلەمەلەر اراسىندا ەكى تۇرلى جاقىندىق بولادى. ەبىرى شىكى، ەبىرى تەسقى. شىكى جاقىندىق ماعانا جۇزىندەگى جاقىندىق. تەسقى جاقىندىق سويلەمەردى ەبىر بىرىنە جاناستىرىۋ جۇزىندەگى جاقىندىق. ماعانا جاقىندىق ماعانا باسقا جاقىندىق جوق سويلەمەلەر بىرگەلەس دەلىپ، ماعانا جاقىندىق ماعانا باسقا قىيىن جاقىندىقى بار سويلەمەلەر قۇرمالاس دەلىپ اتالادى.

I) بىرگەلەس سويلەمەلەر.

1) كۇن اشىق. توغايلا شاش. بىڭ-جىڭ ورمان.
 2) كۇن كەش بولدى. ات بولدىردى، ەل كورنەنەدى. باتىر ساسايىن دەدى.

3) ەبىسەمەلدا بەزگەلدەك! بۇلاي جاتىمەن دۇۋاداق! سىبا ماما قوشمىر قاز. ۇلەسمە ۇش ۇيرەك. ەكى سارتقا ەبىر تارتار، اققۇۋدى باتىر ەكەڭ ارتار.

1-نەشى مەيسالعا المنعان سويلەمەلەر اراسىندا جاقىسى كۇنىڭ جايىن سويلەگەن وي بىرگەسىنىڭ مانا بىرگەلىگى بار. 2-نەشى مەيسالعا المنعان سويلەمەلەر اراسىندا كەش ۋاقىتتا بولغان ۋاقىتقا جايىن سويلەگەن وي بىرگەسىنىڭ مانا بىرگەلىگى بار. 3-نەشى مەيسالعا المنعان سويلەمەلەر اراسىندا ۇلەس بىرەتەن سويلەگەن وي بىرگەسىنىڭ مانا بىرگەلىگى بار.

سۇيىتىپ، ۇش مەيسالدىڭ ۇشەۋىندەگى سويلەمەلەر بىرىنە ەبىرى نەك

ويىرگەسى مەن عانا جاناسقانى بولماسا، باستارىن قوسىپ تۇرغان باسقا ەش نارسە جوق. سوندىقتان بۇلاردىڭ ارالارىدا بىرىنە بىرى قوسىلماي اشىق-اشىق قۇزىلىپ ايتىلادى. چازعاندا ارالارىغا قۇلكەن تىنىس بەلگىسى (.) قويىلادى. بىرگەلەرى جاقىن بولسا، ورتانىشى تىنىس بەلگىسى (?). قويىلادى.

(2) قۇرمالاس سويلەمدەر.

سويلەمدەردىڭ قۇرمالاسى ەكى (تۇرلى: 1) سىيىسا قۇرە لاسى، (2) قىيىسا قۇرمالاسى. سىيىسا قۇرمالاسى، سويلەم سىيىسىۋلى قۇرمالاس دەلىپ، قىيىسا قۇر-مالاسى، سويلەم قىيىسىۋلى قۇرمالاس دەلىپ انالادى.

(1) سىيىسىۋلى قۇرمالاس.

(1) قاراباي مەن سارىباي اشىغا شىقتى.

(2) ەكى دوس بىرىن بىرى سۇيىدى قۇشتى.

(3) قولعا الدى تاتىۋلىقتى، اراندىقتى.

(4) دالادا، ويدا، قىردا، ورمان - تاۋدا ساۋ قالغان جان بولمادى بۇل نىدەتتەن.

بۇل سويلەمدەردىڭ ەربىرى، بىر نەشە سويلەم سىيىسىپ قۇرما لاسقاننان بولغان سويلەمدەر. ماسەلەن، 1. نىشى سويلەم، ەكى سويلەم سىيىسىپ، قوسىلغاننان بولغان؛ قوسىلماي بولەك تۇرغانداغى تۇرلەرى مەن: قاراباي اشىغا شىقتى. سارىباي اشىغا شىقتى. بۇلاردى ەكى قايتا ايتىپ جانباي سۇشەن، ەكەۋىن سىيىستىرىپ قوسىپ، بىراق ايتقان. 2- نىشى سويلەمدە، ەكى سويلەم سىيىسىپ، قوسىلغاننان بولغان. قوسىلغانداغى مەن: ەكى دوس بىرىن - بىرى سۇيىدى. ەكى دوس بىرىن - بىرى قۇشتى.

3 - نىشى سويلەمدە، ەكى سويلەم سىيىسىپ، قوسىلغاننان بولغان. قوسىلما-غانداغى مەن: قولعا الدى تاتىۋلىقتى. قولعا الدى اراندىقتى.

4 - نىشى سويلەم نورت سويلەمنىڭ سىيىسىپ قوسىلغاننان بولغان. قوسىلما-غانداغى مەن: دالادا ساۋ قالغان جان بولمادى بۇل نىدەتتەن. ويدا سۇ-قالغان جان بولمادى بۇل نىدەتتەن. قىردا ساۋ قالغان جان بولما-دى بۇل نىدەتتەن. ورمان-تاۋدا ساۋ قالغان جان بولمادى بۇل نىدەتتەن. سىيىسىۋلى سويلەمدەردىڭ بەلگىسى بىر نەشە مۇشەلەرى بىر وڭكەي بولۇ ماسەلەن، 1 نىشى سويلەمدە ەكى مۇشەسى بىر وڭكەي: قاراباي سارى-بىرى - ەكەۋىدە باستاۋىش. 2 - نىشى سويلەمدە ەكى مۇشەسى بىر وڭكەي: سۇيىدى، قۇشتى - ەكەۋىدە بايانداۋىش. 3- نىشى سويلەمدە ەكى مۇشەسى بىر وڭكەي: تاتىۋلىقتى، اراندىقتى - ەكەۋىدە تولمىقتاۋىش. 4 - نىشى سويلەمدە نورت مۇشەسى بىر وڭكەي: دالادا، ويدا، قىردا، ورمان - تاۋدا

– نورتەۋى دە مەكەنى پەسەقتاۋىشى. سەيسىمۋىلى سويلەمنىڭ مېر و ككەي مۇ. شەلەرنىڭ ارالارى كىشى تىننىس (،) بەن ايمىرلادى. «مەن»، «جانا، جانانا» دەگەن سوزدەر ارالارىندا نۇرمان شاقنا عانا كىشى تىننىس قويلمايدى.

سەيسىمۋىلى قۇرمالاس ەكى نۇرلى ايتىلدى:
(1) شۇبالاڭ (تۇرى 2) نىقىشام تۇرى.

شۇبالاڭ تۇرى.

مەن بۇگۈن ەرتە تۇردىم، جۇۋىندىم، كىيىندىم، شاي ئىشىتم، ساباققا باردىم.
نىقىشام تۇرى.

مەن بۇگۈن ەرتە تۇرىپ، جۇۋىنىپ، كىيىنىپ، شاي ئىشىپ، ساباققا باردىم.
قىيىمىسەۋلى قۇرمالاس.

قىيىمىسۋىلى قۇرمالاسقا كەلسەك. بۇلار بىرىنە مېرى تەڭ بولسۇدا، بىرىنە مېرى كەم بولسۇدا قىيىسادى. قىيىمىسۋىلى قۇرمالاستاعى سويلەمدەر تەڭ بولسا، سالالاس قۇرمالاس دەلىپ اتالادى. تەڭ بولماي، بىرىنە مېرى كەم بولسۇ قىيىمىسا، وندا قىيىمىسۋىلى قۇرمالاس ساباققى دەلىپ اتالادى.
(1) سالالاس سويلەم.

سالالاس قۇرمالاستىڭ قىيىمىسۋى 5 نۇرلى بولادى:
(1) جىيىلىڭقى، (2) قايىرىڭقى، (3) ايمىرىڭقى، (4) سۇيىلمەڭقى، (5) قو- يىلمەڭقى.

ەگەردە مېر نەشە سويلەمنىڭ قىيىمىسۋى مېر نىڭى، مېر بەنكەي بولسا جىيىلىڭقى قىيىمىسۋ بولادى، ماسەلەن، «ۇلكەن باستار، كىشى قوستار» نەمەسە «ەلدە جاتتى، ايدا باتتى».

ەگەردە الدىڭقى سويلەمگە كەينىڭى، سويلەم قارسى ماعانالى بولسۇ قىيىمىسا، قايىرىڭقى قىيىمىسۋ بولادى، ماسەلەن، «قىلمىش جاراسى بىتەر، سوز جاراسى بىتەس»، نەمەسە «مەن باردىم، سەن ۇيدە بولمادىڭ».

ەكى ۇشتى ماعانالى سويلەمدەر قىيىسقان جەردە ايمىرىڭقى قىيىمىسۋ بولادى. ماسەلەن، «نە سەن تۇرارىدىن، نە مەن تۇرارمەن»، نە بولماسا، «نە اتىڭ جازىم بولار، نە ەرتۇرمانىڭ شىعەندار».

ەگەردە ماڭىزدى، نەغىز ايتىلعان سويلەمدى، باسقا سويلەمدەر بايانداپ نۇرما، ول سۇيىلىڭقى قىيىمىسۋ بولادى؛ ماسەلەن، «سابىر تۇبى سارى التىن:

سازغا يەن جەتەر مۇراتقا؛ اسسققان قالار ۇياتقا» نە بولماسا، «شالقايعانها شالقايعي: پايعامباردىڭ ۇلى ەمەس؛ ەشكەيگەنگە ەشكەي: اتانمان قالعان قۇل ەمەس». (1)

ەگەردە الدىڭقى سويلەمدەردى كەينىگى سويلەم فورىتىپ ايتسا، قويلدىڭقى قىمىسىدۇ بولادى، ماسەلەن، «نە وگىز ولەر، نە ار با سەنار-ەكەۋىنىڭ ەبىرى بولار». نەمەسە، «مالدا كەرەك، جاندا كەرەك، ەبىلەمدە كەرەك-ەبارى دە كەرەك». نە بولماسا، «كوك شالەمىن، اعاش، بۇلاق-ەبارى جاقسى». (2) ساللاس سويلەمدەردىڭ ارالارى اۋەلى كىشى تىنىس-نەرسى ۇتىر-مەن ايتىلدى. ەكىنشى، ورنانىشى تىنىس-ۇتىرلى نوقتات بەن ايتىلدى. سۇيلىڭقى، قويلدىڭقى جالعاسدۇ بار جەردە، قويلەتمۇشى سويلەمنىڭ الدىنا ۇزىن سىزىق (—) قويلدى، سۇيلىتمۇشى سويلەمنىڭ الدىنا قوس نوقتات (:) قويلدى.

(ب) ساباقتاس سويلەم.

ساباقتاس سويلەمنىڭ بەلگىسى-بىر نەشە سويلەمنىڭ بىرىگىپ، بىرىنە-بىرى ساباقتالىپ، بايلانىسىپ ايتىلىۋى. سويلەمدەر ساباقتالىپ بىرىككەندە، بىرى باسنىڭقى بولۇپ، ەكىنچىسى باغىنىڭقى بولۇپ بىرىگەدى.

باسنىڭقى سويلەم.

باسنىڭقى سويلەمنىڭ باغىنىڭقى سويلەمدەن كورى سويلەمدىڭ قاسىيەتى مولىراق. باسنىڭقى سويلەمدى ۇز الدىنا وگاشا الىپ ايتقاندا ماغاناسى تولىق، وي تىكەلىقتى ايتىلىپ بىتكەن بولۇپ تۇرادى. ماسەلەن، «قالىققا جاعاين دەسەڭ، قازانىڭ بولسىن». مۇندا باسنىڭقى سويلەم «قازانىڭ بولسىن» دەگەن سويلەم «قازانىڭ بولسىن» دەگەندە وي ايتىلىپ، تىنىپ بىتكەندىكىنى كورسەتەدى. «قالىققا جاعاين دەسەڭ» دەگەن سويلەمدى الساق، مۇندا ايتىلغان وي بىتەي قالادى؛ سويلەم تىكەلىقسىز بولۇپ شىعادى، سوندىقتان مۇنداي سويلەمدەر ەكىنشى سويلەمگە سۇيەنىپ قانا سويلەم داراجاسىنا كىرەدى.

باغىنىڭقى سويلەم.

باغىنىڭقى سويلەم بىتەگەن شالا سويلەم. باسنىڭقى سويلەم بولماسا، تولىق ماغانا ونىڭ وزىنەن شىقبايدى. باغىنىڭقى سويلەم باسنىڭقى سويلەمنىڭ شىلاۋىد-

(1) مۇنداي سۇيلىڭقىلىق، الدىڭقى سوزدىڭ ماغاناسىن ارتقى سوزدەر باشەلەگەندە بولادى.

(2) مۇنداي قويلدىڭقىلىق، بولەك-بولەك سوزدەردىڭ باغىنى قوسىپ بىر بۇۋعان سىياقتى تىنىپ ايتانۇن ورنىداردا بولادى.

داغى عانا قوشى مەبەندەگى سويلەم. باسكىقى سويلەمنىڭ فاي مۇشەسنىڭ شىلاۋىندا بولسا، باغىنىڭقى سول مۇشەنىڭ اتى مەن اتالمى، سول مۇشەنىڭ سۇراۋىنا جاۋاب بەردى. مېسالىق قارايدى:

(ا) باستاۋىش باغىنىڭقى سويلەم.

«اتاشا نە قىلساڭ، الدىڭكا سول كەلەر». مۇندى باسكىقى سويلەم: «الدىڭكا سول كەلەر». ەندى قارايدى: باغىنىڭقى سويلەم باسكىقى سويلەمنىڭ فاي مۇشەسنىڭ شىلاۋىندا ەكەن. ونى بىلىۋۇش باسكىقى سويلەمدى المى، سۇراۋ سالامىز. الدىڭكا نە كەلەر؟- اتاشا نە قىلساڭ، (سول). سول باسكىقى سويلەمنىڭ باستاۋىش مۇشەسى. «اتاشا نە قىلساڭ» دەگەن باغىنىڭقى سويلەم مۇنىڭ شىلاۋىندا بولمى، مۇنىڭ كەمتىگەن تولتىرىپ تۇر، جانا «نە؟» دەگەن باستاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇل باغىنىڭقى سويلەم باستاۋىش باغىنىڭقى سويلەمى، قىسقاشا ايتقاندا باستاۋىش باغىنىڭقىسى بولادى. باغىنىڭقى سويلەمنىڭ بەلگىسى بىتپەگەن شالامى.

(ب) انىقتاۋىش باغىنىڭقى سويلەم.

«كىمنىڭ جەرىن جەرلەسەڭ، سونىڭ جەرىن جەرلارسىن». مۇندا باسكىقى سويلەم: «سونىڭ جەرىن جەرلارسىن»، باغىنىڭقى سويلەم: «كىمنىڭ جەرىن جەرلەسەڭ». بۇل باغىنىڭقى سويلەم باسكىقى سويلەمنىڭ فاي مۇشەسنىڭ شىلاۋىندا ەكەندىگەن بىلەيمىك. ونى بىلىۋۇش باسكىقى سويلەمدى المى، سۇراۋ سالامىز.

كىمنىڭ جەرىن جەرلارسىن؟ - كىمنىڭ جەرىن جەرلەسەڭ، (سونىڭ). «سونىڭ» باسكىقى سويلەمنىڭ انىقتاۋىش مۇشەسى. «كىمنىڭ جەرىن جەرلەسەڭ» دەگەن باغىنىڭقى سويلەم مۇنىڭ شىلاۋىندا بولمى، كەمتىگەن تولتىرىپ تۇر، جانا «كىمنىڭ؟» دەگەن انىقتاۋىش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇل باغىنىڭقى سويلەم انىقتاۋىش باغىنىڭقىسى بولادى.

انىقتاۋىش سۇراۋ جالغىز «كىمنىڭ؟» مەسى، ونان باسقادا سۇراۋلارى بار، ماسەلەن، قانداي؟ قانشا؟ قايسى؟ بۇل سۇراۋلارعا دا جاۋاب بەرىۋىشى باغىنىڭقى مويىمەدەر بولسا، ولاردا انىقتاۋىش باغىنىڭقىسى بولادى.

مېسالىق: (1) «تۇسى، قانداي بولسا، نىسى سونداي بولدى. نىسى قانداي بولدى؟ - تۇسى، قانداي بولسا، (سونداي). (2) تۇشى، قانشا بولسا، ار كىم سونشا كوتەرمەك. ار كىم قانشا كوتەرمەك؟ - تۇشى، قانشا بولسا، (سونشا). سول سىياقتى تاغى باسقار.

پ) تولۇقتاۋۇش باغىنىڭقى سويلەم.

ۋيادا نە كورسەڭ، ۇشقاندا سونى، الارسىن، مۇندا باسىڭى سويلەم: «ۇشقاندا سونى الارسىن»، باغىنىڭقى سويلەم باسىڭى سويلەمنىڭ قاي مۇشەسىنىڭ شىلاۋىندا تۇرغاندىن بىلدىك. ونى بىلەۋ مۇشە مۇندا باسىڭى سويلەمدى الىپ، سول ارقىلى سۇراۋ سالامىز. ۇشقاندا نەنى الارسىن؟ - ۋيادا نە كورسەڭ، (سونى). «سونى» باسىڭى سويلەمنىڭ تولۇقتاۋۇش مۇشەسى. «ۋيادا نە كورسەڭ» دەگەن باغىڭقى سويلەم مۇنىڭ شىلاۋىندا نۇر، جانا نەنى؟ دەگەن تولۇقتاۋۇش سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ نۇر. سوندىقتان بۇل باغىنىڭقى سويلەم تولۇقتاۋۇش باغىنىڭقىسى بولادى.

تولۇقتاۋۇش سۇراۋى جالعىز «نەنى؟» مەس، باسقا سۇراۋلارىدا تولىپ جاتىر. ماسەلەن، كىمەدى؟ كىمگە؟ نەگە؟ كىم مەن؟ نەمان؟ تاغى باسقارلى. سولاي بولغان سوڭ جالعىز نەنى؟ دەگەن سۇراۋعا عانا مەس، تولۇقتاۋۇشنىڭ باسقا سۇراۋلارىدا جاۋاب بەرگەن باغىڭقى سويلەمدەر تولۇقتاۋۇش باغىنىڭقىسى بولادى.

مىسال: 1) كىم جالقاۋ بولسا، چوقتىق سوعان چولداس. چوقتىق كىمگە چولداس؟ - كىم جالقاۋ بولسا، (سوعان). 2) كىم مەن اۋىلداس بولساڭ، سونى مەن قاۋىمداس بولارسىن؟ - كىم مەن اۋىلداس بولساڭ (سونى مەن) وسى سىياقتى تاغى باسقارلىدا.

مەزگىل پىسىقتاۋۇشنىڭ باغىنىڭقىسى.

قاشان جەر وتايدى، مال سوندا سۇتەيدى.

مۇندا باسىڭى سويلەم: «مال سوندا سۇتەيدى»، باغىنىڭقى سويلەم: «قاشان جەر وتايدى»، بۇل باغىنىڭقى سويلەم باسىڭى سويلەمنىڭ قاي مۇشەسىنىڭ شىلاۋىندا تۇرغاندىن بىلدىك. ونى بىلەۋ مۇشە باسىڭى سويلەمدى الىپ، سۇراۋ سالماۋ كەرەك.

مال قاشان سۇتەيدى؟ - قاشان جەر وتايدى، (سوندا) «سوندا» باسىڭى سويلەمنىڭ مەزگىل پىسىقتاۋۇشى. «قاشان جەر وتايدى» دەگەن باغىنىڭقى سويلەم مۇنىڭ شىلاۋىندا نۇر، جانا قاشان؟ دەگەن مەزگىل پىسىقتاۋۇشنىڭ سۇراۋىنا جاۋاب بەرىپ نۇر. سوندىقتان بۇل باغىنىڭقى سويلەم مەزگىل پىسىقتاۋۇشنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى.

مەزگىل پىسىقتاۋۇشنىڭ سۇراۋى جالعىز قاشان؟ مەس، قاشانعا دەيمىن؟ قاشاننان؟ دەگەن سۇراۋلارىدا بار. سولاي بولغان سوڭ بۇل سۇراۋلارعا دا جاۋاب بەرۋىشى باغىنىڭقى سويلەمدەر مەزگىل باغىنىڭقىسى بولادى.

مېيىال: 1) قاشانغا دەيىن ۋىقىم كەلمەسە، سوعاي دەيىن وتىرامىن.
 قاشانغا دەيىن وتىرامىن؟ قاشانغا دەيىن ۋىقىم كەلمەسە، (سوعاي، دەيىن).
 2) قاشاننان ۋوزىم جۇرە باستادىم، سونان بەرى مالدىڭ ۋوڭى
 كىرە باستادى.
 قاشاننان مالدىڭ ۋوڭى كىرە باستادى؟ قاشاننان ۋوزىم جۇرە باستادىم،
 (سونان بەرى). سولاي تاغى باسقار.

ج) مەكەن پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى.

ەگىن قايدا بولسا، بەرەكە سوندا بولادى.

مۇندا باسىڭقى سويلەم: «بەرەكە سوندا بولادى» باغىنىڭقى سويلەم: «ەگەن
 قايدا بولسا». بۇل باغىنىڭقى سويلەم باسىڭقى سويلەمنىڭ قاي مۇشەسىنىڭ
 شىلاۋىنىدا نۇرعاندىن بىلەيك. ونى «بىلىۋ» ۋۇشىن باسىڭقى سويلەم ارقىلى سۇراۋ
 سالامىز. بەرەكە قايدا بولادى؟ ەگىن قايدا بولسا، (سوندا). «سوندا»
 باسىڭقى سويلەمنىڭ مەكەن پىسىقتاۋىشى. «ەگىن قايدا بولسا» دەگەن باغىنىڭقى
 سويلەم مۇنىڭ شىلاۋىنىدا تۇر، جانا قايدا دەگەن مەكەن پىسىقتاۋىشىنىڭ
 سۇراۋىغا جاۋاب بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇل باغىنىڭقى سويلەم مەكەن پىسىق
 تاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى. مەكەن پىسىقتاۋىشىنىڭ سۇراۋى جالعىز قايدا؟
 ەمەس، قايدان؟ قالاي قاراي؟ دەگەن دە سۇراۋلارى بار. سوندىقتان بۇل
 سۇراۋلارغا جاۋاب بەرىۋىشى باغىنىڭقى سويلەمدەردىڭ «بارى مەكەن پىسىقتاۋىش
 شىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى.

مېيىال: 1) الدىڭقى اربا فاي جەردەن جۇرسە، سوڭقى اربا سو
 جەردەن جۇرەدى. سوڭقى اربا قايدان جۇرەدى؟ الدىڭقى اربا فاي جەردەن
 جۇرسە، (سو جەردەن).

2) جەل قاي جاققا قۇۋسا، قاتىباق سولاي، قاراي دومايىدى. قاتىباق
 قالاي قاراي دومايىدى؟ جەل قاي جاققا قۇۋسا، (سولاي قاراي).
 باسقارلار تاغى سولاي.

ش) سىن پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى.

قالاي باقساڭ، انىڭ سولاي جۇرمەك. مۇندا باسىڭقى سويلەم: «انىڭ
 سولاي جۇرمەك» باغىنىڭقى سويلەمنىڭ قاي مۇشەسىنىڭ شىلاۋىنىدا تۇر؟ ونى
 بىلمۇكە سۇراۋ سالايىق.

انىڭ قالاي جۇرمەك؟ قالاي باقساڭ، (سولاي). «سولاي» باسىڭقى سويلەم.
 لەمنىڭ سىن پىسىقتاۋىشى. «قالاي باقساڭ» دەگەن باغىنىڭقى سويلەم «سولاي»
 دىڭ شىلاۋىنىدا تۇر، جانا قالاي؟ دەگەن سىن پىسىقتاۋىشىنىڭ سۇراۋىغا جاۋاب

بەرىپ تۇر. سوندىقتان بۇل باغىنىڭقى سويلەم سىمىن پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى.

سىن پىسىقتاۋىشىنىڭ قالاي؟ دان، باسقادا سۇراۋلارى بار. ماسەلەن، قالايشا؟ قانشا؟ جانا باسقار. سولاي بولغان سىڭك حالغىز قالاي؟ سۇراۋعا مەس، سىن پىسىقتاۋىشىنىڭ باسقا سۇراۋلارىدا جاۋاب بەرىۋىشى باغىنىڭقى سويلەمدەر سىن پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىلارى بولادى

مىسالى: (1) قالايشا ۇلگى پىشىلسە، سولايشا كىيىم تىگىلىمەك. كىيىم قالايشاتىگىلىمەك؟ دلايشا ۇلگى پىشىلسە، (سولايشا).

(2) قانشا مەس قىلا بىلسە، سونشا جۇمىس ونىك. جۇمىس قانشا ونەك؟ قانشا جۇمىس قىلا بىلسە، (سونشا). باسقارلارى ناغى سولاي.

ق) سەبەب پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى.

ولار ئوشە المايدى، ەۋىتكەنى كولەگە، جوق. مۇندا باسىڭقى سويلەم «ولار ئوشە المايدى»، باغىنىڭقى سويلەم: «ۋىتكەنى كولگى جوق»، بۇل باغىنىڭقى سويلەم قانداي سۇراۋعا جاۋاب بەرەر ەكەن؟

ولار نەگە كوشە المايدى؟ ۋىتكەنى كولگى جوق. بۇل باغىنىڭقى سويلەم نەگە؟ دەكەن-سۇراۋعا جاۋاب بەرىپ تۇر. بۇل سۇراۋ سەبەب پىسىقتاۋىشىنىڭ سۇراۋى. سوندىقتان بۇل سەبەب پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى.

سەبەب پىسىقتاۋىشىنىڭ نەگە دەن باسقادا سۇراۋلارى بار. ماسەلەن، نەدەن؟ نەلىكتەن؟ نە سەبەبتەن؟ بۇل سۇراۋلاردا جاۋاب بەرىۋىشى باغىنىڭقى سويلەمدەر سەبەب پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىلارى بولادى.

مىسالى: (1) قاراز بولغان سولك، سۇۋ سونان ئاسىمادى. سۇۋ نەدەن ئاسىمادى؟ قاراز بولغان سولك، (سونان).

(2) مالى جۇناب قالغان سولك، ەل سوندىقتان جۇدەدى.

ەل نەلىكتەن جۇدەدى؟ مالى جۇناب قالغان سولك، (سوندىقتان).

(3) نە سەبەبتەن مال قىرىلدى، سول سەبەبتەن جۇرت اش بولدى. نە سەبەبتەن جۇرت اش بولدى؟ نە سەبەبتەن مال قىرىلدى (سول سەبەبتەن) باسقارلارى ناغى سولاي.

د) ماقسات پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى.

وراقشى، شوب شاپاين دەب، توغايغا باردى. مۇندا باسىڭقى سويلەم: «وراقشى توغايغا باردى»، باغىنىڭقى سويلەم: «شوب شاپاين دەب». وراقشى توغايغا نە ۇشىن باردى؟ شوب شاپاين دەب. بۇل باغىنىڭقى سويلەم نە ۇشىن؟ دەكەن سۇراۋعا جاۋاب بەرىپ تۇر. ول نە ۇشىن؟ دەكەن سۇرۇا ماقسات پىسىقتاۋىشىنىڭ سۇراۋى. سوندىقتان «شوب شاپاين دەب» دەكەن باغىنىڭقى سويلەم ماقسات پىسىقتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى.

ماقسات پىسقىتاۋىشىنىڭ سۇراۋى جالعز نە ئۇشىن؟ ەمەس، نەگە؟ دەگەن سۇراۋى دا بار. سوندىقتان بۇل نەگە؟ دەگەن سۇراۋعا دا جاۋاب بەرۋىشى باغىنىڭقى سويلەم بولسا، ودا ماقسات پىسقىتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى. مېيسال: 1) ولەڭ تىڭداغىسى كەلىمى، جۇرت جىيىلدى. جۇرت نەگە جىيىلدى؟ ولەڭ تىڭداغىسى كەلىمى.

2) باتا بەرمەكشى بولمى، اقساقال قولن جايدى. اقساقال قولن — نەگە جايدى؟ — باتا بەرمەكشى بولمى. مۇندا ەلتىپات ەتەنۇن پېر نارسە مېناۋ: نەگە؟ دەگەن سۇراۋ سەبب پىسقىتاۋىشىندا، ماقسات پىسقىتاۋىشىندا بار. سولاي بولغان سولۇ تەك نەگە؟ دەگەن سۇراۋ بويىنشا سەبب پىسقىتاۋىشىنىڭ نەمەسە ماقسات پىسقىتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى ەكەندىگىن بىلمەۋگە بولمايدى. مۇندا ماغاناسىغا قاراۋ كەرەك. ەگەردە باغىنىڭقى سويلەم نىستىڭ سەببىن ايتىپ تۇرسا، سەبب پىسقىتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى؛ ەگەردە نىستىڭ ماقساتىن ايتىپ تۇرسا، ماقسات پىسقىتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى.

مېيسال: 1) كوشبەكشى بولمى: اۋىل، ئۇي جىقتى.

2) تۇيە جوق بولمى، اۋىل كوشە المادى.

1-نەشى مېيسالدا: اۋىل نەگە ئۇي جىقتى؟ — كوشبەكشى بولمى، بۇل ماقسات پىسقىتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى، ۇيتكەنى ئۇيدى كوشمۇ ماقسات بىن جىقتى
2-نەشى مېيسالدا: اۋىل نەگە كوشە المادى؟ — تۇيە جوق بولمى، بۇل سەبب پىسقىتاۋىشىنىڭ باغىنىڭقىسى بولادى، ۇيتكەنى كوشە المادىڭ سەببى. تۇيە جوق بولغانى؛ ياغىنى نەگە كوشە المادى؟ — تۇيە جوق بولغان سەببى.

شارتنى باغىنىڭقى.

كوسەۋ ئۇزىن بولسا، قول كۇيمەيدى مۇندا باغىنىڭقى سويلەم: «قول كۇيمەيدى» باغىنىڭقى سويلەم: «كوسەۋ ئۇزىن بولسا». قالاي نەسە (نە نەسە) قول كۇيمەيدى؟ — كوسەۋ ئۇزىن بولسا؛ قول كۇيمەۋدىڭ شارنى كوسەۋ ئۇزىن بولۇنىدا نىشىدا شارنى بولغاندىقتان باغىنىڭقىسى سويلەمدەر شارتنى باغىنىڭقى دەلمىب انالادى.

شارتنى سويلەمنىڭ بەلگىسى سۇراۋىندا ەمەس، نىشىدا شارن بولۇنىدا، سوندىقتان شارتنى باغىنىڭقى سۇراۋ مەن ەمەس، شارن بارلمىغان تابىمىز. مېيسال: 1) «توقباغى زور بولسا، كىمىز قازىق جەرگە كىرە». مۇندا كىمىز قازىق جەرگە كىرۋىنە توقباغى زور بولمۇ شارن (شارن توقباقتىڭ زور بولۇنىدا)، سوندىقتان «توقباغى زور بولسا» دەگەن سويلەم شارتنى باغىنىڭقى بولادى.

2) بەرسەڭ، الارسىن، مۇندا المۇدىڭ شارنى بەرۋىدە، (سەن بەرسەڭ، ساغان باسقاردا بەردى)

(ز) ەرەۋىل باغىنىڭقى.

تارتسادا بار كۇشتەردىن اياماي اقق، اسىلان جۇك ورنىنان قوزعالمادى. مۇندا باسىڭقى سويلەم: «اسىلان جۇك ورنىنان قوزعالمادى»، باغىنىڭقى سويلەم: «تارتسادا بار كۇشتەردىن اياماي اقق». باغىنىڭقى سويلەم جۇكتى تارتتى دەيدى، باسىڭقى سويلەم جۇك قوزعالمادى، دەيدى سويلەم مازمۇنى «بىر - بىرىنە قارسى، ەرەۋىل كەلىپ تۇر؛ سوندىقتان مۇنداي باسىڭقى سويلەمگە ەرەۋىل كەلەتۇن باغىنىڭقى سويلەم ەرەۋىل باغىنىڭقى دەلىپ انالادى ەرەۋىل باغىنىڭقىنىڭ بەلگىسى پالەن ەتسەدە، پالەن بولسادا دەپ ەرەۋىل راي مەن ايتىلادى.

- مىسال (1) كۇنى بويى قاراسادا، تابا المابتى.
- (2) قەس قانتى بولسادا، مال امان شىقتى.

ئىشامداۋ.

باغىنىڭقى سويلەمدەر ەكى تۇردە ايتىلادى.

(1) تولقى تۇردە، (2) ئىشام تۇردە. تولقى تۇردە ايتىلغان باغىنىڭقى سو - يىلمەردىڭ «بارىن بولماسادا، كوپىن اق ئىشام تۇرگە اينا لىدىرۇغا بولادى. ئىشامداۋ دەپ سول تولقى تۇردەن ئىشام تۇرگە اينا لىدىرۇ ايتىلادى. قازاق تىلىندە تولقى تۇرىدەن دە ئىشام تۇرى كوپىرەك جۇزەدى. باغىنىڭقى سويلەمنىڭ كوپى، ئىشام تۇرگە اينا لىغاندا، باسىڭقى سويلەمگە «سىڭمىسە، چوعالىپ كە - تەدى. جازعاندا باغىنىڭقى سويلەمنىڭ تولقى تۇرى مەن ئىشام تۇرىنىڭ قاي قولايلىقى، كوركەمى الىنادى. سوندىقتان ئىشام تۇرىدەن، تولقى تۇرى كوركەم بولۇپ شىقپايتۇن بولسا، ونداي سويلەمدەردى ئىشامداۋدىڭ قاجەتى چوق، جانانا ونداي سويلەمدەر ئىشامداۋدىن سويلەمدەرگە سانالادى. باغىنىڭقى سويلەمدى ئىشامداۋغا بولادى. (1) زات - ەسىم ارقىلى، (2) سەم - ەسىم ارقىلى، (3) ەتسىمكە ەسىمەشە تۇرى ارقىلى، (4) ەتسىمكىنىڭ دوسەمەشە تۇرى ارقىلى.

مىسال: (1) تۇسى قانداي بولسا، ەسى سونداي بولدى. بۇل تولقى تۇرى. ئىشام تۇرىدە ايتقاندا، «ەسى تۇسىندەي بولدى» دەيمىز (زات - ەسىم ارقىلى). (2) ەيت جۇپرىك بولسا ونى تۇلكى سۇيمەس. مۇنى ئىشامداۋ ايتقاندا، «ەيت جۇپرىگەن تۇلكى سۇيمەس»، دەيمىز (مۇندا سەم - ەسىم ارقىلى) (3) قالايمىشىلىسە، كىيىم سولاي تىگىلمەشى. مۇندا ئىشامداۋ ايتقاندا، «پىشىلىۋىشە كىيىم تىگىلمەشى» دەيمىز (مۇندا ەتسىمكە زات - ەسىمگە اينا لىغان تۇرى ارقىلى). (4) اتا تۇر نە قىلساڭ، الدىڭا سول

كەلەر. مۇنى نىشامداپ ايتقاندا، «اتاڭما قىلغانىڭ الدىكا كەلەر» دەيمىز (مۇندا تەستىكىنىڭ سەمىشە تۇرى ارقىلى). ۱- لار گوۋە المادى، ۋىتەنگەنى ئولنگى جوق بولدى. مۇنى نىشامداپ ايتقاندا، «ئولنگى جوق بولس، ولار ئوشە المادى» دەيمىز (مۇندا تەستىكىنىڭ كوسەمشە تۇرى ارقىلى).

1- نىشى مېسالدا «تۇسى قانداي بولسا» دەگەن باغىنىڭقى سويلەم جو-
 عالمب «تۇسىندەي» دەگەن جالعز اۋىز سوز بولس، باسنىڭقى سويلەمگە سىڭ
 مەسب كەتەپ تۇر. 2- نىشى مېسالدا «ئەيت جۇيرىك بولسا»، دەگەن باغ-
 نىڭقى سويلەم جو عالمب «ئەيت جۇيرىگىن» دەگەن ەكى اۋىز سوز بولس،
 باسنىڭقى سويلەمگە سىڭمەس تۇر. 3- نىشى مېسالدا «قالاي پەشلىسە»
 دەگەن باغىنىڭقى سويلەم جو عالمب، «پەشلىۋىنشە» دەگەن بىر اۋىز سوز
 بولس سىڭمەس تۇر. 4- نىشى مېسالدا «اتاڭما نە قىلساڭ» دەگەن باغىنىڭقى
 سويلەم جو عالمب، «اتاڭما قىلغانىڭ» دەگەن ەكى اۋىز سوز بولس، باسنىڭقى
 سويلەمگە سىڭمەس تۇر. 5- نىشى مېسالدا «ۋىتەنگەنى ئولنگى جوق بولدى»
 دەگەن باغىنىڭقى سويلەم نىشامداپ «ئولنگى جوق بولس»، دەگەن باغىنىڭقى
 سويلەمگە اينالسا تۇر. مۇندا الدىكى سويلەمدەر سىماقتى باغىنىڭقى سويلەم
 جو عالمب كەتكەن جوق، ئەك نىشامداپ العان. ونىڭ سەبەبى كوسەمشە ارقىلى
 نىشامداپ العاندا، كوسەمشە ارقىلى نىشامداپ العان باغىنىڭقى سويلەمدەر ۋز الدىغا
 سويلەمنىڭ كۇيىن نىشامداپ العان كۇندە جو عالمب ايتىدى.

تولمى تۇرىندەگى باغىنىڭقى سويلەمدەرمەن باسنىڭقى سويلەمنىڭ اراسى
 تەرس ۋندرمەن ايتىلادى. نىشام تۇرىندەگى باغىنىڭقى سويلەم باسنىڭقى
 سويلەمگە سىڭمەس جوق بولسا كەتكەندە ش بىر نىمىس بەلگىسى مەن
 بولمىيەلىدى. ەگەردە باغىنىڭقى سويلەم نىشامداپ العان مەن باسنىڭقى سويلەمگە
 سىڭمەس كەتەپ ۋز الدىغا سويلەم كۇيىندە قالسا، وندا تولمى تۇردە كەيدە
 تەرس ۋندرمەن ايتىلادى.

3 قىستىرىندى سويلەم.

كەيدە بىر سويلەمنىڭ نىشىندە ەكىنشى سويلەم قىستىرىلىپ ايتىلادى. سو-
 نداي قىستىرىلىپ ايتىلغان سويلەمدى قىستىرىندى دەيمىز
 مېسال: 1) بۇگۇن، قۇداي بىلەدى، جاۋىن بولسا كەرەك 2) ازىر،
 اللعا شۇكىر، جامان مەسەبىمىز. 3) وسى جولى، اسىلىق بولماسىن،
 الدى تەلەرمىز اق. 1- نىشى مېسالدا «بۇگۇن جاۋىن بولسا كەرەك»
 دەگەن سويلەمنىڭ نىشىندە «قۇداي بىلەدى» دەگەن سويلەم قىستىرىلىپ ايتىلىپ
 تۇر. 2- نىشى مېسالدا «جازىر جامان مەسەبىمىز» دەگەن سويلەمنىڭ نىشىندە «اللعا
 شۇكىر» دەگەن سويلەم قىستىرىلىپ ايتىلىپ تۇر. 3- نىشى مېسالدا «وسى

«جولى المې كەلەرمىزاق» دەگەن سويلەمنىڭ ئىشغە «ئىسلىق بولماسىن» دەگەن سويلەم قىستىرىلىپ ايتىلىپ تۇر.
 سوندىقتان «قۇداي بىلەدى»، «اللا شۇكىر؟» «ئىسلىق بولماسىن» دەگەن سويلەمدەر قىستىرىندى بولادى. قىستىرىندى سويلەمدەر قىستىرىندى سويلەم - لەردەن نەرسىس ئۇندىر مەن ايمىرلادى.

4) كەلتىرىندى سويلەم.

سويلەگەندە يا جازغاندا سويلەۋشى يا جازىۋشى بۇرىنغىدان قالغان ماقالىدى، نەمەسە بىرەۋدىڭ ايتقان سوزىن كەلتىرە سويلەيدى، نە جازادى. سونداي كەلتىرىپ ايتقان نە جازغان ماقالدار، بولماسا بىرەۋدىڭ سوزدەرى كەلتىرىندى سويلەم دەلىپ اتالادى.

مىسال: (1) ئاقىل سوز: «ئالدىن بىلمەس» الدىك دەگەن وسىنداي اۋرە بولغان جاننان قابىتى.

(2) بىر كۈنى بۇلىپ قۇستى ەسەك كوردى، قاسىنا سوز ايتىپقا جاقىن كەلدى. سىرتىڭنان سايراعىش دەپ جۇرت ماقتايدى، تىڭدايدىن دوستىم، بىر از سايرا دەدى. (1) نىشى مىسالدا كەلتىرىندى سويلەم: «الدىن بىلمەس الدىك» دەگەن ماقال. 2-نىشى مىسالدا كەلتىرىندى سويلەم: سىرتىڭنان سايراعىش دەپ جۇرت ماقتايدى، تىڭدايدىن دوستىم بىر از سايرا» دەگەن ەسەكنىڭ سوزى.

كەلتىرىندى سويلەمدە ماقالىدى، نەمەسە بىرەۋدىڭ ايتقان سوزىن ايتىۋشى نە سول ايتىلغان كۆپىندە وزگەرتىستەن ايتادى، نە وزگەرتىپ ماغاناسىن، مازمۇنن عانا ايتادى.

بىرىنشى تۇردە ايتىلسا، ماقال نە بىرەۋدىڭ سوزى تول سوز دەلىپ اتالادى، ەكەنشى تۇردە ايتىلسا، تولەۋ سوز دەلىپ اتالادى.

مىسال: (1) سوندا ەسەك سوز ايتادى بۇلىپ قۇسقا: «ماقتاۋلى بارعوي انپاز ار بىر تۇستا، سولاردىڭ بارى داعى ادەمى انگە ئاۋىقتىڭ ايمىرىنداي ەمەس قۇستا». مۇندا «ماقتاۋلى ...» دەگەننەن باستاپ «قۇستاغا» دەپىن بارى ەسەكنىڭ سوزى وزگەرمەستەن ايتىپ ايتىلىپ تۇر. سوندىقتان بۇل تول سوز بولادى. (2) شال تۇرىپ ورنىنان ەسەن-امان، جاقىنداپ جۇمسىكەرگە كەلدى تامان، اۋمەسەر اقملى جوقى، ئىپىت، دوڭىز دەپ، بايەۋستى بالاغاتاپ سوكتى جامان. مۇندا «اۋمەسەر .» دەگەننەن باستاپ دەپ، كە دەپىن شالدىڭ نەدەگەننەن ئاق ايتقان كۆپىندە كەلتىرمەي، جاي اڭگىمە تۇرىندە مازمۇنن عانا ايتىپ وتكەن؛ مۇندا شالدىڭ تول سوزى مەس، تولەۋى عانا ايتىلغان. سوندىقتان بۇل تولەۋ سوز بولادى.

عتول سوردەر قاباتشا (« ») شىنە جازىلادى. ئولەۋ سوزدەرگە تىنىستار جاي سويلەمدەرشە قويىلادى؛ ماسەلەن، شال ايتتى: « كورمەيمەنسىن نە تەكەنىكى؟ چەلىگىب چىندانمۇھا جەتكەنىكى؟ » بارداي اق اكەك قۇنى سونشا شانىشىپ، تەرىسەن نىسكە العىسىز تەكەنىكى. شالدىك بۇل « سوزى غول سوز بولغان سولق قاباتشا قويىلمىب نۇر.

(5) ورامدى (نەمەسە ورنەكتى) سويلەم.

سويلەگەندە ويدى، ئاق-تۇق قىسقا ايتىپ، بىلدىرەتۇن ورنىن دا بولادى. ويدى ۇزىن ايتىپ، وراعتىپ كەلىپ بىلدىرەتۇن ورنىن دا بولادى. ۇزىن ايتقاندا وي داۋىرلەگەن بەنى مەن بارىپ، قايتاتۇن نۇرى بولادى. سويلەۋدىك سونداي نۇرلەرى ورامدى دەلىپ اتالادى. نۇسىنىكى بولمۇ ۇشىن مېسال المپ كورسەتەلىك. مېسال: 1) بايلىققا كىم تۇرغاندا، دوسان تۇرغان؛ قاسىمىدا بايچان سىمام قوسا تۇرغان؛ قورادان وىن تورت مىك قوي بىردەن وركەن، الامان شەنەن شىققان اسان تۇرغان؛ شاپسا قىلىش تېپەينۇن مۇسام نۇرغان؛ سويلەيدى ماعان نە ئە وسى انت ۇرغان؛ مۇندا باسىنان باستاپ «مۇسام نۇرغان. . .» دەپ ايتقان جەرگە كەلگەنمىشە وي داۋىرلەگەن بەنى مەن كەلەدى. ونان «ارى «سويلەيدى. . .» دەگەننەن باستاپ، ويدىك بەنى كەلە- جاتقان جونىن ناستاپ بۇرىلىپ كەتەدى.

2) قىياسىمىزباي بولساڭدا قارىنبايداي، ساقىي بوب مال شاشساڭدا انىمتايتاي، پاتسادي امر- تەمىر دىن تۇزەتەپ، بولساڭ دا ايدىك باتىر ارىستانداي، بولساڭ دا جىيرەنشە دەي سوز ئە شەشەن، اقمردا جاتار ورنىك تارلاقت جاي. مۇندا ويدىك داۋىرلەۋى «شەشەن» دەگەن سوزگە دەپىن كەلىپ، بەنى سونان ارعى جەردە بۇرىلادى.

3) نىستامبۇل پاتسا بولساڭدا قۇددىس شامعا، بۇقارمەن ۇكىمەتسەڭدە ۇندىستانغا، اعلىشىن، قىتاي، ماسكەۋ، رۇمى المپ، دىن تۇزەپ امرەتسەڭ دە بۇل جىياھا، تۇتساڭ دا جەتى اقىلمىنىك بارىن تەگىس، كىرەرسىن اقمىر بىر كۇن كورىستانغا. مۇندا وي داۋىرلەۋى «تەگىس» دەگەن سوزگە دەپىن كەلىپ، ونان ارعى جەردە بەنى بۇرىلادى.

4) قوسىلمىب بىر نەشە ادام، ورتاقناسىپ، ۇي سالىپ ورتاسىنان، دۇكەن اشىپ، ساۋداسى، جۇغىمى بوب بايىپ ابدان، شات بولمىپ كوڭىلىدەرى سۇۋداي تاسىپ، اقشانى توبەدەي قىب ۇيىپ، قويىپ، ۇلىسىپ وتىردى شۇۋىلداسىپ، ۇي جانىپ بارادى دەپ قانار بەردى، جۇغىرىپ كەلىپ بىرەۋى نۇسى قاشىپ. مۇندا ويدىك داۋىرلەگەن بەنى «شۇۋىلداسىپ» دەگەن سوزبەن بىلىپ، سونان ارمان بەنى بۇرىلادى.

جازىۋ قوسىمىشا بەلگىلەرى مەن تىنىس بەلگىلەرىنىڭ جالىپى ەر جەسى.

(1) كىشى سىزنىقىشا « - » (تىركەستىرىۋ بەلگىسى).

بۇل بەلگى (1) بىر سوزدى ەكىنشى سوزگە تىركەستىرەنۇن ورىنىدا قويىلادى؛ سوزدى ولاي تىركەستىرىۋ ەكى سوزدى قوساقتاب بىر سوز (قوس - سوز) قىلىپ ايتانۇن ورىنداردا كەلەدى؛ ماسەلەن: تۈسەك - اعاش، جۇك - اياق، قۇرت - قۇمبوسقا، اياق - ناباق؛ (2) سوزدىك بىر بولىمىن ەكىنشى بولىمىنە تىركەستىرىۋ كەرەك بولغان ورىنداردا قويىلادى؛ ونداى تىركەس - تىرىۋ كۆيىنەسە سوزدىك بولىمىنەرى جازىپ كەلەجاتقان جولعا نۇكەلى مەن سىيماي، سىيماغان بولىمىن ەكىنشى جولعا شىعارىۋ قاچەت بولغان جەردە كەلەدى. ونداى ورىندا قويىلغان تىركەستىرىۋ بەلگىسى سوزدىك ەكى جولداى بولىمىنەرىن تىركەستىرىپ قوسىپ وقىۋ كەرەكتىگىن كۆرسەتەدى. جانانا تىركەستىرىۋ بەلگىسى سوزدىك جالعاۋى مەن ەكى اراسىنا بوتەن سوز كەلىپ تىستىرىلغان جەردە، ماسەلەن، دەمەۋ كەلىپ قىستىرىلغان جەردە كەلەدى. مۇنداي ورىندا تىركەستىرىۋ بەلگىسى سوزدى جالعاۋىنان ايرىۋعا بولمايتۇندىمەن بىرىنەن بىرىن ايرىماي تىركەستىرىپ وقىۋ كەرەكتىگىن كۆرسەتەدى (چاقىسى - اى - بىسىن؟ جالغىز - مانا - مىسىن؟).

(2) ۇلكەن سىزنىقىشا « - » (جۇۋماقتاۋ بەلگىسى)

بۇل بەلگى بىتىراندى ۇمىمداردى شوعمىرلاندىرىپ، جالقىلانغان ۇمىمداردى جالقىلاندىرىپ، تەگەلەرلىك نارسەلەردى تەگەپ، بالاب ايتانۇن ورىنداردا قويىلادى. ماسەلەن: كوك شالغىن، اعاش، بۇلاق - بارى چاقىسى. قاسقىر - الك. اقمىقاتى ۇيرەنەۋ - ولىگەنكى تىرىلىندۇ.

(3) نوقتات (نۇمۇنە) « . » (ۋلى تىنىسى).

بۇل بەلگى (1) ابدان بىلىكەن وپلى سوبىلەنەردى بىر - بىرىنەن

ايراتۇن ورنىدا قويىلادى. (2) ماقالا، كىتاب باسىمنىڭ اناۋلارنىان سوڭ قويىلادى. (3) قىسقارتقان سۆزدىڭ سوڭىنىان قويىلادى. (4) كەلتە-كەلتە قىسقارتىلمىپ ايتقان سويلەمدەردىڭ سوڭىنىان قويىلادى.

4) «وتىرلى نوقتات (نۇكتە)»، «(ورنا تىنىس)».

بۇل بەلگى (1) سويلەمدەردىڭ ىشكى جاقىندىعى كۇشتى بولعان جەردە قويىلادى. سويلەمدە اراسىندا ونداى جاقىندىق ورتاق وي ايتىلعان، نەمەسە نارسە تۇتاس سۇڭىرەننەلگەن جەردە كەلدى. (شاقشام جاقىسى ەدى؛ تاۋ تەكەنەڭ مۇپىزىنەن ىستەلگەن تاقىسى ەدى؛ قىرىق قوي، تورت ات ىستەگەن كىسىنىڭ اقىسى ەدى؛ سەكسەن مارجان كوزى بار ەدى؛ توغىز ات بولار دەگەن ىستەگەن كىسىنىڭ سۆزى بار ەدى). (2) سىمىسۇلى قۇرمالاس سويلەمدەردىڭ بايانداۋىشتارى دەمەۋلەرمەن قۇراسباى، الدى-الدىنا تۇرغان جانانا قاستارىندا تۇرلەۋسىز سويلەم مۇشەلەرى، نەمەسە باعىنىڭقى سويلەم بولعان ورنىدا قويىلادى (بەرگەن اقىنى ازىسىنىپ، ىستەگەن كىسى تاۋ جايلايمەن دەپ نارشامدى الدى؛ وي قىستايەن دەپ شوتەمدى الدى؛ قىر قىستايەن دەپ بالنامدى الدى؛ قالاۋىم دەپ بورتە انىمدى الدى؛ جاۋ شابتى دەپ تورت انىمدى الدى؛ قايقى كەلگەن قارا انىمدى الدى؛ نىلك قۇلاق سارى انىمدى الدى؟).

5) تەرىس «وتىر»، «(كىشى تىنىس)».

بۇل بەلگى (1) بۇراتانا سۆزدەردى بولەك شىعارىۋ «ۇشىن قويىلادى. (2) سىمىسۇلى سويلەمدەردىڭ «بىر وڭكەي مۇشەلەرنىڭ اراسىنا قويىلادى. (3) باعىنىڭقى سويلەمنىڭ جىگىن باسىڭقى سويلەمنەن ايمىرۋ «ۇشىن قويىلادى. (4) لەپتى سويلەمدەردە وداعايدان كەيىن قويىلادى، (5) «بىر سوز، نە بولماسا سويلەم، قايتا-قايتا ايتىلعان ورنىدا قويىلادى.

6) قوس نوقتات (قوس نۇكتە) «:» (باشلەۋ بەلگىسى).

بۇل بەلگى (1) الدىڭقى سويلەمدەگى پىكىردى، كەيىنگى سويلەم نىدراتىپ (سىپرەتىپ، «ۇساقناپ، سۇيىلتىپ) سويلەيتۇن ورنىداردا قويىلادى. ولاى سويلەۋ جالپى تۇردەگى «ۇعمىدى جالقى تۇرلى «ۇعمىعا اينالدىرغان جەرلەردە كەلدى («بىز دىڭ ەكى «ۇپىمىز بار: جاز تىگەنۇن كىمىز «ۇي، قىس كىرەنۇن تام «ۇي. بالتا مەن تۇرلى جۇممىس ىستەلەدى: اعاش كەسەلەدى؛ وتمن بۇتالادى؛ قازىق قاعىلادى؛ ويىق ويىلادى، ناعىسىن ناعىلار ىستەلەدى). (2) كەلتىرىندى سويلەم الدىندا قويىلادى (سوندا ەسەك عسوز ايتادى بۇلبىل قۇسقا: «ماقتاۋلى بارعوي «انپاز «ار «بىر تۇسنا؛ سولاردىڭ بارى داعى ادەمە انىگە تاۋىقتەڭ ايعىرىندى مەس «ۇستە).

1) ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...

II) «...»

...
 ...
 ...
 ...
 ...

III) «...»

...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...

...
 ...

اينالدىرىۋ. 2) سويلەم تۇرلەرىن ايموتىۋ. 3) سويلەمدەردىڭ كەرەك بولغان تۇرلەرىن وقىمۇشىملارغا تابقىمىز.

بۇل سوزدى بىرەۋ الماس، بىرەۋ الار. قۇلاغمىن بىرەۋ سالماس، بىرەۋ سالار. نەب-تەگىس كوكبە ۋناۋ وگاى مەس، كەيدىنە جاراماسا، كەيدىنە جارار. مەنسىز نازا مەرىۋەرت سۇۋ نۇبىندە جانادى. سۇۋ نۇبىندە جانتقان زات، جەل تولقىنسا، شىعادى. ادامدا، ۇشقان قۇسدا، جۇرگەن اڭدا-جۇمىسىز نەك تۇرغان جوق ەش ەبر جاندا؛ كىشىكەنە فوكىزدا ەجۇر جۇگىن سۇپىرەب؛ بارادى ارالاردا ۇشىپ بالعا. شىعادى توقىلداقتىڭ توق-توق داۋىسى، سايرامى سارعالداقتىڭ سىگىرلاغان. وزەندە بالمىقىشلار اۋ قاراب ەجۇر؛ توعايدا وراق داۋىسى شاڭ-شۇڭ وراغان. اربىنىڭ ناپەك دەگەن جالغىز اتى-سول ەكەن بولغان مالى، مۇلكى، زاتى. داپىردا كۇندىز كۇلكى، تۇندە ۇيقى جوق. ە، جانىم، مەن جوللاۋشى جولمى السى؛ ادام جوق بۇل ماڭايدا ماغان نانىس. جۇك الدى شايبان، شورتان، اققۇۋ ەبر كۇن. جەگىلىپ تارتتى ۇشەۋى دۇركىن-دۇركىن. تارتادى اققۇۋ كوككە، شايبان كەيدىن. بۇلاردىڭ ماشاقانى از بولمادى. جۇمىسى ورنىنا كەب ەماز بولمادى. تارتىسادا بار كۇشتەرىن اياماي اقى، اسىلان جۇك ورنىنان قوزعالمايدى. ونشاما ول جۇك ارتىق اۋىر مەس. قۇر سىرتتان پالەن دەۋدە ەتاۋىر مەس. جىگىتتەر، مۇنان عىپىرات الماي بولماس؛ اۋەلى بىرلىك كەرەك بولساق جولداس. ەبرىكىنىڭ ايتقانىكا ەبرىك كۈنبەي، سىتەگەن نىنىماقسىز ەسىڭ وكباس. تۇسەرمە ەسى دۇرسى كۇندىز تورعا؟ كىم كۇلەس بوستىغىكا شەن جامانىنىڭ! مەن شوعان قول بەرمەن تۇستەسىمە! امالى ساعان عانا مول ادامنىڭ. پىسىقسىب كوكگوشىنەم وتىرعاندا، قالمىتى ۋوزى ەتۇسىب قىل تۇزاققا. ائىلىك قايدا كەتتى، دانىشبانىم؟ تابالاب مۇنان بۇلاي كۇلە، جانىم! ات دوستىم، جۇگىم اۋىر؛ قالمى ەبىتىتى. ەسەبىن جۇرە الاتىن ەندى ەبىتىتى. زوروعىب جولدا ۇلىپ قالاتۇنمىن، الماساڭ اۋىستىرىپ ەبىر-از جۇكتى. ات وغان ەش ەبر جاۋاب قايتارمايدى. اۋىرلاب جۇگىن ەشەك قايقا كۇدايدى. قارا كۇدار، شارا بارما مىنا سورعا؟! اباغىن ات كەلەدى باسىم زورعا، وگىنىپ وتكەن نىسكە ات كەلەدى. مەن فاتە ەتكەن ەكەم اھ! دەدى. كۇش كەمىدى، ايبىندى نۇۋ قۇلادى. كەشە باتىر-بۇگۇن قورقاتى ەرىككە ۇمىتلان ۇشقىر جانى كىسەندە. قان سۇۋىنغان؛ جۇرەك سولغىن سوعادى، بىرلىك، ەلدىك، ەردىك، قىرات، باقى، اردىك-جاۋىز تاقىدىر جويىدى ەبارىن نە باردىڭ، وپىنوم اي! اللاي جاساعان، قىسىلدى عوي شىبىن جان! قۇۋات كەمىب بارادى. ساۋىنقىشىل ەسىل ەلىم اي! سارى ارقا سايران جەرىم اي! كۇمىستەي نازا سۇۋى بار-ايدىن شالقار كولم اي! قىنىلدىك اۋ، شىبىن جان! توقتالسايشى سىتىق قان! قارىلغاش. قايران جارم اي، قاراشىغىم، جانىم اي! قۇلاغىما كەلەدى الستان اششى زارىڭ اي! ەتۇستى عوي قىسىم جانىما! تۇنىشىقتىم عوي قانىما! جارالى قۇبا جوندا كىم زارلاغان-بۇل قازاق؛ ناگىرىگە

سەنىڭ ونەرنىڭ فايىسى؟ ايتىپ بەر! باۋرىڭغا تارتقان، سىرىڭدى ايتقان سىرلاسىڭ سىرتتى اينالار. نە رل مەس بۇل مەس: مەنىڭدە كۈنم كۈن مەس. افشا جۇز، ال قىزىل بەت ئىل بايلايدى. سوراقى ۇزىندا مەس، قىسقادا مەس. نازىك بەل ئال شىبىقتاي بۇراڭدايدى. جاسىل شوب، بايشەشەك جوق بۇرىنعداي. چاپراغىنان ايرىلغان اعاش، قۇۋراي. اق كىيىدى، دەنەلى، اق ساقالىدى، شوقىر، مىلقاۋ تانىماس شەش بىر جانىدى. ۇستى، باسى اق قىراۋ، ئۇسى سۇۋىق، باسقان جەرى سىقىرلاب كەلىپ قالدى. ول كۈلدى. مەندە سالاڭ كۈلەمىن. ول جىلايدى. مەندە جاسىم توگەمىن؛ ايلە ولەدە، مەندە بىرگە ولەمىن. قىس بولىدى، باقىشادا ۇلدى، گۈلدەر سولدى. ونەر جىلدار، قارتايامىز. ولەرمىز: بىرتە-بىرتە قۇرىپ شامداي سونەرمىز.

ئىشىم ولگەن، سىرتىم ساۋ. بۇگۈنگى دوس ەرتەڭ جاۋ. نانساسىڭىز اعامدا جوق، ئىنىم دە جوق. ۋاعايرى ناشارلىقتان ئىنىمىدە جوق. ناقاتان مەنى ئاقسىر كۈيدەرەسىز: جاۋىزدىق سىزگە ويىلغان كۈنىمدە جوق. ول ساغان الدە كۈيەۋ، الدە قۇدا: سۇيەيدى قوي اتاۋلى مەنى جۇدا. جا بولەڭ، جا جىيەنىڭ، جا ناغاشىڭ ايتەۋىر ساغان ۇفساس ەدى ودا. ايتتىرغان پەرىشتەمە، ياكى جىن-با- ايتەۋىر وزەن ۇسوزى شىقتى شىنغا. الاشتىڭ ادامنىڭ بار مالىم: كىم قالدى تارازىغا تارتىلماغان. دەگەندەر مەن جاقسىمىن ئولىپ جاتىر، جاقسىلىق ۇز باسىنان ارتىلماغان. ئۇمىعى مەج شابتىدا، فاننىڭ مەيىن شاقىتىدا انەش كەنتى اسپانغا. ارباسىنان قان ۇشتى، كەۋدەسىنەن جان ۇشتى.

ايلغا، اشۇغادا جاقىنىم شىراق ەرتە وياندىم، ويلاندىم، جەتە المادى: ەتەك باستى كوپ كوردىم ەلدەن بىراق ۇزى-ەرمەي، ەرنىڭ بەرمەي، جۇرت قورەنتى ئىشىم تولغان ۇۋمەن ۇرت. سىرتىم دۇردەي. مەن كەلمەسكە كەتەرمىن، ئۇڭ ونىرمەي.

قالىققا جاغايىن دەسەڭ، قازاننىڭ بولسىن، مومىنىڭ سەبىن قۇۋ تابادى. قۇۋدىڭ سەبىن قۇداي تابادى. جەر تاۋسىز بولمايدى، ەل داۋسىز بولمايدى. ئاي جامانى جورغا بولادى، ادام جامانى مولدا بولادى. جاڭىلماس جاق بولماس، سۇرىنبەس تۇباق بولماس. بۇرىننىڭ كىشىسى-بۇگىننىڭ كىشىسى. ارىماق بىردە جالدى، بىردە جالسىز؛ ەرجىگىت بىردە مالىدى، بىردە مالىسىز. ەردىڭ ەرنىڭ بىلمەگەن قۇدايدىڭ بىرلىگىن بىلمەيدى. ات باسبايمىن دەگەن جەردىن ۇش باسادى؛ ەر كورمەيمىن دەگەن جەردىن ۇش كورەدى. اداسبايمىن دەگەن جىگىنتى قاراڭغى تۇمان اداستىرادى.

ات باسىنا كۈن تۇۋسا، اۋىزدىق بەن سۇۋ شەەر؛ ەر باسىنا كۈن تۇۋسا، ەتىڭى مەن سۇۋ كەشەر. ەر وتىرىك ايتبايدى، ەب وتىرىك ايتادى. ەردىڭ اتىن جا اتى شىعارار، جا قاتىنى شىعارار. شەبىدار بولماي، باي بولمايدى، سە،

سوق بولماي، ەر بولمايدى، الىب اتادان، ات بىدەن تۇۋادى. ۋۇايىم تۇبى تەكز: باتاسىندا كەتەسىن؛ تاۋەكەل تۇبى قايتىق: مەنەسىندە وتەسىن. ارەمباق انتىك قۇيرىغى- ۋارى جىبەك، ۋارى قىل، قاس جاقسىنىڭ بەلگىسى- ۋارى موززا، ۋارى قۇل. باي بولاين دەگەن جىگىت ايرىباسشىل كەلەدى؛ ادام بولاين دەگەن جىگىت قارىنداسشىل كەلەدى. جا كۇبر جاۋسا، جەردىك بىرىسى، جاقسى تۇۋسا، ەلدىك بىرىسى. بىيىك تاۋدىك توبەسىن كورۇپ، تۇبىنە بارما؛ جاقسىنىڭ اتىن ەستىپ، ۇيىنە بارما، جورعانىڭ قادىرىن جەلگەندە بىلەدى. جاقسىنىڭ قادىرىن ەلگەندە بىلەدى. جامانىڭ ايتقانى كەلمەيدى، ساندىراقتاعانى كەلەدى. ەمىت قۇتۇرسا، يەسەن قاپار؛ تورعاي قۇتۇرسا، بۇركىنگە شاپار. ارىق مالدى اسىراساڭ، ۋىزى-مۇرتىڭدى ماي ەتەر؛ جامان كىسى اسىراساڭ، ۋىزى-مۇرتىڭدى قان ەتەر. جامانىڭ ۇستى سۇۋ بولسا، كەببەستەي كورەر. جامانعا مال بىتسە، كەتە بىستەي كورەر؛ جامان اتقا جال بىتسە، جانىنا تورسوق بايلا تىباس؛ جامان كىسىگە مال بىتسە، جانىنا قوڭسى قوندىرماس. جاقسىغا ايتساڭ بىتىرەر، جامانعا ايتساڭ، جىتىرەر. جاقسىدان جامان تۇۋادى: ەبىر اياق اسقا العىسىز؛ جاماننان جاقسى تۇۋادى: ادام ايتسا، نانەسىمىز. قاس جاقسىنىڭ بەلگىسى- ۇز ۇيىنە ۇزى قۇل؛ قاس جامانىڭ بەلگىسى- ۇز ۇيىنە ۇزى سىي. جاقسىغا بەرسەڭ اسىڭدى، جاقسى سىيىلر باسىڭدى؛ جامانعا بەرسەڭ اسىڭدى، بىتكە تاسىنار باسىڭدى. چۇبىرىك شاپان بولادى، موينىنان جال كەتسە؛ جاقسى جامان بولادى، قولىنان مال كەتسە. قارعا ماقتانىپ، سۇڭقار بولمايدى؛ سەك ماقتانىپ تۇلپار بولمايدى، كىسى اقلى مەن باي بولعانشا، ۇز اقلىڭ مەن چارلى بول. جالعز چۇرۇپ چول تابقاندا، كوب كىسى مەن اداس. جالعزدىڭ جاعى جوعالسا، تابىلمايدى. كوبىڭ وعى جوعالسا، تابىلادى. فالڭسىز قىز بولسا، كادەسىز كۇيەۋ بولمايدى. ۇرامال- تويغا چارامايدى، چولغا چارايدى. ەككە يەنگە ەككەي، باسىڭ جەرگە چەتكەنشە؛ شالقايانغا شالقاي، توبەڭ كوككە چەتكەنشە. ۇزى بىتكەن جانچالدى چانم دەسەڭ بولماس با؛ التى ۇل تابقان قانىندى قانىم دەسەڭ بولماس با؟ اتادان اتاۋ تۇۋعاندا، جالعز تۇۋسا نە ەتەدى، ەلگە نۇلغا بولغالى؛ قاراعايعا قارىس بۇتاق بىتكەنشە، مەنەنگە ايدىر بۇتاق بىتسە نە ەتەدى- قۇسقا تۇغىر بولغالى. ۇزىڭنەن تۇۋماي، ۇل بولماس، ساتىب الماي، قۇل بولماس. جەتمىشلىكتى كوب كورگەن، ۇش شاقىرتىباي «ۋ» دەمەس، اشارشىلىقتى كوب كورگەن. ۇزى تويماي «ما» دەمەس. اق سۇڭقاردىڭ بالاسى، الدىنا قويماي، جەم جەمەس. ارەمباق انتىك بالاسى، از وتىپ، كوب چۇۋسايدى؛ اسىلداردىڭ بالاسى، از سويۇپ، كوب تىڭدايدى. اعىمنىڭ قادىرىن، جالالى بولساڭ، بىلەرسىن. اتا-انانىڭ قادىرىن بالالى بولساڭ، بىلەرسىن. اعىمىندى جامانداپ، تۇۋعاندى قايدان تاپارسىن؛ ارەمباقى جامانداپ، بۇۋداندى قايدان تاپارسىن. باسقا ەلە سۇلتان بولعاندا،

ئوز ھەلەكەتدە ۇلتان بول، ھەل اعاسىز بولمايدى، تون جاعاسىز بولمايدى. مال بىتەس دەب، ھەردەن ئۇكىلىمە، شوب بىتەس دەب، جەردەن ئۇكىلىمە. مال تابىاس جىگىت بولماس: نۇرارىن ايت. باس ھەكەۋ بولماي، مال ھەكەۋ بولماس. ات اۋناعان جەرىندە ئۇك قالادى.

سەرىن بىلىمەگەن انتىك سەرىنن چۆرمە. ات اباغان چەرگە فارار. قۇس اباغان كوككە فارار. قۇنتى قوناق كەلسە، قوي ەنز تابادى. ھەشى ەگىز ئاۋىب قويدان اسباس؛ مېيت ەگىز ئاۋىب، ھەلدەن اسباس. مېر بېيەنىك ەمشەگى ەكى: مېرى كەتسە، مۇنتى چوق؛ مېر تۇيەنىك ەركەشى ەكى: مېرى كەتسە، كۇشى چوق. تۇيە قاشىب، جۇكەن كەتە الماس. التى كۇن اتان بولعانشا، مېر كۇن بۇۋرا بول. اۋزى قىيىتىق بولسادا، بايدىك ۇلى سويۇسەن. باعىك جۇرگەن شاعىندا، جاپالاق سالساك قاز نلەر؛ باعىك قايتقان شاعىندا، لاشىن سالساك، از نلەر. جەمەسەدە ماي جاقسى، بەرمەسەدە باي جاقسى. جارىلىق سەنى قايتەيىن: جانداي دوستى جات ەنتىك؛ كارلىك سەنى قايتەيىن: سويۇر سوزگە مات ەنتىك. باي قاسىنا كوسىب بار، بايماساك، ماعان كەل: قۇۋ قاسىنا كوشىب بار. قۇرىماساك، ماعان كەل. ۇرلىق قىلساك جالغىز قىل: ەكەۋ بولساك مېرى ايعاق؛ وتكەل وتسەك، بۇرىن مۇت: ارتتان وتسەك، جول تاپ ھاق. ايتىسقان سولك داۋ ەمەس بە، ايتىسقان سولك جاۋ ەمەس بە؟ ئابقان قۇۋانسادا، تانغان الادى. الى كەلگەن الپدا، شالىبدا جىعادى. مېي ايتقاندى قۇلدا اينادى، قۇل اۋزىنىك دۇۋاسى چوق. اقسى چوق باسقا ادرايغان كوز بىتەدى، دۇۋاسى چوق اۋزعا سىلىدراغان موز بىتەدى. ھەردەن ەلتىرى داۋلاب الساكدا تەككەك. ارلى ارىنا فاراسا، ارىسىز «جەككەم» دەيدى. قونعانشا قوناق ۇيالايدى، قونعان سولك قوناق نېسە ۇيالايدى. قوناق از وتىرىب كوپ سىنايدى. قوناق كەلسە، ەت پىسەر، ەت پىسەسە، بەت پىسەر. بارىندا باتىب مۇش؛ جوعىندا سا. تىب مۇش. جاقسى اس قالعانشا، جامان قۇرساق جارىلىسىن. كىسى قانداي بولسا، اسى سونداي. جەننەنىك اۋزى اسقا تىسە، مۇرنى قانايدى. اقساق، الدىنداى استان ۇركىب، استان مۇلپىتى. جوعالىب ئابىلعان مال ولجا؛ اۋرىب جازىلعان جان ولجا. كوزىنەن كورىب مۇرىن دە، نىسامباي مۇنى جىرلاعان. توسۇ كورمەي ەش كىمەن، قان ەدى مويىنى سىنباغان. ەرەگىسىب قىرغىزعا، قان ويىندى شىنداغان. سول ەل مەنەن كۇشەيىب، تورلەر جايىدى قاناتتى. اتانسىن دەب جان فالماي، جۇرتقا سالدى سانانتى. سەگىز مۇز كىسى، تىركەب، بلعى باتىر مانابتى؛ اق سۇۋ دەگەن وزەننەن شابتى ولجا بولاتتى. ئاۋ سۇۋىنداى سارقىراب، بايۇزاق كەلدى نومەننەن كوكلى مېتىتى، ايقاسىب ئاۋرىزباي-اسىل بەرەن مەن. قۇس-ئۇسىنن قۇرالىب، قىرغىزنىك قولى كەرنەدى، بەسىنگە دەيىن اتىسىب، قازاقتىك الى كەلمەدى. قىرغىزدى قۇرۇب شىعالمالماي، باتىرلار سوندا مېر

ساستى. ۋە يەنە ەركەك قالدۇرماي، قىرغىز شىققان ايداتىپ، قىل قۇيرىق قىپ ھاربن دە قارىۋ-چاراق سايلاننىپ. قىزىقسىن دەپ اسدۇعا، قازىنا نوكتى جايناننىپ، «كەلسەڭ كەل» دەپ اقىرىپ، سارى الاتۇۋىن چايراننىپ، قىرغىزداردى جوڭكىلنىپ، تۈسكەيدە انىن ويناننىپ؛ اسدۇۋىن تاستاب، كۈپ قىرغىز، باس قامىن قىلىپ، كەتپەدى. اشۇلاننىپ سول جەردە، (قان) الدىردى، ەكى تۇيەنى: شوگەرەپ سالىپ، تۇيەگە زەڭبەرەگىن سۇيەدى. تۇرغىزىپ قويىپ اتسادا، كۆمپىلىكەپ، تاۋعا تىيەدى. الاتاۋدان اسا الماي، قازاننىڭ قولى بايلاندى. وسى بۇگۈن كۈن باتىباي، كور-سەتشى قانات جايعاندى. تاۋ باسىندا قىرغىزعا ھېر تىيگىزىپ نايىزامدى. تىياۋ باسىنا جەتە الماي، بولماي تۇر اۋ سانىمىز؛ چايرىقاعان سەگىلدى، كوڭىلى اشىلماي جانىمىز؛ كوڭىلىڭ سوقسا، ناۋاچان، قاننان جاۋاب الگىز، توماعامدى سىپىرىپ، قاماۋ تاسقا سالگىز. بايۇزاق اتنان تۇسكەن سوڭ، قاسىنا تۇستى قانىمىز. قانىمىز اتنان تۇسكەن سوڭ، توگىلە قالدى ارىمىز. بۇزباساتى دا ول تاۋدى، تۇسە قالدىق ھارمىز. سول ۋاقىتتا، قاراساق، تاۋ باسىنان سۇۋ شىقتى، قاپتاعان قارا تۇمانداي مۇنارلاننىپ، بۇۋ شىقتى. بۇۋ دەسەك مىللىق تۇتۇمنى (كەن). شوگە انىم جەر بار-ماي اتى، ايرىلدى قانىڭ ەركىنەن. قويا تىيگەن بوردەي، قىرغىزعا سالىدى كەسىردى. اتى كىرەۋكە بەك ساۋىت، تازا چۇرسە، توت الماي، مىللىقتىڭ وعىن جىبەرمەس، شىغىرشىعى جۇقارماي، چارا سالىق دەگەندە، بەرگەندەي قىرغىز بار مالىن. قول الدىندا چۇرگەندە قىرغىزدىڭ ھېر داناسى، ناۋرىزبايعا كەز بولسىپ، تۇرا قالدى جاناسا. اشىۋىن بۇعان باسىن دەپ، چەرىمىدى ساعان تاستادىم، ولجا قىلىپ قايتىسىن دەپ، مالىمىدى ساعان تاستادىم.

قونىستى ورسىن العان سوڭ، كەنە كىم اۋعان جەرىنەن، باۋىرى سۇۋىپ ول چاقنا قاراشى بولغان ەلىنەن. ون ەكى كىسى جىبەردى جەكە باتىر ەرى مەن. بىزگە قونىس بەرسىن دەپ قونىنىڭ سالعان كولىنەن. ەكى اي جاتتى، تۇنقىن بولسىپ جانقاراش، جاتتاي بەگىنەن. قورعان بولسىپ قالقنا ار كىم شىقسىن تاپىندا. ايساننىڭ اسىپ تۇرغاندا، ايتارسىن، تۈرە، سوزىڭدى. اتنىن جىعكاڭ قىيسايسا، قىرغىزدار وبار كوزىڭدى كۇنىم تۇۋسا كورەرمىسەن، بۇيرىق بولسىپ قۇدايدان قازام جەتسە، ولەرمىن. ەرجان كەتكەن تۇن قاتىپ، قان بولغان سوڭ وكىمىدى، تۈرت ھۇز كىسى بولسىپ قالدىڭ تۈبىنىڭ شەتىندە، بارلاب، قاراب كەلگەلى جاۋ بارما دەپ بەتىندە. كەلسەبەستەي كورىندى، ناۋرىز-بايدى بولگەن سوڭ، قىرغىزدىڭ قولى كوبەيىپ، چاقىنعا كەلىپ تونگەن سوڭ، بايۇزاق داتقا سويلەيدى، اشۇلاننىپ، اقىرىپ؛ قالقنا قاراب، سوز ايتتى، ول-تەرسىنى ساپىرىپ، نە قىلىپ شىقباي وتىر دەپ، باتىرلارنى شاقىرىپ، دۇۋلاتتان شىققان باتىردىڭ ئالايىنا باتىرىپ، شىدامادى ناۋرىزباي، كىيىمىنە قىنالىپ؛ تۇرا-كەلدى ورنىنان، شىبىقتاي بەلى بۇرالىپ، اراسى المىس داۋىستاب: «بارما، مۇندا

كەل» دەۋگە. ەكىنشى رەت اتقاندا، ەبىر كەرەمەت ەبىلىنىدى، ۇرماي-سوقباي، زەكەبەرەك ورتاسىنان ەبۇلىنىدى. كەر تايلاق قولغا تىيگەن سوڭ، ەمىنىب الدى ناۋرىزباي، سەگىز كىسى باس قوسىپ، سۇۋ بويىندا ۇرىستى. توقتانا المايدى كوپ جاۋدى، ۇستىرنكە ويناب شىعەستى.

ال كەتىپ جىغىلىۋعا تايانغاندا، جالىنىپ اتقا سەك سوز ايتادى: ات دوستىم، جۇگىم اۋىر قالىم ەبىتى. سەسبىن جۇرە الاتۇن ەندى تىبتى، زورەبب جولدا ۇلىپ قالاتۇنىمىن، الماساڭ اۋىستىروب ەبىر از جۇكتى.

ەبىر كولىنىڭ سەن ايتتى قامىسىنا، سىبايلاس كوپتەن بەزگى تانىسىنا:

«چارانقان مەنى قۇداي سونشا ارتىق، مىقتى دەپ جەر جارىلاد دابىسىما». وگىزدى

سۇۋعا تويغان باقا كوردى؛ سەكىروب جولداسىنا جەتىپ كەلدى. بولامىن مەن دە

سوناۋ وگىزدەي دەپ، چەل تارتىپ، نىسب-كەۋىپ، قارىنن كەردى. سۇرادى

جولداسىنان تولدىم يادەپ، وگىزدەي اناۋ، تۇرغان بولدىم با دەپ. بۇرىنقى

مىقتىلىقتى بۇلاي قويىپ، تىرناغا سوز سويلەيدى كىشىلىك بەن: «شىراغىم، دۇ-

نىيەدە ۇمىتبايىن، قۇتقارساڭ مەنى قازىر وسى دەرتتەن». سۇۋىروب سۇيەكتى الىپ

تاستاپ ەدى، ۇۋىپى دەپ، قاسقىر سوندا كوزىن اشتى. قۇتقارغان زور. بالەدەن

تىرناسىنا ول ەبىراق كورسەتپەدى بىقلاستى. ەكەگەن بەر دەپ تىرنا سۇراب

ەدى، قاس ەكەڭ ساۋ كۇندەگى انگە باستى؛ نە دەيسىن؟ وىن با وسىڭ، شىن-

با تىرنا؟ قاچاۋعا ماجىنۇن جوق ساغان مۇندا. اتى الىپ وزگەلەردەن داندەپ

قاپسىن. قوي، تىرنام، ويناب مەنى اۋرە قىلما!». تانىسى مۇنى كورىپ كەلە جاتقان،

استىندا وگىزى بار سابان تارتقان. كوزىمە كۇنى بويى كورىنەبە ەڭ، كەلەسىن

سويلە دەدى سەن قاي جاتقان. سوندا بۇل مۇرۇنن كوككە كوتەرەدى، ادامسىپ

ماگىزدانىپ جوتەلەدى. «جەر جىرتىپ كۇنى بويىن، شارشاب كەلەم. مازالاب

سۇراب ساغان نە كەرەگى؟». ماز بولمىپ ماقتاعانغا ناساتتانىپ، قايتىباسىن دەپ

ويلەيدى شاعى سىنىپ. الستان اربى، اشىپ نىز دەپ كەلگەن، بايغۇستىڭ كەتسىن

دەدى كوڭىلى تىنىپ، وتىرىك ماقتاعانغا قارما ەرىپ، قارق ەتتى پارمەنىنىشە

چامىن كەرىپ. فاگھىرغان تاماق نىز دەپ، ەبىر اش بۇرى قوزغا جەتىپ كەلدى

جايناب كوزى. جەمەككە كىنا قويىپ سول ارادا. جالاعىپ، مەنى قاسقىر ايتقان

سوزى: «سەن، قوزى، نەككە قاراب جۇرە المايسىن! سوقتىقبا ماعان دەسەم

تىل المايسىن. مويىنىڭدى قازىر جۇلىپ الايىن با! سۇۋىمدى نەگە بىلغاب بىلاي

لايسىن؟» قوزى ايتتى: «قاسقىر تاقسىر، توقتا ازىراق! تەرگەگىز كىنما بولسا،

ادىل ەبىر اق. نىزىڭىز جاتقان جەردەن تومەن كەلىپ، شىتىم مەن جۇز قادمداي

قاشقىراق...» ورمانغا بالتىسى مەن كەلدى موجدىك؛ ارالاب اعاش تاگداپ

جۇردى كەزىپ. ياپىرىم اي، امان قالساق چارار دە دەپ. چانىمان كورگەن اعاش

نۇردى بەزىپ. موجدىككە ەبىر چاس اعاش ايتادى سوز: «قۇدايدان تىلەۋشى ەدىم

كەلتىر دەپ كەز. مىڭدا مېر العىس ساغان بەرەر ھەدىم، وسى ۇلكەن اعاش-
تاردان قۇتقارساڭ تەز...» ول قانشا پايدا تابتى جالعىز تۇرىپ، وزگەنىڭ الەك
ەتىپ، مېرىن قىرىپ، اعاشتا قۇۋراب تۇرغان ال بولسىن با؟ كەتىپ داۋىل
سوعىپ قالدى سىنىپ. سوندا وعان سىنىپ جانقان چىلان كەلدى،
وزىگە پالە تىلەپ الدىڭ دەدى. قورعاۋىش جانىڭداغى اعاشتاردىڭ كىناسىز
بارىنە ىلاڭ سالدىڭ دەدى. پانا كدى چەلدەن، كۇننەن قورعاپ تۇرغان قىرغە-
زىپ ۇزىڭ جالعىز قالدىڭ دەدى. الدانىڭ ارام بەيىل سۇيمەس قولى وتىڭا
ۇزىڭ جاققان جاندىڭ دەدى. امىيان كۇندىز ۇننى بولى قولى، اس ەشىۋ.
دامىل الۋ بولمادى وندا. التىندى، بولەك-بولەك ۇيسىپ وتىر. ۇزى مەن ۇزى
كەڭەس قۇرىپ سوندا. مىنىكەي، دەدى ەندى مەن دە بايمىن: «بايلار مەن
جۇرتتان اسقان سايمان-سايمىن. قۇدايم بەرمەگەندە جانتىم ۇيىقتاپ، تۇرعاندا
قۇداي بەرىپ نەگە ۇيىقتايمىن؟ شىعارسام، قازىر التىن ۇي الاتۇن. ونان سولڭ
مېر ۇجۇز مىڭىن بىيە الاتۇن. كوشكەندە جۇكتەرىمىدى اتقا ارتام با؟ تاعى دا التىن
كەرەك تۇيە الاتۇن. سىمىر مەن مىناۋ التىن قوبىعا دەدى. انالار قانتىن السام،
توبىعا دەدى. جۇمسارمىن مۇنان سولكى التىنداردى فاراجات كىيىم-كەشەك بوبىعا
دەدى. ال، ەندى وگىز تۇرىپ موگىرەيدى، كوز جاسى اعدىل-تەگىلەگىرەيدى؛ قىيات
كىسى انىنا قىلمان دەۋشەم: ازىمردى شاپتان زالىم مەنى دەيدى. بارىپ كەلسە،
ەرتىستىڭ سۇۋىن ناتىپ، بەرىپ كەلسە، مېر ارنىز، بۇتىپ شانتىپ، ەلدى الىپ،
ەدىلدى الىپ، ەلەر دەدى، ۇسىپ كەۋىپ قاپارىپ، كەلە جانتىپ ارى-بەرى اينالسا،
انى ارنىقتاپ شىعىنعا بەلشەسىنەن ابدان باتىپ، سۇم-سۇرقىيا، قۇۋ، بىلىگىش
اتانباققا قۇداي قۇمار قىلىپتى، قالچىراتىپ شىن كوگىل مەن سۇيسە ەكەن،
كىمىدى سۇيسە؛ مېر ۇسوزى مەن تۇرسا ەكەن، جانسا، كۇيسە؛ قىرمىزى، قىزىل
چىبەك بوز بالالار، وگىتاق بولسا، بىلەيدى، مېر دىم تىيسە، چوق بولسا قان-
دىڭنىڭ جات وشەگى، بولماسا مىنەزىنىڭ شى كەسەگى، مايسىقان بەينە گۈلدەي
تولمىقسىغان، كەم ەمەس التىن تاققان چار تۈسەگى. كۈلەككە باسىن ۇزارتىپ
الستى كۈزدەن جاسوسا، كۇندى ۋاقىت قىزارتىپ، كوك چىبەكتەن اسوسا،
كۈكگىرت كوگىلىم سىرلاسار سۇرقىل تارتقان مېيى ۋاققا. الستان سەرمەپ،
جۈرەكتەن تەربەپ، شىمىرلاب بوبىعا جايىلعان، قىيۋادان شاۋىپ، قىيسىنەن
تاۋىپ، تاعىنى جەتىپ قايرىغان. تولعاۋى توفسان قىزىل ىنىل، سويلەيمىن دەسەڭ،
سوزىڭ مېل. قاينايدى قاننىڭ، اشىيدى جاننىڭ مىنەزدەرىن كورگەندە: چىگەرلەن،
سىلىكىن، قايراتقان، بەركىن دەپ ناسىقات بەرگەندە، ۇياتسىز، ارسىز سالتىنان
قالغىپ كەتەر ارتىتان. مېت ۇرسە، بالا تاياعىن الا، قۇۋادى. مېت بەن كەكتە-
سىنپ؛ ۇرساقسىپ، وي! دەپ، ۇيات دەپ قوي! دەپ، ۇلكەندەر تىيار تەك!
دەسىپ؛ ونى بىلسەڭ؛ مۇنىڭ نە؟ مەن دە ۇيات ۇسى قىلدىم، دە كۇيدىرگەن

سولكە شىدا تىباي، قويا ما ەكەن، جىلاتىباي، ويىۋىن ويىب، ورسىنداب قويىب، تۇر سالعانداي ورنەككە، قىيىننان قىيىب، قىيىردان جىيىب، قۇراب سوزدى تەرمەككە، ەكبەككە ەگىز تىل مەن جاق، ەرىنبەسەك، سويلەپ باق! يىمەنىب كويىتىن، شافىتىق قىب، ەب بەن تاسالاما ويىكىدى، اشىنسا ەتىك، اشىلماق بەتىك؛ تىرى كومبەي بويىكىدى، جۇرەگىكىنىك جازاسىن كورسەت جۇرتقا فاراسىن. فاراسىن تىل مەن، زارالاعان قۇن مەن قۇلاعى چوق كەرەككىدى، قۇتىرا الماي، سوز اۋرە؛ تەك نۇرا الماي، ەبىز اۋرە. جاگىبىر جاۋماي جاۋسا فار، جۇرت جۇتايىتۇن تۇرى بار. مۇنى كورب كوزىمىز، بىرىگەر دەب سوزىمىز، كەن بولار دەب، بالشىقتى، كول بولار دەب، شالشىقتى ەبىز قۇمت بەن قازىب ەك.

جانعا كوگىل قالقىب نۇر: جان بۇل كۇيگە سالىب تۇر. تانگە كوگىل قالىب تۇر: تان شىدا ماي، ارىب تۇر. ەت بىنەن قىمىز بەرىب، سويلەپ كورسەك، ايتقاننىك جۇرتقا بالدەي تاتىر، ەنىم؛ اقىلىك ايتقانداي بولساداى، قىمىز بەن ەتى چوق قۇر-تاقىر ەبىلىم. اعانىك اقىل ايتقاننى ماقۇل: جانى اشىعان جاقىندىق، مىللانكە قىزمەت-جۇملاگە مىندەت. ۇيىقىنى اش! دەر ەك، ناداندىقتان قاش! دەر ەك، بولمايدى ۇندەب؛ دۇشپان تۇر كۇندەب، «مىللانكە قىزمەت-جۇملاگە مىندەت» دەب ايتارسىز ۇزىكىز؛ مىللاننان بەزىۋ، ايتبەسە، تۇزىۋ، شىن بولسا شول سوزىكىز. قارا كىلىق بۇققاندا، قىزارىب كۇن شىققاندا، كۇن وتىنان تۇۋعاندىن. جۇرەگىمىدى، جانىمىدى، يىماندى، ارىمىدى جالىن مەنەن جۇۋعاندىن. جۇرەگىم دە، جانىمدا وت. يىمانىمدا، ارىمدا وت. جارقىراپ وت بوب تۇۋعاننان (بەرى)، بەلىمىدى بەكەم بۇۋعاننان (بەرى) قارا كىلىق دۇشپاننىم. جاۋىزدىقتى جامىلعان، قارىنعا قۇل بوب تابىنعان، قورسىلداغان دوگىزداي. كوكتى كورمەي، كور بولغان، سۇيگەنى ساسىق جەر بولغان سوقىر، ساسىق قوگىزداي كۇن باتىسقا جۇرەيدىن، دۇعادا بول، التىن التاي، قارت انام! الىب انا قۇۋدى جولىن ەر بالاك، اق شاشىكىدى، كو-كىرەگىكىدى يىسكەۋگە، تاگىرى جازسا، ساۋلەت بەنەن تەز بارام. ازامات؛ اناۋ قازاق قانىم دەسەك، ۇجماقتىك سۇۋىن اپار جانىم دەسەك، بولماسا، ەبىلىس بولدا ۇۋ الىب بار، توقتنام، تۇنىشىقتىرىب زارىن دەسەك.